

วิธีแห่งการเข้าถึง พุทธธรรม

๑ ภิกขุ พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

ปาฐกถาธรรม ที่สะท้อนวงการคณะสงฆ์
ฉลอง ๑๐๘ ปี ท่านพุทธทาสภิกขุ พุทธคัมภีร์ ๒๕๕๗

วิธีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม

แสดงโดย ภิกขุ พุทธทาส อินทปัญโญ

สถาบันสันติธรรม

จัดพิมพ์เผยแพร่เพื่อการเข้าถึง พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์

คำนำ

(เนื่องในการจัดพิมพ์เป็นเล่มพิเศษครั้งแรก)

ปาฐกถาชุดพุทธธรรมนี้ ผู้แสดงได้เริ่มแสดงเรื่องแรก มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๓ เรื่อย ๆ มาหลายทอนด้วยกัน, ได้มี ผู้พิมพ์ขึ้นแจกจ่ายเรื่อย ๆ มา โดยเฉพาะเรื่องแรก คือ “วิถีแห่ง การเข้าถึงพุทธธรรม” นั้น ได้มีผู้พิมพ์ขึ้นแจกมากที่สุด.

แต่เนื่องจากการพิมพ์ในครั้งที่แล้ว ๆ มานั้น ผู้พิมพ์แจก ได้จักรวรรคตอน หรือใช้ตัวอักษรเอาตามใจชอบ ตลอดจนการ คัดลอกต่อ ๆ กันไป ทำให้มีการผิดพลาดกทล่นบ้างเป็น ธรรมดา จึงเห็นว่าควรจัดพิมพ์ฉบับที่อาจถือเป็นแบบฉบับได้ ขึ้นสักฉบับหนึ่ง เพื่อประโยชน์ที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น.

ประโยชน์ของปาฐกถาชุดนี้ จะมีเป็นอย่างไรนั้น คณะ ธรรมทานไม่ประสงค์จะปรารภกันอีกในที่นี้ นอกจากจะคัดเอา คำปรารภของ *พุทธนิคมเชียงใหม่* ซึ่งเคยพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ แจกจ่ายมาไว้ให้ท่านผู้อ่านพิจารณาเอาเอง ดังต่อไปนี้ :-

“...เรื่องพุทธธรรมนั้น จำเป็นแก่ชีวิตมากที่สุด และ ไม่ใช่สิ่งที่เกินวิสัย ที่คนธรรมดาอย่างเราท่านทั้งหลายนี้จะเข้าใจ

“ข้อที่ว่าคนธรรมดา ไม่ใช่ชนักบวชหรือนักปราชญ์ เข้าใจเรื่องนี้ไม่ได้ นั่น ก็ยังขัดต่อความจริง. ในครั้งพุทธกาลปรากฏว่าคนอายุ ๗ ขวบ ทั้งหญิงทั้งชาย หรือฆราวาสผู้ครองเรือน เข้าใจเรื่องนี้ได้ ก็มีอยู่. ข้อที่เราเห็นว่ายากนั้น อาจเป็นเพราะเราไม่สนใจอย่างแท้จริง หรือเพราะอ่านหนังสือที่ทำอย่างไรเสียก็ไม่อาจเข้าใจได้ ก็ได้...”

ในการพิมพ์ครั้งนี้ได้เพิ่มเติมถ้อยคำของบางตอน และแก้ไขตัดทอนในบางตอน แห่งละเล็กน้อยเท่าที่เห็นว่าจะทำให้ได้ใจความชัดเจนขึ้น หรือง่ายขึ้นหรือไม่มีทางจะเข้าใจผิด เพราะความคืบค้นได้ของความหมายแห่งถ้อยคำที่เขียนไว้ไม่รัดกุมเท่าที่เห็นว่าควรทำและโดยคำแนะนำของท่านผู้แสดงเอง จึงหวังว่าการพิมพ์ครั้งนี้ จะเป็นประโยชน์แก่วงการนักศึกษายิ่งขึ้น ไม่มากก็น้อย; และเป็นที่พักใจทั่วกัน

คณะธรรมทาน

ปาฐกถา พิเศษ

วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม

แสดงโดย ภิกขุ พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

ปาฐกถานี้ แม้จะได้ใช้เวลาแสดงถึง ๒ ชั่วโมง ๑๕ นาที ก็ปรากฏว่า คำอธิบายที่เป็นอุทาหรณ์ และการพิสูจน์เฉพาะเรื่อง ยังสั้นไปบ้าง จึงเมื่อตอนตรวจแก้สำเนาบันทึกของผู้จกดชวเลข ข้าพเจ้าได้เพิ่มเติมข้อความบางตอน ที่เห็นว่าควรเพิ่มเติมลงตามควร เพื่อให้เป็นที่เข้าใจง่ายสำหรับผู้อ่านทั่วไป. ท่านผู้อ่านที่เคยฟังการแสดงโดยตรง เมื่อพบข้อความส่วนน้อยบางส่วนแปลกออกไปกว่าที่เมื่อข้าพเจ้าแสดงจริง โปรดทราบตามนี้, แทนที่จะเข้าใจเป็นอย่างอื่น

อินฺทปญฺโญ

ณ พุทธสมาคม กรุงเทพฯ : วันที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๔๘๓

วิธีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม

แสดงโดย ภิกษุ พุทธทาส อินทปัญโญ

ณ พุทธธรรมสมาคม กรุงเทพฯ

วันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๘๓

เพื่อนสหธรรมิก และท่านสุภาพชนทั้งหลาย

แม้ว่าข้าพเจ้าจะมีได้เป็นสมาชิกแห่งพุทธธรรมสมาคม
นี้โดยตรง เพราะเหตุว่าสมาคมนี้ก็มีสมาชิกที่เป็น
บรรพชิตก็ตาม แต่ข้าพเจ้าก็ได้เป็นสมาชิกแห่งพุทธธรรม
สมาคมโดยน้ำใจ ทั้งนี้เพราะเหตุว่า วัตถุประสงค์ของ
พุทธธรรมสมาคมนั้น เป็นวัตถุประสงค์ที่ข้าพเจ้าก็ประสงค์
อยู่เช่นเดียวกัน กล่าวคือ วัตถุประสงค์แห่งการเผยแผ่
พุทธธรรม เมื่อพุทธธรรมสมาคมได้ขอรับรองให้ข้าพเจ้ามา
กล่าวกถาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ณ ที่นี้ เพื่อเป็นเครื่องประคับ
ประคองและความรู้ส่งเสริมความเชื่อและความพากเพียร

ของพุทธบริษัทให้ยิ่งขึ้นไป ข้าพเจ้าจึงมีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง เพราะรู้ว่าสมาชิกทั้งหลายล้วนแต่มีน้ำใจในอันใคร่ที่จะทราบหลักแห่งธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า และด้วยเหตุนี้เองข้าพเจ้าจึงได้เลือกเรื่องที่จะนำมากล่าว ให้พอเหมาะกัน และให้ชื่อเรื่องนั้นว่า “วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม” อันหมายถึงวิธีที่คนเราจะเข้าถึงพุทธธรรมได้อย่างไร.

พุทธธรรมได้แก่อะไร ? นี่เป็นปัญหาที่จะได้วิสัยชันษาไปเป็นลำดับ ฉะเพาะในที่นี้ สิ่งที่เราเรียกว่าพุทธธรรมจะเพ่งเอาเฉพาะสิ่งที่เป็นความจำเป็นในค่านิจจิตใจของมนุษย์เรา ยิ่งกว่าสิ่งอื่น แต่เมื่อกล่าวโดยทั่วไปแล้ว คำว่า “พุทธธรรม” อาจจะไม่แปลและมีความหมายได้เป็นหลายอย่าง เช่น แปลว่า ธรรมของพระพุทธเจ้า ในที่นี้ หมายถึง คำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเหตุนี้จึงได้แก่พระปริยัติธรรมโดยตรง ถ้าหากจะแปลคำพุทธธรรมว่าธรรมที่จะทำคนเราให้กลายเป็นพระพุทธเจ้า แล้ว คำว่าพุทธธรรม ย่อมจะหมายถึงการประพฤติปฏิบัติประเภทหนึ่ง

ซึ่งจะทำบุคคลธรรมดาปฏิบัติธรรมนั้น ๆ ให้กลายเป็นพระอริยเจ้าได้ เพราะฉะนั้นในข้อนี้พุทธธรรมย่อหมายถึงพระปฏิบัติธรรมอันเป็นข้อที่สอง และคำว่าพุทธธรรมอาจแปลได้สืบไปว่า ปกติภาพของพระพุทธเจ้า หรือแปลอีกอย่างหนึ่งว่า “สิ่ง” สิ่งหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบ เมื่อก้าวโดยนัยหลังทั้งสองประการนี้ปกติภาพของพระพุทธเจ้านั้น โดยละเอียดอย่างยิ่งก็คือญาณอันศานตินั้นแหละคือปกติภาพของพระพุทธเจ้า ญาณได้แก่ความรู้ชนิดที่เมื่อรู้แล้วย่อมทำให้ไม่ต้องการรู้อะไรอีกต่อไป ศานติคือความบริสุทธิ์และสงบเย็นแห่งจิตต์ ส่วนนัยสุดท้ายที่แปลคำพุทธธรรมว่า “สิ่ง” สิ่งหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบนั้น เป็นข้อที่ต้องการคำอธิบายเป็นอย่างมาก จึงจะพอเข้าใจได้ แต่เมื่อก้าวโดยสรุปก็ได้แก่สภาพที่เป็นความหลอกรอกของชีวิต หรือที่เรียกว่าสุขนิรันดร และโดยเหตุนี้คำว่าพุทธธรรมตามนัยหลังจึงได้แก่พระปฏิเวธธรรมโดยตรง และพุทธธรรมตามนัยที่บ่งถึง “สิ่ง” สิ่งหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบนี้แหละคือนัยที่ข้าพเจ้าจะได้

แสดงโดยละเอียด ณ ที่นี้ จึงขอให้เข้าใจว่าชื่อของเรื่อง
ที่ข้าพเจ้ากำลังกล่าวที่ชื่อว่า “วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม”
นั้น คำว่าพุทธธรรมโดยส่วนใหญ่ย่อมหมายถึง “สิ่ง”
สิ่งนี้เอง.

ทำไมคำว่าพุทธธรรมในที่นี้โดยส่วนใหญ่จึงหมายถึง
“สิ่ง” สิ่งนี้โดยฉะเพาะ ? ในเมื่อคำว่าพุทธธรรมอาจ
หมายถึงปริยัติธรรมและปฏิบัติธรรม ทำไมจึงได้เพ่งเอา
ฉะเพาะปฏิเวธธรรมอันเป็นผลขั้นสุดท้าย ? ทั้งนี้ก็เพราะว่า
พระปริยัติธรรมตามที่เรารู้และเข้าใจกันอยู่ในบัดนี้นั้น ย่อม
หมายถึงการเวียนพระคัมภีร์ทั้งหมด อันเรียกว่าพระไตรปิฎก
ในที่นี้ท่านทั้งหลายซึ่งเป็นพุทธบริษัทจะมีสักกี่คนที่จะ
สามารถท่องเทียวไปในพระไตรปิฎกให้ทั่วถึง และในส่วน
พระปฏิบัติธรรมนั้นเล่าจะมีสักกี่คนที่จะสามารถปลีกตน
ออกประพฤติกพรหมจรรย์ บำเพ็ญตบะกรรมฐานของบรรพชิต
โดยเคร่งครัด ถ้าหากว่าพุทธธรรมเป็นสิ่งที่ จะเข้าถึงได้
ฉะเพาะ แต่โดยการผ่านทางพระไตรปิฎกอย่างทั่วถึง และ
โดยการบำเพ็ญกรรมฐานในสถานที่อันวิเวกอย่างเคร่งครัด

แล้ว การก็อาจกลายเป็นว่าพุทธธรรมนี้เป็นของเหมาะสำหรับบุคคลเพียง ๒-๓ คนหรือไม่ก็คนเท่านั้น แต่เพราะเหตุที่พุทธธรรมเป็นสิ่งที่มีความอนุภาพอันกว้างขวาง สามารถเป็นประโยชน์แก่คนทั่วไปไม่เลือกหน้า ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวว่าความมุ่งหมายส่วนใหญ่ของพุทธธรรม หมายถึง ญาณกับศานติหรือสิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบ ทั้งนี้เพราะว่าคนเราอาจลุถึง “สิ่ง” สิ่งนี้ได้โดยไม่ต้องผ่านทางพระไตรปิฎก หรือทางการบำเพ็ญตบะอันเคร่งเครียดอย่างเคียว ก็จะได้ยกอุปมาด้วยเรื่องการแสวงหาผลอย่างโลก ๆ คนเราตามธรรมดาทั่วไปปรารถนาทรัพย์ ยศ และการสมาคมหรือมิตรภาพอันกว้างขวาง ถ้าหากว่าเราได้ทรัพย์หรือสิ่งที่จำปรารถนานั้น ๆ มาแล้ว บุคคลนั้นจะเป็นผู้ผ่านการศึกษารับปริญญาเป็นบัณฑิตหรือไม่ก็ตาม จะมีลักษณะและการกระทำอันเข้มแข็งเป็นมหาบุรุษหรือไม่ก็ตาม ข้อนั้นไม่เป็นสิ่งสำคัญอันใดแล้วเพราะว่าวัตถุที่ประสงค์นั้น ๆ เขาได้ลุถึงแล้ว และสิ่งทั้งสามนั้นมีใช่เป็นสิ่งที่จะจำกัดว่ามีได้เฉพาะท่านผู้ถือปริญญา

ครอบรู้ในศาสตร์ หรือเข้มแข็งเป็นมหาบุรุษเท่านั้นก็หาไม่
 โดยทำนองเดียวกันนี้ พุทธธรรมก็เป็นสิ่งที่สาธารณะทั่วไป
 แก่ทุกคน ญาณคือความรู้ชะนึกที่ทำให้ผู้รู้ให้หมดความ
 ทะเยอทะยานในโลก อาจจะได้แม้แก่ผู้ที่ได้ชิมโลกมา
 จนเมื่อ เห็นอหนายที่จะเสพคบกับอารมณ์นานาชนิดอีก
 ต่อไป โดยที่ผู้นั้นไม่ต้องผ่านพระไตรปิฎก และฝึกบทเรียน
 ในทางจิตต์อันเคร่งเครียดก็ได้ ดังที่เราเรียกพระอรหันต์
 ประเภทนี้ว่า พระอรหันต์ผู้สุกขวิปีสสก คือเห็นแจ้ง
 อย่างแห้งแล้ง ไม่ครอบรู้แตกฉานเหมือนพระอรหันต์
 ประเภทอื่นก็จริง แต่ท่านก็หมดกิเลสบริสุทธิ์ และ
 เป็นสุขโดยสิ้นเชิงเช่นเดียวกัน ความสงบหรือปลอดจาก
 ทุกข์ทั้งมวลได้มีแก่ท่านแล้ว ซึ่งเราเรียกว่าสาคติ เมื่อ
 มีทั้งญาณและสาคติเช่นนี้ชื่อว่าท่านได้เข้าถึงพุทธธรรมแล้ว
 กิจของชีวิตที่จะต้องชวนชวายให้สูงขึ้นไปอีก ย่อมไม่มีอีก
 ต่อไป ท่านเข้าถึงพุทธธรรมได้โดยไม่ต้องผ่านทางพระไตร
 ปิฎก และการบำเพ็ญตบะกรรมฐานอันเคร่งครัดได้ด้วย
 อาการอย่างนี้

เราควรจะระลึกไว้สืบไปว่า การที่ผู้มีพระภาคเจ้าทรงค้นหาพุทธธรรมนั้น มิใช่เพื่อพระองค์เองโดยส่วนเดียว แต่ได้เป็นค้ำยันอำนาจพระกรุณาแก่ปวงสัตว์ในสากล สิ่งซึ่งพระองค์ทรงค้นได้มาจึงเป็นสิ่งที่สาธารณะแก่ปวงสัตว์เหล่านั้นค้ำยัน พุทธธรรมหรือสิ่งที่พระองค์ทรงค้นพบจึงเป็นสิ่งที่สาธารณะแก่ทุกคนและมีอยู่ทั่วไป พร้อมทั้งจะสัมผัสกับทุกคนอยู่ทุกเมื่อ แต่เมื่อคนเรามองไม่เห็นการก็เป็นราวกระว่า เป็นของที่เร้นลับจนสุควิสัย ตามธรรมดาเราท่านทุกคนมีตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นเครื่องรู้สึกต่อสิ่งภายนอกอันแวดล้อม เรารู้สึกหรือรู้จักเพียงเท่าใด ก็เหมาเอาว่าสิ่งทั้งหลายมีเพียงเท่านั้น หรือแม้จะมีมากออกไปก็ตกอยู่ในลักษณะเดียวกัน เพราะเหตุนี้เอง “สิ่ง” ชะนิคที่เป็นภายในหรือค้ำยันในจึงยากที่จะปรากฏ เพราะความเข้าใจผิดนั้น ๆ เป็นม่านเข้ามาบังเสียเสมอไป ค้ำยันเหตุผลค้ำยันมา การเข้าถึงพุทธธรรมจึงจำเป็นต้องขอร้องให้พุทธบริษัททั้งหลายเตรียมตัวเมื่อจะมองสิ่งทุกอย่างในค้ำยัน

เท่าที่รู้สึกกันอยู่ตามธรรมดาเรามี ตา หู จมูก ลิ้น
 กาย สำหรับสัมผัสและรู้สึกในรูป เสียง กลิ่น รส และ
 โยถฐัพพะ แต่เรารู้สึกและสัมผัสสิ่งเหล่านี้ด้วยอาการ
 ชะนิกที่เรียกว่ามองในค่านนอก หรือด้วยเครื่องมือสำหรับ
 มองในค่านนอก เราจึงไม่พบ “สิ่ง” สิ่งหนึ่ง ซึ่งจะพบได้
 ก็ต่อเมื่อเรามองในค่านใน หรือมองด้วยเครื่องมือสำหรับ
 มองในค่านใน เช่นเดียวกับที่พระพุทธรูปของศรีโคตทรงมองและ
 มองจากรูป เสียง กลิ่น รส โยถฐัพพะ นั้นเอง
 การมองในค่านในมีลักษณะเป็นอย่างไรนั้น เพื่อจะให้เข้าใจ
 อย่างแจ่มแจ้ง เราอาจพิจารณาเปรียบเทียบขึ้นไปจาก
 การมองค่านนอก แต่เป็นชั้นที่ประณีตสักหน่อย และ
 ประณีตมากจนถึงกับอาจมีบางคนจัดให้เป็นการมองโดย
 ค่านในไปก็ได้ ก็สิ่งทั้งหมดที่ปรากฏแก่เรา ที่เรารวมเรียก
 กันว่าโลกนี้ โดยสิ้นเชิงก็มีเพียงเท่าที่เรารู้สึกได้โดยอาศัย
 ตา หู จมูก ลิ้น กาย & อย่างนี้เป็นมูลฐานแห่ง
 การสัมผัส แต่ความจริงอาจไม่เป็นเช่นนั้น คือยังมีสิ่ง
 ที่เราไม่สามารถจะรู้จักหรือรู้สึก เราทราบไม่ได้ว่ามีอะไรอีก

ถึงจะให้หายก็คงผิด แต่ถึงกระนั้นเราก็มองเชื่อได้โดย
เหตุผล ว่าถ้าเราสามารถมีอายตนะภายในให้มากกว่า
หรือประณีตกว่า ทา หู จมูก ลิ้น กาย เท่าที่เรา
มีอยู่แล้ว เราจะสามารถสัมผัสและรู้จักสิ่งอื่นที่แปลก
ออกไปที่เราไม่เคยนึกฝันว่าจะมีได้อีกเป็นอันมาก สมมติว่า
เราไม่มีหู เราก็มองมีทางรู้สึกได้เลยว่าโลกนี้มีเสียง มี
คนตรวี่ยนเป็นความโห่ระทางเสียง เราจะยังคงมอยู่
เหมือนสัตว์บางชนิดเช่นไส้เดือน เพราะเรามีหู เราจึง
สามารถสัมผัสโลกในค่านเสียงนี้ได้ ทีนี้สมมติว่า ถ้าเรา
มีอายตนะสำหรับสัมผัสโลกอย่างอื่นมากออกไปอีกจาก ทา
หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งเรามีอยู่เพียง ๕ อย่างนี้ เป็น
๖-๗ อย่าง หรือ ๑๐-๒๐ อย่างแล้ว ปรากฏการณ์
ของโลกที่แสดงออกแก่เราก็จะมากออกไปอีก เราจะพบสิ่ง
อื่น นอกไปจาก รูป เสียง กลิ่น รส และโณฏฐัพพะ
(แต่ในที่นี้เราไม่มีและไม่ได้พบสิ่งนั้น โลกจึงไม่มีนามศัพท์
ที่ตั้งขึ้นเป็นชื่อของสิ่งนั้น) เรารู้จักโลกกันในบัดนี้ เท่าที่เรา
อาจสัมผัสมันได้เพียงเท่าที่เรามีอายตนะ โลกส่วนที่เรา

ไม่รู้จักหรือสัมผัสได้ยังมีอีก.

อีกประการหนึ่ง อายุคนะต่าง ๆ เท่าที่เรามีนั้น เราอาจสัมผัสสิ่งต่าง ๆ ได้ภายในซีคอนจำกัด คือเท่าที่ประสิทธิภาพของมันจะฟังมี ยกตัวอย่างเช่น หูของมนุษย์ ค้างเช่นเราท่านนี้ เราสามารถได้ยินเสียงได้มากหลายชนิด ก็จริง แม้กระนั้นก็ได้ยินเฉพาะเสียงที่ขนาดอันพอเหมาะ กับหูของเราเท่านั้น ถ้าหากว่าเสียงที่ส่งมานั้นประกอบ ด้วย ระยะเวลาแห่งความถี่ หรือที่เรียกว่า Frequency มาก หรือน้อยไปกว่าขนาดที่หูมนุษย์ธรรมดาเราจะรับได้แล้ว เรา จะไม่ได้ยินเลย การทดลองทางวิทยาศาสตร์ปรากฏว่า หู ของสุนัข สามารถจะได้ยินเสียงที่มีระยะเวลาความถี่สูงกว่าที่ หูของมนุษย์ได้ยิน คือเมื่อเสียงนั้นมีระยะเวลาความถี่สูง หรือ ที่เรารู้จักกันว่าเสียงแหลม สูงถึงปานนั้นแล้ว มนุษย์จะ ไม่ได้ยินเลย แต่สุนัขได้ยินและวิ่งมา ทาของสัตว์แมลง บางจำพวกสามารถเห็นสิ่งที่มนุษย์มองไม่เห็น เช่นรัศมี สีม่วงอันมีอยู่ในแสงสว่าง นี่เป็นเครื่องแสดงว่า แม้เรามี

ตา หู แล้ว เราก็ยังไม่สามารถมองเห็นสีหรือได้ยินเสียงบางชนิด ซึ่งแท้ที่จริงมันก็มีอยู่ตามธรรมชาติเช่นเดียวกับสีหรือเสียงอื่น ๆ ต่างกันก็แต่ขนาดเท่านั้น เราไม่สนใจและค้นคว้า และเข้าใจว่าสิ่งเหล่านั้นไม่มีเอาเสียเลยที่เดียว

และที่ยิ่งไปกว่านั้น เรายังเข้าใจสิ่งนั้นผิดไปจากความจริงของมันอีกเป็นอันมาก จนถึงกับทำให้เกิดความหลงใหล เช่นสีต่าง ๆ มีสีเขียวสีแสดเป็นต้นนั้น เราได้ปล่อยให้ความรู้สึกนึกคิดของเรายึดถือเอาว่ามันมีสีเช่นนั้นจริง และแตกต่างกันจนถึงกับให้ความหมายแก่สีนั้น ๆ ต่าง ๆ กัน เป็นสีที่จะนำมาซึ่งโชคดี โชคร้าย เป็นต้น วิทยาศาสตร์ได้บอกให้เราทราบว่าตัวสีแท้ ๆ นั้นไม่มีอยู่จริง มันอยู่ที่ตาของเราต่างหากเห็นเป็นสีอย่างนั้นอย่างนี้ไปเอง และทั้งสัตว์บางชนิดอาจเห็นเป็นสีอื่นหรือไม่เห็นก็ได้ ซึ่งตามความจริงสีนั้นไม่มีที่ตรงไหน มีแต่วัตถุที่มีลักษณะกระหอนแสงกลับโดยขนาดต่าง ๆ กัน และมีแสงสว่างส่องอยู่ กับมีแก้วตาเป็นที่รับแสงอันกระหอนนั้น ถ้า

หากวัตถุอันละเอียดนั้นสะท้อนแสงกลับมาที่แก้วตา เราก็จะเห็นสิ่งนั้นเป็นสีนั้นสีนี้ แล้วแต่ว่าวัตถุนั้นได้สะท้อน กลับมาโดยคลื่นขนาดไหน สีเขียว สีเหลือง สีส้ม สีแดง สีม่วง สีน้ำเงิน เหล่านี้ เป็นแต่เพียงความแตกต่างของคลื่นแสงสว่างที่สะท้อนกลับ อันมีขนาดมากน้อยกันตามลำดับเท่านั้น ซึ่งทำให้ตาเห็นเป็นสีไปเอง สีนั้นจึงเป็นเพียงมายาที่ตาเห็น เช่นใบไม้สีเขียว แต่ความจริง สีเขียวไม่มี มีแต่วัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งที่ใบ อันสะท้อนแสงกลับ ให้เกิดคลื่นขนาดแก้วตาเราเห็นเป็นสีเขียวไปเอง และต้องประกอบด้วยแสงสว่างเป็นเครื่องช่วยเสมอ มายากล่าวคือ สีต่าง ๆ นี้จึงจะปรากฏแก่ตาเราได้ โดยทำนองเดียวกันกับเสียงที่กล่าวมาแล้ว ถ้าเรามีแก้วตาพิเศษกว่าที่เรามีกันใบบคนี้ เราอาจเห็นสีต่าง ๆ มากสีออกไปอีก หรือน้อยลงไปอีก แล้วแต่ความสามารถของแก้วตาชนิดนั้น เมื่อเราเห็นคอกกุกหลายสีแดง เราารู้สึกว่าสีแดง มีอยู่ที่กลีบกุกหลาย คอกกุกหลายมันจึงแดง แต่ความจริง กลีบกุกหลายไม่มีสีแดง มีแต่วัตถุอันละเอียดชนิดที่จะ

กระทบแสงให้เกิดคลื่นแสงขนาดที่ตามนุษย์จะเห็นเป็น
 สีแดงไปเองเท่านั้น ทั่วสีแดงนั้นเป็นเพียงมายา แต่
 เราไม่รู้สีก็ เพราะว่าเราเหลียวไปคูที่โรมันก็มีสีแดงอยู่
 ที่นั่น ทั้งกลางวันและกลางคืน เมื่อไม่มีแสงสว่าง
 เรามองเห็นไม่ได้ ครันมีแสงสว่างมา แม้จะเป็นแสงริบหรี่
 แห่งตะเกียงก็ตามที เราก็ก็นเห็นเป็นสีแดงไปเสียอีกแล้ว
 เราจึงหลงเอาว่ามันมีสีแดงอยู่รำไป ต่อเมื่อใดเราอาจดูมัน
 ได้โดยไม่มีแสงสว่างเลยแม้แต่น้อย นั่นแหละจึงจะรู้ว่า
 สีแดงนั้นไม่มี เป็นเพียงมายาเกิดขึ้นหลอกตาเรา ในเมื่อ
 ได้แสงสว่างมาช่วยค้ำยันเท่านั้น และแสงสว่างที่มีขนาด
 ต่างกัน ยังอาจทำให้เราเห็นของสิ่งเดียวกันนั้นเองเป็น
 คนละสี หรือหลายสีไปก็ได้ เช่น กระจกสีเหลือง
 กลางคืนเราเห็นเป็นสีขาว เป็นตัน สีนั้น ๆ จึงเป็นเพียง
 มายาที่เกิดในปัจจุบันในขณะที่แก้วตาสัมผัสกับคลื่นแสงที่
 วัตถุอันกระทบแสง กระทบส่งมายังแก้วตาโดยขนาด
 ต่าง ๆ กันเท่านั้น ถ้าไม่กระทบมาเราก็ก็นเห็นเป็นสีคำไป
 แต่ความจริงสีไม่มี.

ทั้งหมดนี้สรุปความว่า รูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสทั้งหลาย นั้นเป็นเพียงมายาที่ซับซ้อนยิ่งขึ้นไปอีก ทั้งนี้เพราะว่าเรามองมันด้วยเครื่องมือในค่านนอก และมองแต่ค่านนอก เรามีบุญฤทธิและให้ความหมายอันยึดถือไว้ในใจเสียแน่นแฟ้น ทายตัวเคยชิน เป็นสัญชาตญาณประจำอยู่เสียแล้ว คอยเพ่งผลแต่ที่จะเป็นความอร่อยหรือไม่อร่อย โดยไม่มีเวลาที่จะนึกว่าความจริงมันเป็นเพียงอะไร ถึงกระนั้นก็ตามเพียงเท่าที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ เป็นเพียงเรื่องค่านนอกอีกเหมือนกัน เพราะแม้จะมองเห็นซึ่งลงไปถึงเพียงนั้นแล้ว ก็ยังเป็นเรื่องของวัตถุที่มองได้ด้วยตาภายนอก เพียงแต่อาศัยการค้นคว้าที่ลึกลงไปเท่านั้น ที่ยกมาแสดงค่อนข้างจะยืดยาวครั้งหนึ่งก่อน ก็เพื่อให้จับความได้ขั้นหนึ่งก่อนว่า แม้แต่เรื่องทางวัตถุ หรือที่เรียกว่า Physics ก็ยังมี ความเร้นลับยากแก่การมองถึงเพียงนี้ ส่วนเรื่องแห่ง พุทธธรรมที่จะต้องมองเฉพาะแต่ค่านในโดยแท้จริงนั้น นอกเหนือไปจากวิสัยแห่ง Physics หรือเรียกกันว่า Meta Physics เป็นสิ่งที่ไม่อาจสัมผัสได้ด้วย ตา หู

จุมูก ลึ้น กาย และใจตามธรรมชาติ จะสัมผัสได้ด้วย
 ญาณอย่างเดียว การมองให้พบสิ่งที่เรียกว่า “ค้ำนโน”
 เป็นสิ่งที่ประณีตและเร้นลับอยู่เพียงไรก็ตาม แต่ก็เป็นสิ่ง
 ที่อาจมองพบ เช่นเดียวกับที่เราสามารถมองพบความลับ
 ของ รูป สี และเสียง โดยนัยที่ยกมาเป็นตัวอย่าง
 แล้วยันั้น และเราจำเป็นที่จะต้องมองให้ทะลุให้จนได้
 เพราะว่าสิ่งนี้เองที่เป็นเจ้าบิคมังพุทธธรรมอยู่ เมื่อเรามอง
 เห็นซึ่งถึงค้ำนโนของโลกเมื่อใด ก็จะมีพบสิ่งที่พระพุทธรองค์
 ทรงค้นพบ ด้วยเหตุนี้เอง ขอท่านทั้งหลายพึงเรียกร้อง
 มาซึ่งความไม่ประมาท กำหนดให้เป็นที่ปฏิฐานในขั้นต้น
 เสียก่อนว่า อันสิ่งที่เราไม่อาจสัมผัสได้ตามธรรมค้ำนนั้นมีอยู่
 เป็นสิ่งที่ค้นพบได้โดยท่านผู้เป็นปราชญ์ หรือเป็นบัณฑิตใน
 สิ่งที่เคยหรือนอกเหนือไปจากวัฏฏธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงเป็นผู้หนึ่งซึ่งได้พบสิ่งเหล่านี้ และได้ทรงพบพร้อมทั้ง
 วิธีที่สัตว์ทั้งปวงจะเข้าถึงสิ่งเหล่านี้ได้ด้วย.

เราท่านทั้งหลายที่เคยชินต่อการมองเฉพาะค้ำนนอก
 หรือวัฏฏธรรม มีความยึดติดถืออย่างโลก ๆ ครอบงำอยู่เป็น

ธรรมคาเสียแล้ว ย่อมยากที่จะมองทะลุถึงค้ำในอันเป็น
 ความจริงหรือความลับของมัน เช่นเรารักกุหลาบสีแสด
 ก็มองดูด้วยสายตาและใจที่รักความงามในสีของมัน (ตาม
 ที่เราถูกแวคล้อมอบรมให้เห็นว่างามมาแต่เล็ก) เราไม่ได้ มอง
 ด้วยการตั้งข้อรังเกียจ และจะค้นให้พบว่าสีแสดนั้นหา
 อยู่ไม่ และเป็นเพียงมายาเท่านั้น ใจของเราถูก
 ความอยากหรือความรักของเราซึ่งเป็นเหมือนค้ำ เย็บมัน
 ให้ติดอยู่กับความงามของสีแสด ไม่หลุดออกจากกันได้
 จึงไม่มีอิสระออกไปตั้งข้อรังเกียจ จับความลับหรือความ
 เป็นมายากหลอกลวงมันได้เลย ความยึดติดอันนี้เป็น
 เครื่องกักกันหุ้มห่อมิให้ใจของเราพบกันเข้าได้กับสิ่งที่เรียกว่า
 “พุทธธรรม” หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่า ครอบงำเรา
 ไว้มิให้แสงแห่งพุทธธรรมส่องสาดลงมายังใจของเราได้
 เมื่อใดเราเพิกถอนสิ่งที่ปิดบังอันนี้เสียได้ พุทธธรรมซึ่งมีอยู่
 เองในที่ทั้งปวง ก็จะสัมผัสกับใจเราทันที อุปมาง่าย ๆ
 ในค้ำนวัตถุ เช่นถ้ามีสิ่งใดสิ่งหนึ่งถูกซ่อนอยู่ภายในวัตถุ ที่
 ปกปิดอย่างหนึ่ง เช่นมีตัวแมลงอยู่ภายในตะกาะครอบอัน

มิกซิค มันก็ไม่มีโอกาสที่จะสัมผัสกับอากาศหรือแสงสว่างข้างนอก ซึ่งมีพร้อมอยู่ทุกเมื่อ นั่นเลย เมื่อใดก็ตามที่ทำอะไรที่รอบนั้นเสีย เมื่อนั้นอากาศหรือแสงสว่างย่อมสัมผัสกับตัวแมลงนั่นเอง โดยไม่ต้องมีการขอร้องหรือพยายาม โดยทำนองเดียวกันนี้ พุทธธรรมหรือ “สิ่ง” สิ่งหนึ่ง ซึ่งพระพุทธรองค์ทรงค้นพบ ก็เป็นสิ่งที่พร้อมอยู่ในที่ทั่วไป พร้อมทั้งจะเข้าสัมผัสกับจิตซึ่งปราศจากโลกิยธรรมอันหุ้มห่อ เช่นเดียวกับที่ว่า เมื่อลอกเปลือกออกเสียแล้ว อากาศข้างนอกย่อมสัมผัสกับสิ่งที่อยู่ในได้นั่นเอง การเข้าถึงพุทธธรรมจึงมีใจความสำคัญอยู่ที่ว่า จงทำลายเปลือกหุ้มหรือกรง หรือบ่วงอันรังรัดนั้น ๆ เสียให้แหลกลาญ.

๗ สมัยนี้ เป็นสมัยแห่งการเลี้ยงไก่ทุก ๆ คนย่อมเคยเห็นลูกไก่ที่ฟักออกมาเป็นตัวบ้าง ตายเสียในไข่ชั้นไม่ออกมาเป็นตัวบ้าง ทุกคนได้มองเห็นลูกไก่ทั้งหลายในสภาวะเช่นนั้น ๆ แต่ว่าแทบทุกคนได้สัมผัสหรือมองไม่เห็นลูกไก่อีกตัวหนึ่ง ซึ่งสำคัญมากกว่าลูกไก่ทั้งปวง เป็นลูกไก่

ที่กำลังตายอยู่ในไซ้ ไม่มีโอกาสที่จะถูกฟักออกมาเป็นตัว
 ลูกไก่ตัวนั้น ก็คือเราท่านแต่ละคน ๆ ที่ประกอบตนอยู่
 ด้วยอวิชาถูกอวิชาหุ้มห่อไว้ และตายไปในเปลือกหุ้ม
 แต่ยังมีลูกไก่พิเศษตัวหนึ่ง เป็นลูกไก่ตัวอย่าง ที่
 สามารถทำลายเปลือกไซ้ฟักตัวเองออกมาเป็นตัวให้ปรากฏ
 แก่ตาโลก ลูกไก่ตัวนี้คือพระพุทธองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ของเราทั้งหลายทรงเป็นลูกไก่ตัวหนึ่ง ความซื่อนี้มีปรากฏ
 อยู่ในพระบาลีวินัยปิฎก ในที่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้
 ตรัสไว้ว่า “ฟองไซ้ทั้งหลาย ๑๐ ฟองบ้าง ๑๕ ฟอง
 บ้าง อันแม่ไก่กกฟักให้บอบอ่อนคี่แล้ว ย่อมออกมาเป็นตัว
 ลูกไก่โดยสวัสดิ์ ในบรรดาลูกไก่เหล่านั้น ทถาคตเป็น
 ลูกไก่ตัวแรก เป็นลูกไีก่อนลูกไก่ทั้งปวง ที่สามารถ
 ทำลายกะเปาะฟองเครื่องหุ้มห่อหลุดออกมาสู่สถานที่อัน
 กว้างนี้ได้ และยังมีลูกไก่ที่ทำลายกะเปาะฟองหลุดตามหลัง
 ออกมาเป็นลำดับ” ความซื่อนี้ พระองค์ทรงหมายถึงว่า
 อันวิธีที่จะทำลายกะเปาะฟอง กล่าวคือ อวิชา ออกเสีย
 เพื่อให้พุทธธรรม กล่าวคือ ญาณกับศานติเข้ามา

สัมผัสได้นั้น พระองค์ทรงกระทำได้เป็นบุคคลแรก และ
โดยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวโดยความหมายอันจำกัดว่า
พุทธธรรม คือ “สิ่ง” สิ่งหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบ
อันเป็นสิ่งที่สัมผัสกับเราได้ในเมื่อได้ทำลายกะเปาะฟอง อัน
หุ้มห่อออกเสียได้แล้ว นี่คือนสิ่งที่เราเรียกว่า พุทธธรรม
ในที่นี้ และเป็นสิ่งที่เราจะเข้าใจได้ต่อเมื่อเรารู้จักมองโลก
ในค่านิน.

เมื่อได้กล่าวมาถึงตอนนี้ ก่อนแต่ที่จะกล่าวถึงวิธีแห่ง
การเข้าถึงพุทธธรรมอย่างไรสืบไปนั้น . ข้าพเจ้ามีความจำเป็น
ที่จะต้องขอความร่วมมือจากท่านผู้ฟังทั้งหลายสักอย่างหนึ่ง
สิ่งนั้นคือ นอกจากจะขอให้ท่านทั้งหลายตั้งอกตั้งใจฟังอย่าง
ดีถ้วนแล้ว ยังจำเป็นที่จะต้องขอยืนยันแก่ท่านทั้งหลายว่า
การที่จะเข้าใจถึงพุทธธรรมให้ได้จริง ๆ นั้น ท่านผู้ฟัง
จะต้องเพิกถอนทำลายล้างความคิดนึก หรือความรู้สึกอัน
ป่วนอยู่ในใจของท่านทั้งหลายออกไปเสียให้หมดก่อน แม้
ที่สุดแต่ความรู้สึกแปลกใจประหลาดใจในถ้อยคำที่ข้าพเจ้า
กำลังกล่าวนี้ก็คือ ความรู้สึกและความเห็นที่ท่านมีอยู่ใน

ทางธรรม หรือลัทธิภิกษุ วงการสมาคม ซึ่งย่อมมีหลักปรัชญาอย่างใดอย่างหนึ่งประจำอยู่ ซึ่งครอบงำอยู่ในจิตจิตใจของท่านทั้งหลายมาแต่กาลก่อนนั้น ในบัดนี้ ขอให้เก็บไว้เพียงแต่ให้ท่านทั้งหลายกระทำตนเป็นกลางปราศจากเสียซึ่งความเห็นด้วยหรือยอมรับ ทั้งปราศจากเสียซึ่งความเพ่งแต่จะคัดค้านหรือปฏิเสธ ขอให้ฟังด้วยน้ำใจที่เป็นกลาง ๆ ก็อาจจะเข้าใจได้เป็นอย่างดี.

อันการที่จะมองโลกในค่านิน เพื่อให้เห็นพุทธธรรมนั้น เราจะต้องใช้เครื่องมือที่เป็นอินทรีย์ชั้นพิเศษ อินทรีย์ธรรมคากล่าวคือ ทา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามธรรมคานั้น ไม่มีกำลังพอ อินทรีย์ชั้นพิเศษนั้น ได้แก่ ปัญญา และ ทา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ควบคุมไว้ได้ ภายใต้อำนาจของปัญญา มีไช้ชะนิกที่ถูกค้นหาเย็บให้ติดแน่นอยู่กับโลก กิริยาที่มองในค่านินนั้น ได้แก่มองให้ทะลุโลกอันประกอบไปด้วยฉากที่สวยงามซึ่งสามารถจะจับเอาใจของสัตว์ให้หยุดชะงักติดอยู่เพียงนั้น อธิบายว่า ไม่ว่าเราจะมองไปทางไหน กระแสแห่งการมองของเราก็ไปติดกัน

อยู่แค่สิ่งที่เราเรียกว่าโลก หูของเรา จมูกของเรา ลิ้น
 ของเรา ประสาททางกายของเรา ใจของเราถูกกักขัง
 อยู่ในวงโลก กล่าวคือ เสียง กลิ่น รส สัมผัส และ
 อารมณ์ ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งแล้วก็นเวียนอยู่กับสิ่งนั้น ถ้า
 มีใช้ช่วยความพอใจก็ด้วยความไม่พอใจ ป่วนอยู่ในภายใน
 เสมอ หลีกไปทางไหนก็ไม่พ้น เหมือนกับปีศาจที่คอย
 หลอนเราอยู่รอบทิศ ไม่ว่าเราจะหมุนหน้าไปทางไหน
 อินทรีย์ของเราจึงต้องทำการพัวพันอยู่กับสิ่งเหล่านี้ไม่มีสร้าง
 อินทรีย์ธรรมดาของเราจึงใช้ไม่ได้ เพราะไม่มีความสามารถ
 พอ เราจึงจำเป็นต้องบ่มหรือสร้างอินทรีย์ชนิดพิเศษ ที่
 สามารถมองเห็นสิ่งอันพ้นไปจากวิสัยโลก โดยมองผ่านทะลุ
 โลกเข้าไปทางค่านิน.

สิ่งที่เรียกว่าพ้นไปจากวิสัยโลกนั้น เป็นคำที่เข้าใจยาก
 อยู่ อาจมีผู้สงสัยขึ้นในทันทีที่ว่า ถ้าพ้นวิสัยโลกแล้ว มัน
 จะอยู่ที่ไหนเล่า ข้อนี้ควรทำความเข้าใจพอเป็นเค้าในขั้นต้น
 เสียก่อนว่า ถ้อยคำที่มนุษย์เราใช้พูดกันนี้ มีความหมาย
 แยกหรือไม่พอกับความหมายของปรัชญา ปรัชญาจึง

กลายเป็นของยากหรือเข้าใจยากไป เพราะว่าพันวิสัยโลกก็
 ไม่อาจอยู่ที่อื่นที่ไหนได้ คงสัมพันธ์กันอยู่กับโลกนั่นเอง
 ยกตัวอย่าง เช่น เก้าอี้กับความไม่มีเก้าอี้ เก้าอี้อยู่ที่นั่น
 ถ้าเรายกเก้าอี้ไปเสีย ความไม่มีเก้าอี้ก็อยู่ที่ตรงนั้น แต่
 ถึงแม้เก้าอี้ยังอยู่ที่เก่า ความไม่มีของเก้าอี้ก็มีอยู่แล้ว
 ที่ตรงนั้นเหมือนกัน ท่านไปมองเห็นเก้าอี้เสีย ท่านจึง
 มองไม่เห็นความไม่มีเก้าอี้ ซึ่งแท้ที่จริงก็ซ้อนกันอยู่ตรงนั้น
 การมองสิ่งที่หันไปจากวิสัยโลก ก็ทำนองเดียวกัน คือ
 จะต้องมองที่โลก แต่มองให้ทะลุถึงค้ำในของมันเท่านั้น แต่
 เมื่อเราเป็นโลกเสียเองก็ย่อมตกบ่อของตัวเอง มองอย่าง
 ก็ไม่ทะลุหันออกไปจากโลกได้ เลยถูกความยึดถือในโลก
 หุ้มห่อเอาเป็นเปลือกหุ้มอันหนาแน่น ไม่มีโอกาสที่จะสัมผัส
 กับพุทธธรรม อันเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือวิสัยของโลกชนิด
 หนึ่งด้วย.

สิ่งที่หันหรือหนีออกไปจากวิสัยโลก ซึ่งเรียกว่า
 โลกุตตระหรือโลกุตตรธรรมนั้น ถ้าจะให้เข้าใจชัด ควรจะ
 จับเงื่อนไขขั้นศึกษาหรือพิจารณาไปจากโลก หรือโลกิยธรรม

นั่นเอง โลกียธรรมทั้งหลายจะเป็นพวกรูปธรรมคือ วัตถุ
ก็ตาม หรือเป็นพวกนามธรรมคือจิตจิตใจก็ตาม ทั้งสอง
พวกนี้ ล้วนแต่มีเหตุปัจจัยปรุง คืออาศัยสิ่งอื่นๆ ช่วย
อีกทอดหนึ่ง จึงจะเกิดปรากฏขึ้น แล้วแปรผันแตกทำลาย
ไป แล้วกลับเกิดใหม่อีกตลอดเวลาที่เหตุปัจจัยยังมีอยู่ โลก
กียธรรมทั้งหลายจึงเป็นสิ่งที่หมุนเวียน และต้องหมุนเวียน
อยู่เสมอ ทรงตัวมันอยู่ได้เพราะความหมุนเวียน หยुक
หมุนเวียนธรรมพวกนี้ก็ค้ำไม่มีอะไรเหลือ เพราะฉะนั้น สิ่ง
ที่เราเรียกกันว่าโลก ๆ นั้น จึงเป็นเพียงสิ่งทั้งหลายที่กำลัง
หมุนเวียนไปเรื่อย ๆ เท่านั้น ได้แก่ความหมุนเวียนของ
ธาตุทั้งหลาย ทั้งที่ประกอบค้ำนามธาตุคือวิญญาณ
และหาวิญญาณมีไค้ ซากความหมุนเวียนเหล่านี้เมื่อไค้แล้ว
โลกหรือโลกียธรรมก็ไม่อาจทรงตัวอยู่ไค้ จะสลายลงทันที
แต่เมื่อสิ่งเหล่านี้สลายค้ำไปหมดแล้ว อะไรเหลืออยู่ไค้
โดยตนเองไม่แตกค้ำ สิ่งนั้นย่อมนแสดงอยู่ในตัวเองแล้วว้า
มันเป็นสิ่งอื่กสิ่ง ๆ หนึ่ง ซึ่งตรงกันข้ามกับโลกียธรรม
ทั้งหลาย คือเป็นสิ่งที่ไม่อยู่ภายใต้อำนาจหรือภายใต้วิสัย

แห่งการหมุนเวียนนั่นเอง มันทรงตัวอยู่ได้โดยไม่ต้องมีการ
 หมุนเวียน เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวโดยสิ้นเชิง เราจึง
 สามารถแบ่งแยกสิ่งทั้งหลายออกเป็นสองประเภท คือ พวก
 ที่มีเหตุปัจจัยปรุงร้ง ต้องหมุนเวียนและเกิดดับนี้พวกหนึ่ง กับ
 อีกพวกหนึ่งตรงกันข้าม ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงร้ง ไม่หมุนเวียน
 ไม่มีการเกิดการดับ พวกแรกที่มีเหตุปัจจัยปรุงร้งนั้น เรียก
 อีกอย่างหนึ่งว่า สังขตธรรม พวกหลังซึ่งตรงกันข้ามนั้น
 เรียกว่าอสังขตธรรม ทั้งสองประเภทนี้ท่านผู้ใดมองเห็น
 โดยประจักษ์ชัดก็ชื่อว่าเห็นพุทธธรรม หรือเห็นสิ่งซึ่งพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าทรงค้นพบ คำว่าเห็นในที่นี้ หมายถึง
 เห็นประจักษ์ชัดด้วยญาณทั้งหมด ะนิคที่สามารถเปลี่ยน
 หัวใจให้เหน้อยหน้ายลระวางต่อโลกิยธรรม และเห็นซิมซาบ
 ในโลกุตตรธรรมที่จิตต์ของตนได้ลุถึงโดยสมบูรณ์แล้ว
 เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้อย่างหนึ่งว่า ถ้าท่านทั้งหลายเห็น
 ประจักษ์ชัดซึ่งโลกิยธรรมในค้ำในอันหุ้มห่อริงรัดควงวิญญาณ
 อยู่ ก็สามารถที่จะเพิกถอนและเห็นโลกุตตรธรรมได้พร้อม ๆ
 กันนั่นเอง เพราะทั้งสองสิ่งนี้เป็นคู่กันและซ้อนกันอยู่ เช่น

เกี่ยวกับเก้าอี้ กับความไม่มีเก้าอี้ซึ่งซ้อนกันอยู่ แต่เรามองเห็นเพียงเก้าอี้อย่างเดียว โดยทำนองที่กล่าวมาแล้ว.

โลกียธรรมและโลกุตตรธรรมตั้งอยู่ปรากฏอยู่เป็นคู่กัน แต่เพราะเหตุที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามธรรมชาติของเราเป็นแต่เพียงเครื่องมือที่จะสัมผัสได้กับพวกโลกียธรรมเท่านั้น เราจึงไม่อาจเห็นโลกุตตรธรรมซึ่งมีอยู่พร้อมกันในที่นั้นเอง ตา หู ตามธรรมชาติดังกล่าวนี้เห็นโลกโดยรอกตัวณะเพาะค้ำนนอก จึงให้ผลเพียงค้ำนนอกและให้เกิดผลกระทบอย่างอื่น ๆ สืบไปก็ล้วนแต่ค้ำนนอกทั้งนั้น เรามีตาเห็นรูปทั้งปวง เช่นเห็นโคมไฟฟ้า เห็นประศู หน้าต่าง ตู้หนังสือ และอื่น ๆ ในสถานที่นั้น ความรู้สึกที่ได้จากตาเช่นนี้มีเพียงว่า นั่นคงโคม นั่นหน้าต่าง นั่นเป็นสิ่งนั้น นี่เป็นสิ่งนี้ ล้วนแต่ต่างกัน เช่นโคมไฟฟ้าต่างจากตู้หนังสือ ตู้หนังสือต่างจากโต๊ะ เป็นต้น สิ่งโงงามหรือถูกใจก็ชอบ บอกว่าพอใจ อยากมีอยากได้ สิ่งโงงาม ก็ไม่ชอบอยากให้มีพันธุ พันตา หรือ

ถูกก็เกะกะไปเสียทั้งหมด และนี่เป็นผลที่ตา หู อันเป็น
 วิสัยแห่งโลกียะได้ก่อให้เกิดขึ้น ความรู้สึกจับฉวยเอาด้วยใจ
 อันเกิดผลกระทอนเป็นความสบายใจ และไม่สบายใจเช่นนี้
 เป็นเสมือนเปลือกที่อกซบซ้อนห่อหุ้มดวงใจยิ่งขึ้นทุกที จึง
 ยากที่แสงสว่างแห่งโลกุตตรธรรมจะส่องเข้าถึง ต่อเมื่อใด
 ได้อาศัยวิธีอันประเสริฐ กระทำ ตา หู ตามธรรมคา
 ให้เป็นอินทรีย์ชั้นพิเศษ สามารถเจาะแหงเพิกถอนเปลือก
 หุ้มนี้เสียได้ เห็นลักษณะอันเร้นลับที่เป็น “ค้ำนใน”
 ของสิ่งทั้งปวง เมื่อนั้นจะมองพบโลกุตตรธรรมในทันที และ
 ก็มองเห็นที่โคมไฟฟ้า โຕະ ตู้หนังสือ แก้ว และอื่น ๆ
 เหล่านี้เช่นเดียวกันอีกนั่นเอง แต่เป็นการมองข้ามพ้นโลก
 ค้ำนนอกเข้าไปถึงค้ำนใน การมองตามวิธีนี้เห็นแปลกกัน
 คือเห็นเป็นสิ่งเดียวกัน หรือเหมือนกันไปหมด เช่นโคม
 ไฟฟ้าก็เหมือนกับตู้หนังสือ ตู้หนังสือก็เหมือนกับโຕະ โຕະ
 ก็เหมือนกับแก้ว ะไร ๆ ก็เป็นอย่างหนึ่งอย่างเดียว
 เหมือนกันไปหมด ไม่ได้ก่อให้เกิดผลกระทอน คือ ความ
 ถูกใจหรือความไม่ถูกต้อง ไม่ได้ก่อให้เกิดความพอใจหรือความ

ไม่พอใจ ไม่รักไม่ชัง ไม่กระหายคั้นรบน ไม่แสดงความ
 รู้สึกแปลกประหลาดอันใดหมก สรุปลักษณะว่าผู้ที่ตาหูอัน
 เป็นวิสัยโลกียะย่อมมองเห็นค่านอก เห็นสิ่งทั้งหลาย
 แตกต่างกันนานาประการ แต่ตาหูชะนิกที่เป็นวิสัยแห่ง
 โลกุตตระ ย่อมมองเห็นค่านใน เห็นทุก ๆ สิ่งเหมือน
 กันหมก ไม่เห็นความงามในสีหรือสัณฐานของสิ่งต่าง ๆ
 ในโลก แต่ได้ทะลุไปเห็นใจความอันสำคัญ คือที่เรียก
 ในภาษาธรรมะว่า “สามัญญลักษณะ”

สามัญญลักษณะนั้น คือลักษณะที่ทั่วไปแก่สิ่งทั้งปวง
 หรือแกโลก ได้แก่ภาพแห่งความแปรผันไม่เที่ยงไม่แน่นอน
 ความที่เมื่อพิจารณาถี่ถี่แล้วเป็นของน่าระอา และความ
 เป็นอนัตตา คือหาจุดกลางที่เป็นตัวตนอันเป็นสาระอันใด
 มิได้ ภาพหรือลักษณะอันนี้ได้ปรากฏเด่นชัดอยู่เองแล้ว ที่
 สิ่งทั้งปวงในโลก แต่มนุษย์เราได้โพล่ไปมองภาพที่เป็น
 รูปร่างทรวดทรงที่งามหรือไม่งามไปเสีย จึงไม่เห็นภาพ
 แห่งสามัญญลักษณะ กุจเกี่ยวกับเมื่อมองเห็นแก้ว ก็
 ย่อมมองไม่เห็นความปราศจากแก้ว ฉันทก็ฉันทนั้น ภาพ

แห่งสามัญญลักษณะได้ส่องแสงแจ่มแจ้งยิ่งกว่าแสง
 อาทิตยัสัณคัพพันดวงรวมกัน แต่แม้กระนั้นภาพแห่งความ
 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ก็ยังไม่สามารถกระทบ
 สายตาของมุนุญษัธรรมคาได้ ค่ายเหตุ้นั้นจึงมองข้ามหัน
 ไปเสียทางอื่น คือคงมองเห็นนั่นเห็นนี่ชะนิคที่ให้เกิดความ
 พ้อใจหรือความไม่พ้อใจอยู่รำไป ท่อเมื่อมีตาพิเศษคังกล่าว
 แล้วเกิดขึ้น จึงไม่เห็นรูปเขี้ยวรูปแคง น่ารักไม่น่ารัก
 เป็นคั่นนั้น ๆ เห็นแต่แสงอันแจ่มจ้าจากสิ่งทังปวงซึ่งส่องอยู่
 เป็นอย่างเคียวและเป็นอันเคียวกันทังหมค คือแสงแห่ง
 ความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตคานั่นเอง โຕะก็ส่องแสงจ้า
 และเป็นชะนิคเคียวกับโคมไฟฟ้าส่องแสง ทุหนังสือก็ส่อง
 แสงจ้าชะนิคเคียวกับที่เก้าอ้อส่องแสง อะไร ๆ ก็ส่องแสง
 อย่างชะนิคเคียวกันหมค ไม่มีแตกค่างกัน เพราะฉะนั้น
 ผู้ที่เห็นพุททธรรมแล้วย่อมนเห็นสิ่งทังปวงในโลคเป็นเพียง
 สิ่ง ๆ เคียว โลคทังหมคเป็นเพียงสิ่ง ๆ เคียว คือ
 ทังรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณในใจค่าง ๆ
 นั้นเป็นสิ่งเคียวกัน มีการเป็นมาและเป็นไปอย่างเคียวกัน

เป็นแท่งกฏแห่งขนาดและเวลา (Time and Space) ทำให้เรารู้สึกแตกต่างกัน และอวัยวะที่ใช้สัมผัสก็สัมผัสได้เพียงชั้นที่เป็นมายาภายนอกของสิ่งเหล่านั้นเท่านั้น เมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นอันเดียวกัน และเป็นเพียงเกลียวแห่งความหมุนเวียนของสิ่งที่เป็นเหตุผลของกันและกัน โดยไม่มีหยุคหย่อนจนกว่าจะคับอย่างเดียวกันครั้งนี้แล้ว ทั้งโลกก็ยังเหลือแต่ “ธรรมคา” ทั่วเคียวเท่านั้น ความไม่ซอจใจ ไม่เข้าไปดู ไม่ยึดถือไว้ด้วยใจก็จักพลันเกิดขึ้นเอง โดยไม่ต้องมีการพากเพียรหรือขอร้องให้เกิดขึ้น เช่นเดียวกับที่จุดไฟขึ้นเป็นแสงสว่าง ความมืดก็หายตัวไปเอง ฉับใคก็ฉับนั้น.

ความจริงกับความเท็จเป็นข้าศึกกันอยู่ในตัวเองแล้ว เรากำลังถูกครอบงำอยู่ด้วยความเท็จของโลก เพราะเราหลงไปจับฉวยเอาโลกในค่านเท็จเอง ถ้าเราไปคว้าเอาโลกในค่านความจริงเข้าได้เมื่อใด ความเท็จก็หายวับไปเหมือนคนที่ตั้งใจปลอมตัวมาหลอกลวงอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เขารู้ทันเสีย นักเรียนเรียนวิทยาศาสตร์ มีใช้เพื่อค้นหา

เหตุผลเพื่อพิสูจน์ความเหลวแหลกของวิชาไสยศาสตร์
 แต่เรียนเพื่อเข้าถึงความจริงทั่วไป แต่ในที่สุดก็พบความ
 เหลวแหลกของศาสตร์อันเป็นมายาเหล่านั้นเอง ทั้งนี้ก็เป็น
 เพราะความเท็จกับความจริง จะอยู่ในจิตตวิจยวงศ์เดียวกัน
 ของบุคคลคนหนึ่งในขณะที่เดียวกันไม่ได้ และอันนี้เป็นกฎ
 ทางจิตตวิจยหรือกฎกรรมคาของจิตต์ เมื่อสิ่งหนึ่งเข้ามา
 สิ่งที่ตรงกันข้ามจะต้องออกไปโดยที่ไม่ต้องมีการพยายาม
 หรือขอร้อง ยกตัวอย่างเช่นเราเดินไปในที่มืดได้รับสัมผัส
 ชะนิคถูกสับเข้าที่เท้าโดยแรงเลือกไหลซิบ ร้องเอะอะขึ้น
 มีผู้ร้องบอกว่าที่ตรงนั้นมีงูซึ่งเขาได้เห็นเอง เมื่อเย็นนี้ ความ
 เจ็บปวดอันมีลักษณะของการถูกงูกัดได้เกิดขึ้นเป็นทุกขเวทนา
 อย่างแรงกล้า น้ำตาไหล เหงื่อตก ครันมีคนอื่นคนหนึ่ง
 มาช่วยเหลือและเอาไฟมาส่องดู และได้พบสิ่งนั้นกลายเป็น
 เพียงวัตถุมีคมชะนิคที่กระดกได้เร็วในตัวเอง (เช่นกะลา
 มะพร้าวที่แตกเป็นวงโค้งมีปลายแหลมทั้งสองข้าง) ชะนิค
 หนึ่งสับเอาเท้า มีรอยประกอบกันพอดี ไม่ใช่งูกัด ความ
 เชื่อและความรู้สึกที่ว่าถูกงูกัดก็หายวับไปราวกะปริดทิ้ง

ความรู้สึกที่ว่าไม่ได้ถูกงูกัด หรือกระทั่งความชบชื้นจะเกิดขึ้นเองทันที โดยไม่ต้องพยายามหรือขอร้อง หรือไม่ถึงอย่างนั้น เช่นเดินไปมีด ๆ เขี่ยบเอาเชือกเข้าค้ำยอุปาทานที่สำคัญว่างก็สะกุงกลัว กระจกโหยงไปยื่นตัวสั้นระริกอยู่ ต่อเมื่อได้ไฟมาส่องดูเห็นเป็นเชือก ความชบชื้นก็จะเกิดขึ้นแทนความกลัวที่ได้หายวับไป ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าความเข้าใจว่าง กับความรู้สึกว่าไม่ใช่จะอยู่พร้อมกันในใจไม่ได้ ทั้งที่เรื่องจริงหรือของจริงเป็นอันเดียวกัน ได้แก่เชือกเส้นเดียวกันนั้นมันอาจให้ผลในทางใจแก่เราในฐานะเป็นงูกัด หรือเป็นเชือกก็ได้ และมีลักษณะสำคัญที่น่ากำหนดคอยอยู่ตรงที่ว่าเมื่อใดความเท็จเข้ามาแทนที่อยู่ ความจริงก็ไม่แสดงออกมาโลกหรือโลกิยธรรมที่ฉันนั้น จะให้ผลเป็นงูหรือเป็นเชือกได้ทั้งสองอย่าง แล้วแต่ว่าเราจะมองเห็นมันในค้ำนสามัญญลักษณะ หรือมองเห็นแต่ในค้ำนมายาซึ่งเป็นนิวนอกอันฉาบไว้ซึ่งเราเรียกว่าตัวโลกเอง เมื่อใดเห็นสามัญญลักษณะ เมื่อนั้นย่อมไม่เห็นโลก เมื่อใดเห็นโลก เมื่อนั้นไม่เห็นสามัญญลักษณะ ทั้งที่สามัญญลักษณะก็อยู่ที่โลกนั่นเอง นี้

ยอมแสดงว่าสิ่งที่ทำตาเราท่านอยู่ทุกเมื่อนั้น อาจมีใช้
 ลักษณะอันแท้จริงของโลก จากโลกนั่นเองเราจะต้องมองให้
 เห็น “สิ่ง” อีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งเมื่อเรามองเห็นแล้วจะไม่มี
 โลกนั้นอีกเลย ข้อนี้ข้าพเจ้าใคร่ที่จะสาธกให้เห็นความ
 ชัดเจนด้วยเรื่องราวเรื่องหนึ่งแห่งพระเวทตามที่เคยได้ยิน
 ได้ฟังมา

เรื่องนั้นเล่าว่า ท้าวชนกซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นกษัตริย์ที่
 โด่งดังได้ออกผนวชบำเพ็ญโยคะเป็นโยคี เป็นเวลานาน ครบ
 ถ้วนแล้ว เข้าใจว่าตนได้ลุถึงญาณอันเป็นชั้นยอดสุดของ
 โยคปฏิบัติ กล่าวคือได้เห็นอาคมันอันเรียกตามโวหารของ
 พระเวท ซึ่งเมื่อเทียบกับฝ่ายพุทธศาสนา ก็คือเห็น
 อสังขขรรณหรือนิพพานนั่นเอง ประชากรราษฎรก็แตกตื่น
 ลือเลื่องกันทั่วไป ว่าท้าวชนกเป็นผู้สำเร็จหรือเป็นผู้ชนะโลก
 กล่าวคืออารมณ์ทั้งปวงแล้ว มีนักบวชสคริปุหนึ่งซึ่งไม่มี
 ความเชื่อในเรื่องนี้ คือไม่เชื่อว่าราชฤๅษีชนกจะเป็นผู้สำเร็จ
 จริง เพื่อจะทดลองสอบสวนด้วยตนเอง วันหนึ่งจึงเดิน

เปลือยกายเข้าไปหาตัวชนกในที่ ๆ ท่านนั่งสงบอารมณ์อยู่ พระโยคีผู้ได้รับสมญาว่าไฉ่บรรลุลูกความสำเร็จแล้วนั้น แม้จะมีได้แสดงอาการกระวนกระวายอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม แต่ก็ได้เบือนหน้าไปนึกหนึ่งแล้วอยู่ในปกติภาวะสลับไปอย่างคึกคัก นางบรรพชิกาผู้นั้นได้ทบมือร้องเย้ยหยันขึ้นว่า นี่หรือท่าน ผู้สำเร็จ ! ในทันที.

ความข้อนี้อธิบายว่า ผู้ใดเห็นอาตมัน ผู้นั้นไม่เห็น โลกียธรรม เช่น อิตถิภาวะ หรือความเป็นหญิงที่ปรากฏ อยู่ที่รูปธรรมหรือวัตถุนั้น ๆ เลย กล่าวคือ มีความรู้สึก ละเอียดที่สูงเกินไปกว่าที่จะรู้สึกในเพศ ว่าเพศนั้นเพศนี้ คือ ไม่มีความเป็นหญิงหรือชายในความรู้สึก มีแต่ความรู้สึก อย่างเดียวกันกับที่เราท่านมีความรู้สึกเรื่องเพศในแก้อัหรือ โต้ะ เรามีความรู้สึกในแก้อัหรือโต้ะอย่างไร ท่านผู้สำเร็จ แล้วย่อมมีความรู้สึกในหญิงหรือชายอย่างนั้น คือสำหรับ ท่านนั้นสิ่งทุก ๆ สิ่งเหมือนกันหมดและเป็นอันเดียวกัน หมดด้วย ถ้าตัวชนกกำลังมีความรู้สึกขณะที่มีอาตมัน เป็นอารมณ์เยี่ยงวิสัยแห่งผู้สำเร็จทั้งปวงแล้ว ทำไมจึงเห็น

เพศหรือมีความรู้สึกในทางเพศซึ่งเป็นเพียงภาพที่อาศัยอยู่ที่
 ที่กายนั้นเท่านั้น การเบือนหน้าม้านึกหนึ่งย่อมแสดงว่า ท่าน
 ได้เห็นหรือรู้สึกในเพศ อุทาหรณ์อันนี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่า ถ้า
 เห็นอสังขธรรมหรือพุทฺธธรรมอันเป็นสิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งพระ
 พุทฺธองค์ทรงค้นพบ ก็จะไม่เห็นโลกตามที่สายตาคนธรรมา
 แลเห็น ถ้าเห็นโลกตามที่สายตาคนธรรมาแลเห็น ก็
 ไม่เห็นอสังขธรรมหรือพุทฺธธรรม หรือกล่าวสั้น ๆ ก็ว่า
 ถ้าเห็นโลก ก็ไม่เห็นพุทฺธธรรม ถ้าเห็นพุทฺธธรรม ก็ไม่เห็น
 โลก ทั้งที่เราต้องมองดูพุทฺธธรรมที่โลกนั่นเอง การเห็น
 อสังขธรรมหรือสิ่งอันพ้นวิสัยโลกนั้น ดวงตาที่เป็นภายนอก
 ไม่ทำหน้าที่หรือไม่อาจมองเห็นสิ่งใด หรือแม้หากว่ามัน
 จะเห็นสิ่งใด ก็ย่อมไม่ก่อให้เกิดการกระทบกระเทือนหรือ
 การเปลี่ยนแปลงใจ ๆ ขึ้นแก่การเห็นโลกุตฺตรธรรมใน
 ภายใน จึงเท่ากับเป็นการไม่เห็นเลยเหมือนกัน การเห็นใน
 คำนีใน คือเห็นโลกุตฺตรธรรมหรืออสังขธรรม จึงเป็น
 สิ่งที่แปลกประหลาดเป็นพิเศษ โดยประการดังกล่าวมาแล้ว
 เท่าที่ได้ยกอุทาหรณ์มายังคยวณนี้ก็เพื่อแสดงว่า ในชั้นต้น

เราไม่พึงประมาทในสิ่งที่ยังไม่สามารถเข้าใจได้ และยิ่งกว่านั้นก็คือว่าสิ่งที่เราไม่สามารถเข้าใจได้นั้น ก็เป็นสิ่งที่ไม่เหลือวิสัยที่เราจะเข้าถึง เราทุกคนมีหวังที่จะเข้าถึงสิ่งที่เราคิดว่าสุกวิสัย ! เรามีเหตุผลอันสมควรที่จะกล่าวด้วยความเชื่อว่า เราทุกคนมีหวังที่จะเข้าถึงพุทธธรรม ซึ่งจะได้พิจารณากันสืบไปว่า จะมีวิถีทางที่จะเข้าถึงได้อย่างไร.

คงได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า การที่เราพบกับพุทธธรรมไม่ได้ทั้งที่พุทธธรรมมีอยู่ในที่ทั่วไป ก็เนื่องจากมีอะไรบางอย่างที่เป็นเครื่องกีดกันอยู่ เช่นเปลือกไข่หุ้มห่อลูกไก่เป็นตัวอย่าง ฉะนั้น วิถีที่จะเข้าถึงพุทธธรรมในข้อแรก ก็จำเป็นต้องพิจารณาถึงเปลือกหุ้มอันนี้เสียก่อนโดยละเอียด เปลือกหุ้มชั้นนอกที่สุดก็คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส อันเป็นภาพลวงของโลก หรือตัวโลกเองในค้ำนที่ปรากฏแก่คนธรรมดา ความรู้สึกทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจตามธรรมดาของเรา ไม่ว่าจะส่งไปทางไหนล้วนแต่จะพบสิ่งเหล่านั้น หรือคอยแต่จะวิ่งไปหาสิ่งเหล่านั้น จนกลายเป็นความรู้สึกประจำตัวหรือ

สัตยชาติญาณ เรามีตาซึ่งคอยแต่จะวิ่งไปหารูป มีหู ซึ่ง
 แล่จะไปหาเสียง มีจมูกซึ่งแล่แต่จะคอยดมกลิ่น มีลิ้น
 ซึ่งคอยแต่จะตึกหรือเมาในรส มีกายซึ่งใคร่แต่จะพบกับ
 สัมผัสที่นึ่มนวลยวนใจเป็นที่ตั้งแห่งความเสียวกระสัน และ
 มีจิตที่ตระหนี่ที่คอยแต่จะแล่ไปตามเรื่องของทันหา กล่าวคือ
 คั้นร่นร่ากันไปในเรื่องที่มันชอบ โดยอาศัย ตา หู จมูก
 ลิ้น กาย เป็นสะพาน ความมึนเมาในส่วนที่ตนพอใจ
 และความกลัดกลุ้มในสิ่งที่ไม่พอใจและความเชื่อมชึมในสิ่งที่
 เฉย ๆ ย่อมเกิดขึ้นและเกิดอยู่เสมอไป เพราะความรู้สึก
 ของเราไม่แหลมพอที่จะเจาะแทงให้ทะลุความเป็นมายาของ
 สิ่งเหล่านี้ไปได้ โลกหรือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส
 จึงเป็นเหมือนเปลือกที่หุ้มเราอยู่ และเป็นเปลือกชั้นนอก
 ที่สุด มันเป็นกะลาครอบเรา เป็นกรงขังเรา แต่เรา
 ผู้ถูกขังรู้สึกอยู่ว่ามันเป็นทรัพย์สินสมบัติที่เราถืออยู่อย่างรำรวย
 หรือเป็นโชคคี่ของเราที่มีสิ่งเหล่านี้มาก ๆ ในขั้นนี้เรากำลัง
 เป็นบ่าวเป็นทาสของสิ่งที่เรากำลังสำคัญตัวเราว่าเรา
 เป็นเจ้าเป็นนายเหนือมัน ต่อเมื่อถึงขั้นที่ลุดถึงพุทธธรรม

แล้วนั้นแหละเราจึงจะรู้สึกตัวได้ถูกต้อง และมันกลับ
เป็นบ่าวเราจริง เพราะผู้ที่ลุดึงพุทธธรรมแท้จริงแล้ว ย่อม
ชนะโลกหรืออารมณ์ทั้งปวง การที่จะเข้าถึงพุทธธรรม
จำเป็นที่จะต้องลอกเปลือกชั้นนอก กล่าวคือ สัญชาติญาณ
แห่งการหลงคิดใน รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส
ทั้งต้นแต่การสำรวมอินทรีย์กระทั่งถึงการพิจารณาเห็นความ
เหลวแหลกของมันในที่สุดด้วยอำนาจปัญญา ในขั้นนี้จึงลอง
นึกดูก่อนโดยแยบคายว่า ถ้าความงามหรือความอร่อย
ของโลกทั้งทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่รั้งรัค
เราได้แล้ว แนวแห่งความคิดของเราจะเป็นอิสระเพียงไร
และท่านจะมองเห็นได้สลับไปว่าเราได้ออกมาจากกรง ๆ หนึ่ง
แล้วจริง ๆ

ครั้นทำลายกรงหรือเปลือกในชั้นนอก กล่าวคือ
สัญชาติญาณแห่งการหลงคิดในภพมายาของโลกได้ชั้นหนึ่ง
ดังนี้แล้ว ที่นี้ก็มาถึงเปลือกหรือกรงชั้นที่ได้แก่ความยึดมั่น
ในความเชื่อ ความคิดเห็น หรือลัทธิ ที่คนเราทุกคน
ตามธรรมดา ย่อมติดอยู่ไม่อย่างหนึ่งก็อย่างใดเสมอ

ความเชื่อ เป็นสิ่งที่ทุกคนจะต้องมีอย่างที่จะเว้นเสียไม่ได้ ท่านทั้งหลายย่อมมีความเชื่อในครู ในอาจารย์ อย่างยึดมั่นว่านอกจากอาจารย์ของท่านแล้ว ไม่มีใครพูดถูกทำถูก ท่านยึดมั่นในลัทธิ หรือในปรัชญาของท่านว่านอกจากหลักที่ท่านถืออยู่แล้ว ไม่มีของใครถูก เช่นหลักอันว่าด้วยอภิปทานที่ยังยืนยันกันอยู่ในบัดนี้ ท่านเป็นสมาชิกของสมาคมไหน หรือเป็นบรรพชิตแห่งนิกายไหน นิกายอื่นสมาคมอื่นใช้ไม่ได้ ไม่ถูก ท่านเชื่อในหลักการหรือวิธีการแห่งสมาคมของท่านไม่ว่าจะเป็นทางการเมืองหรือทางอื่น ๆ ตลอดถึงทางศาสนาก็ดี ว่านอกจากหลักของคณะท่านแล้ว ย่อมไม่มีประโยชน์คุ้มแก่การลงแรง นี้เรียกว่าความเชื่อชะนิกที่เป็นกรงกักขังความคิดและปัญญาของท่านไว้ในวงจำกัด และทำให้หมกมิด อีสสระ เปลือกกล่าวคือความยึดด้วยอำนาจความเชื่อ เช่นนี้ มีแต่จะยอมหนาเข้าๆ และจะหนายิ่งขึ้นจนกระทั่งเราตาย และตายในภายในเปลือกหรือกะเปาะฟองแห่งความเชื่อเหล่านั้นเอง โดยไม่มีวันที่จะทะลุออกมาได้ ถ้าหากท่านทั้งหลายในที่นี้ มีความเชื่อว่าการเป็นสมาชิกของ

สมาคมน้อย่างเดียวเท่านั้นที่จะทำให้ท่านเข้าถึงพุทธธรรม
 หรือนิพพานได้โดยไม่มีทางอื่นแล้ว ข้าพเจ้าขอยืนยันว่า
 แทนที่จะเป็นบันไดหรือเป็นเครื่องช่วยเหลือ กลับจะเป็น
 เครื่องเหนี่ยวรั้งจมติดไม่มีวันที่จะเข้าถึงนิพพานได้เลย เพราะ
 เหตุว่านิพพานเป็นความไม่คิดในสิ่งทั้งปวง พุทธธรรมจะ
 ปรากฏเฉพาะแก่จิตที่เป็นอิสระ ไม่มีอะไรผูกมัดหรือ
 ย้อมติด เช่นถูกย้อมติดด้วยความเชื่อมั่นนี้เป็นต้น การ
 ทำลายเปลือกหุ้มในขั้นนี้มีอุคมคติอยู่ที่ว่า ต้องให้จิตใจ
 เป็นอิสระของตัวมันเอง ให้ปรีชาญาณแผ่ไปได้โดยรอบตัว
 ไม่มีอะไรจำกัดชักขวางให้ตัวเองเป็นของตัวเอง มีใช้ของ
 ความติดมั่นยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตัวอย่างอันประเสริฐ
 แห่งการมีตัวเป็นของตัวเอง ไม่ติดค้างอยู่ในใครหรือสิ่งใด
 นั้น ได้แก่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้ใหม่ๆ
 นักบวชนิกายอื่นบางคนได้ทูลถามพระองค์ว่า “แหม,
 อินทรีย์ของท่าน่องใส คุณท่านเป็นสุขมาก ท่านบำเพ็ญ
 ธรรมของใคร ท่านบวชอุทิศเจาะจงพระศาสดาองค์ไหน?”
 พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า พระองค์เป็นสยัมภู คือ

พระองค์เป็นอะไร ๆ ของพระองค์เองเสร็จ มี “สิ่ง”
 สิ่งหนึ่งเป็นของพระองค์เอง โดยฉะเพาะแล้ว การบวช
 จะต้องเจาะจงใครเป็นศาสดาค้วยเล่า นักบวชผู้นั้นกับ
 ศีรษะผิงกฉงกอยู่ไปมา ค้วยความล้งเลว่าข้อที่พระองค์
 กล่าวนั้น บางทีอาจเป็นไปได้ แต่ในที่สุดก็ได้จากไปโดย
 ไม่เข้าใจ ทั้งนี้เพราะว่า การยึดติดค้วยอำนาจความเชื่อนั้น
 นั้นเป็นของกรรมคานาแน่นเกินไปในหมุ่มมนุษย์ จนยากที่
 จะมองเห็นความไม่ยึดติดได้โดยง่ายเสียแล้ว สัจจชาติญาณ
 แห่งการคิดฟุ้งผู้ก่อนการคิดฟุ้งตัวเอง เป็นสิ่งที่เหนียวแน่น
 เกินที่จะเปรียบได้ค้วยอุปมาฉนโค ไม่ว่าผู้ใดจะเป็นสาวก
 ในศาสนาไหน นิกายไหน ถ้ายึดติดในพระศาสดาของตน
 อย่างยึดมั่นแล้ว แม้จะปล่อยวางสิ่งอื่นมาได้มากแล้ว
 เพียงใด ก็มาติดตั้งอยู่แต่องค์ศาสดาของตนนั้นเอง
 ไม่สามารถเข้าถึง “จุกรอกพัน” ที่พระศาสดาองค์เดียว
 กันนั้นสั่งสอนให้และหวังเป็นอย่างมากที่จะให้สาวกของท่าน
 เข้าถึงสภาพอันนี้ มิใช่ให้มาติดตั้งอยู่แค่ท่านเอง อัน
 เป็นการติดชั้นเปลือกนอกอย่างน่าสมเพชเวทนาเป็นที่สุก

การยึดมั่นในองค์ศาสนาหรืออาจารย์ เป็นประโยชน์เฉพาะที่ยังอยู่ในชั้นศีลธรรม หรือ Moral แต่ในชั้นปรัชญา กลับเป็นสิ่งที่ชักชวนมิให้จิตหลุดพ้นเป็นอิสระจากสิ่งหึงพวง ข้อความในตอนนี้มีใจความสำคัญอยู่ตรงที่ว่า จำเป็นที่จะต้องกระทำปัญญาของตนให้เป็นอิสระ ปราศจากความติดยึดในสิ่งใด ๆ เสียก่อน แสงแห่งพุทธธรรมจึงจะส่องถึงตัวเราได้ นี่เป็นการปกเปลือกอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งเป็นเปลือกที่เหนียวแน่นยิ่งนัก สำหรับผู้ที่ไต่บ่มตัวเองมาภายในวงอันจำกัดของลัทธิในกายใดนิกายหนึ่ง โดยเฉพาะมาด้วยความยึดถือ จนกระทั่งวัยชรา.

อันสิ่งที่เรียกว่าพุทธธรรมในที่นี้ แม้จะคล้ายกับว่าเป็นสิ่งที่เร้นลับสักเพียงไรก็ตาม แต่ความจริงเป็นเพียง สิ่งที่จักได้ว่าเป็น “ของธรรมดา” เช่นเดียวกับสิ่งทั้งหลายเหมือนกัน สิ่งทีเรียกว่า “ธรรมดา” นั้นมีอยู่ ๒ พวก คือพวกที่หมุนเวียนได้แก่โลก กับสิ่งที่ไม่หมุนเวียนได้แก่ สิ่งที่พ้นวิสัยโลกออกไป พุทธธรรมอันหมายถึงนิพพานนั้น เป็นสิ่งธรรมดาประเภทที่พ้นวิสัยโลก ไม่หมุนเวียน ไม่ต้อง

มีอะไรสร้างหรือปรุงแต่ง เป็นอิสระอย่างยิ่งในตัวเอง เพราะไม่มีอะไรทำให้เกิด หรือทำให้ดับได้ ดังที่เรียกว่าเป็น อสังขตธรรม สิ่งนี้ไม่ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งเวลาและขนาด ซึ่งเรียกว่ากฎแห่ง Time and Space ส่วนโลก หรือ สิ่งที่เราารู้สึกได้ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตาม ธรรมคานั้น ถ้าปราศจากเสียซึ่งการกำหนดด้วยกฎแห่ง เวลาและขนาดแล้ว จะไม่ปรากฏแก่เรา หรือกล่าวอีก อย่างหนึ่งก็คือว่าโลกจะไม่มี แต่สิ่งที่เร้นลับอันเราเรียกว่า สิ่งซึ่งพระพุทธองค์ทรงค้นพบนี้ อยู่เหนือกฎแห่งขนาดและ เวลา ไม่ต้องอาศัยกฎนี้ เราารู้ได้ สัมผัสได้ด้วยญาณจักขุ เพราะเหตุที่สิ่งนี้ เป็นสิ่งที่มีอิสระในตัวมันเอง ผู้ที่จะเข้าถึงสิ่งนี้จึงจำเป็นที่จะต้องเป็นผู้อิสระโดยทำนองเดียวกัน ด้วย เป็นอิสระโดยจิตตใจ เป็นอิสระต่อความลุ่มหลง มัวเมาต่อเหยื่อล่อของโลก เป็นอิสระต่อความเชื่อที่ยึดมั่น ทิคมั่น จำกัดของปัญญาให้แคบ ถ้าปราศจากเสียซึ่งความ เป็นอิสระดังกล่าวแล้ว จะไม่อาจเข้าถึงพุทธธรรมได้เลย เพราะสิ่งที่เป็นอิสระจึงจะพบสิ่งที่เป็นอิสระด้วยกันได้.

ท่านทั้งหลายที่เป็นพุทธบริษัท ย่อมจะได้ยินได้อ่าน คำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ตรัสไว้ในบาลีกาลามสูตร ตักกนิบาตอังคศุทตริกาย ในพระสูตรนั้นทรงสั่งสอนความเป็นอิสสระในทางความเชื่อและความคิดเห็นเป็นอย่างยิ่งให้ พุทธบริษัทรู้จักปกปิดเปลือกในชั้นนี้นั่นเอง ทรงสอนว่า อย่ารับเอามาเชื่อหรือถือไว้ เพราะเหตุที่ได้สอนสืบๆ ต่อกันมา อย่าเชื่อโดยคิดว่าเราฟังมาเองอย่างนี้ ๆ อย่าเชื่อโดยคาคคะเน อย่าเชื่อโดยเหตุที่เห็นครูอาจารย์ทำสืบกันมา อย่างนี้ อย่าเชื่อโดยคิดว่าสมณะผู้กล่าวนี้เป็นครูของเรา อย่าเชื่อโดยเหตุว่าข้อความนั้นมีสมอ้างอยู่ในปิฎก ทั้งนี้ เป็นต้น ท่านเคยได้ยินได้ฟังดังนี้ ในคำสอนของผู้อื่นบ้างไหม? คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนให้กล้าหาญ เกิดชาคในการเพิกถอน หรือปกปิดเปลือกที่หุ้มห่อปริชาฎาณโดยเป็นอิสสระอย่างยิ่ง ท่านไม่ต้องเชื่อแม้ในพระผู้มีพระภาคเจ้า ทั้งที่พระองค์ทรงสรรเสริญท่านพระสารีบุตร ผู้ยืนยันว่าท่านมีความเชื่อตัวท่านเอง ไม่เชื่อในพระผู้มีพระภาคเจ้า ทั้ง ๆ ที่ท่านเป็นสาวกผู้ฟังคำสั่งสอนของพระองค์ ทั้งนี้

เพราะว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นศาสดาที่กล่าวสั่งสอนให้
 ทุก ๆ คนเชื่อตน คือให้ได้เห็นจริงอย่างเป็นอิสระด้วยตน
 ตนแล้ว มันก็เชื่อของมันเอง โดยไม่ต้องมีการสร้าง
 ความเชื่อขึ้นจากปัจจัยภายนอก ถ้าท่านเชื่อผู้อื่น ท่านก็
 ไม่มีโอกาสเชื่อตน คำว่า “เชื่อตน” หมายความว่า
 ทำตนให้เป็นอิสระจากความเชื่อที่มาจากภายนอก อันเข้า
 มาผูกพันหุ้มห่อความคิดอันเป็นอิสระของตนนั่นเอง และ
 ในการปอกเปลือกชั้นที่ต่อไปจากชั้นนี้ เรายังต้องการ
 ความคิดที่เป็นอิสระยิ่งขึ้นไปอีก จนถึงกับเพิกถอนตนนั่น
 เสียอีกด้วยซ้ำไป ถ้าหากไม่มีความคิดที่เป็นอิสระในชั้น
 ความเชื่อนี้แล้ว ความคิดอันเป็นอิสระชั้นสูงก็จักเกิดขึ้น
 ไม่ได้เลย.

ท่านผู้ฟังบางท่านอาจนึกแย้งขึ้นในใจว่า ถ้าอย่างนั้น
 ทำไมเราจึงเปล่งวาจาอันยึดเอาพระพุทธเจ้าเป็นสรณะว่า
 “พุทธํ สรณํคจฺฉามิ” เป็นตันคั้งนี้เล่า? การยึดถือ
 พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งโดยนัยเกี่ยว
 กันนี้ มิเป็นเครื่องกีดกันคนเราไม่ให้เข้าถึงพุทธธรรมไปหรือ?

ข้าพเจ้าขอยืนยันโดยแท้จริงว่า ถ้าการยึดมั่นยังมีอยู่ตราบ
 โค แล้ว ก็ย่อมเป็นเครื่องกีดกันมิให้ท่านเข้าถึงพุทธธรรม
 ได้เลย การยึดถือที่ฟุ้งมีเฉพาะในค่านศีลธรรมหรือชั้น
 ที่ยังต้องทำความดีความงามวนเวียนอยู่ในโลกที่สูงขึ้นไป เช่น
 โลกสวรรค์ การยึดถือที่ฟุ้ง ย่อมไม่มีในชั้นที่เป็นความ
 หลุดพ้น ละเพาะความหลุดพ้นของท่านผู้หลุดพ้นแล้ว
 ย่อมเสมอกันและเป็นอันเดียวกันหมด ไม่มีใครเป็นที่ฟุ้ง
 แก่ใครได้ และการที่จะหลุดพ้นจากความผูกพันด้วยการ
 ถือที่ฟุ้ง ไปยังความเป็นอิสระโดยตัวเองอันเด็ดขาดนั้น
 จะมีได้ก็ต่อเมื่อตนพ้นจากการผูกพันใด ๆ ในภาษา
 ปรมัตถธรรม ไม่มีใครเป็นศิษย์ เป็นอาจารย์ มีแต่
 กัลยาณมิตรของกันและกันเท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
 มิได้ทรงสอนว่าให้ยึดผู้อื่นเป็นที่ฟุ้ง พระองค์ทรงสอนให้
 ยึดตัวเองเป็นที่ฟุ้ง โดย บทว่า อุตฺตที่ปา อุตฺตสรณา
 เป็นต้น พระองค์ตรัสว่า “ความพยายามเพื่อให้รอกพ้นนั้น
เป็นสิ่งทีพวกเขาทั้งหลาย จักต้องทำเอง ทถาคคเป็นแต่
ผู้ชี้ทางเท่านั้น” การยึดถือพระองค์เป็นที่ฟุ้ง มีความหมาย

เพียงในชั้นต้น ๆ สำหรับคนผู้ยังทำเกินไปยังไม่สามารถ
 เข้าใจในการยึดตัวเองเป็นที่พึ่งและเลิกการถือที่พึ่งโดย
 ประการทั้งปวงในที่สุด ธรรมชาติเปรียบเหมือนเรือแพที่เป็น
 พาหนะ การประพฤตินั้นเหมือนกับเรือที่วิ่งไปหาฝั่ง
 ที่รอกหัน คนที่ยังต้องพึ่งเรือ ก็คือคนที่ยังไม่ถึงฝั่งอัน
 เป็นที่รอกหัน ยังต้องถือที่พึ่งในเรืออยู่เพียงใด ก็แปลว่า
 ยังหลุดออกไปสู่ความรอกหันไม่ได้อยู่เพียงนั้น การหลุดพ้น
 ไปจากโลกิยธรรมอันหุ้มห่อเราก็คงเช่นเดียวกัน การถือที่พึ่ง
 หรือความเชื่อในบุคคลที่ยึดถือเอาเป็นที่พึ่ง มีเฉพาะใน
 ชั้นที่ยังเป็นการท่องเที่ยวและปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ใน
 ใฝ่ฝันนี้ สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงชี้ให้แก่สาวกทั้งปวงนั้น คือ
 ความหลุดพ้นออกไปเสียจากความผูกพันกับสิ่งใด ๆ ทั้งหมด
 รวมทั้งพระองค์เองด้วย รวมทั้งตัวของตัวเองด้วย มันเป็น
 การหลุดพ้นจากความผูกพัน โดยสิ้นเชิงจริง ๆ สรุปความ
 สั้น ๆ ในตอนนี้ว่า การปกเกล้าที่หุ้มห่อในชั้นนี้ ก็คือ
การเปลื้องความผูกพันต่อสิ่งภายนอกที่ผูกพันกันอยู่ในทาง
ความเชื่อถือด้วยใจ ให้หมดจดไปเสียชั้นหนึ่ง คงเหลือ

แต่ตัวเองที่เป็นอิสระจากความผูกพันภายนอก ยังอยู่
แต่ความยึดตน หรือผูกพันของตนเองโดยตนเอง อัน
เป็นภายใน อันเป็นเปลือกที่จะเปลื้องเป็นขั้นสุดท้าย และ
ขั้นที่ประณีตที่สุด.

การปอกเปลือกขั้นสุดท้ายนี้ คือการเปลื้องตนออก
เสียจากตน ในขั้นแรกข้าพเจ้าได้กล่าวถึงการเปลื้องตน
ออกมาเสียจากความคิดในรูป เสียง กลิ่น รส อันเป็น
“เหยื่อของโลก” ในขั้นที่สอง เปลื้องตนเสียจากความ
ผูกพันกันกับสิ่งภายนอกในทางความเชื่อ หรือยึดถือเอาเป็น
ที่พึ่ง และในขั้นสุดท้าย ซึ่งเป็นขั้นที่ค่อนข้างเข้าใจยาก
คือการเปลื้องตนเสียจากตนเอง การกล่าวคัมภีร์นี้จะช่วย
ให้เข้าใจได้เร็วเข้าใจสั้นหน่อย คือว่า กามารมณ์หรือ
เหยื่อโลก เป็นเปลือกชั้นหยาบที่สุดที่หุ้มห่อ ความผูกพัน
ในทางความเชื่อถือสิ่งภายนอกเป็นเปลือกชั้นกลาง และ
ความยึดถือตัวของตัวเองเป็นเปลือกชั้นประณีต เป็น
เปลือกที่จะต้องลอกออกถึงเสียเป็นขั้น ๆ กันคัมภีร์
มาถึงขั้นสุดท้ายนี้ อาจมีความฉงนเกิดขึ้นว่า พระผู้มี

พระภาคเจ้าทรงสอนให้ฟังตนของตน ทำไมในขั้นนี้ จึง
 มากล่าวว่าให้เปลื้องตนเสียเล่า การที่จะเข้าใจเรื่องนี้ได้ชัด
 จำต้องพิจารณากันถึงสิ่งที่เราเรียกว่า “ตน” โดยละเอียด.

สิ่งที่เรียกว่า “ตน” หรือตัวของเรา ตามที่รู้สึก
 ประจําอยู่ในสันดานนั้น เกิดมาจากสัญญาสติปัญญาตาม
 ธรรมชาติของสัตว์ที่ยังประกอบด้วยอวิชชา ตามลักษณะของ
 สัญญาสติปัญญาจะต้องมีความรู้สึกว่ามีตัวของตัวเสมอ จึงจะ
 มีความรู้สึกรักตัว รักชีวิต และความรู้สึกหนีภัย เป็นต้น
 ขึ้นมาได้ และชีวิตคงอยู่ได้เพราะความรู้สึกนั้นอันเป็น
 มูลเหตุแห่งการป้องกันชีวิต ตลอดเวลาที่สัตว์ยังประกอบด้วย
 อวิชชาอยู่ในสันดาน ย่อมไม่รู้ถูกต้องตามที่เป็นจริงว่าตัวเอง
 คืออะไร จึงรู้ไปตามที่อวิชชาจะอำนวยให้รู้ คือรู้ชะนิก
 ที่ให้เกิดสัญญาสติปัญญาดังกล่าวมา โดยฉะเพาะก็คือ
 ความรู้ว่ามีตัวตนของตน และความเห็นแก่ตน ตลอดเวลา
 เหล่านี้ยังไม่อาจรู้สึกได้ว่า ตัวตนหรือสิ่งที่ควรเรียกว่า ตัวตน
 นั้นไม่มี มีแต่ “ส่วนแห่งธรรมชาติ” ล้วน ๆ ที่กำลัง
 หมุนไปตามกฎของธรรมชาติเท่านั้น ตามธรรมชาติ

คนเราก็ชี้ตัวตนของเราเองให้ดูไม่ได้ ว่ามันอยู่ที่ตรงไหน
 แน่ ส่วนมากที่สุด ก็ชี้หรือบ่งไปยังจิตต์หรือใจที่รู้สึก
 รู้ว่าผู้มีผู้เป็น มีหรือเป็นเจ้าของสิ่งนั้นสิ่งนี้ เมื่อถูก
 บาดเจ็บ ก็พูดว่าเราเจ็บ แทนที่จะพูดว่า มือของเราเจ็บ
 หรือเท้าของเราเจ็บ เป็นต้น เมื่อรัก ก็พูดว่าตัวรัก ทั้ง
 ที่ ๆ แท้ ความรักเป็นเพียงความโง่ชนิดหนึ่ง ที่กำลัง
 ครอบงำใจอยู่เท่านั้น หาใช่เป็นกิริยาโดยตรงของ “ตัวตน”
 ไม่ เมื่อตาเห็นรูป หรือหูได้ยินเสียงเป็นต้น ก็เข้าใจเอาว่า
 “ตัวตน” เป็นผู้เห็น ซึ่งที่แท้เป็นเพียงการประจวบกันเข้า
 ระหว่างจักขุวิญญาณกับรูปภายนอก โดยมีลูกตาเป็นสื่อและ
 ให้เกิดผลกระทบอันเป็นความรู้สึกอย่างอื่น ๆ ขึ้นอีกต่อไป
 ในภายในตามกฎธรรมชาติฝ่ายนามธรรมคือฝ่ายใจเท่านั้น
 เมื่อยังไม่ปราศจากอวิชชา ก็ยังรู้สึกว่ามีตัวมีตนจริง ๆ อยู่
 ตลอดเวลา ครั้นอวิชชาเบาบางไป ก็ย่อมรู้สึกได้เองว่า
 “ตัวตน” เป็นเพียงคำสมมติ และเป็นคำสมมติที่จำเป็น
 คำหนึ่งเท่านั้นสำหรับสัตว์ที่ยังหนาด้วยอวิชชา คำนี้เป็นคำ
 สมมติที่จำเป็น เพราะมันจะต้องรู้สึกขึ้นมาเองตามอำนาจ

สัญญาสัญญาในชั้นนั้นอันเป็นชั้นต่ำ ส่วนสำหรับผู้ที่มีวิชา
 เบบางหรือปราศจากวิชาแล้ว คำสมมติคำนี้ จำเป็น
 เพียงเป็นไวยาหารสำหรับพูดของชาวโลก เพราะชาวโลกยัง
 จำเป็นที่จะต้องมิตัวสำหรับอยู่ในโลก และทำสิ่งต่าง ๆ
 ความที่ชาวโลกต้องการรวมทั้งการทำความหันทุกข้ออย่างหนึ่ง
 ค่าย ถ้าไม่มีตัวเราเป็นตัวยืนพื้น โลกก็หมุนไปไม่ได้ จะ
 ต้องหยุดและคับสนิท และเรื่องของโลกก็จะสุกสิ้นลงเสียทันที
 เมื่อชาวโลกยังเป็นชาวโลกธรรมดาอยู่ และเราต้องพูดหรือ
 คิดต่อกับชาวโลกธรรมดาแล้ว ก็ต้องใช้ไวยาหารพูดคำนี้ไป
 ค่าย สำหรับผู้ที่มีวิชาเพียงแต่เบบบาง ยังไม่หมดจด
 สิ้นเชิงนั้น ก็จำเป็นที่จะต้องมิตัวตนอยู่เพียงบาง ๆ บางคราว
 รู้สึกถูกต้องก็ บางคราวก็ล้มหรือหลงไป แต่ถึงกระนั้น
 ก็ยังมีความรู้ที่ว่า คำว่า “ตน” นี้เป็นคำสมมติ
 และเป็นคำสมมติที่จำเป็น ชั่วเวลาที่เรายังยึดถือว่ามีตัวเรา
 อันเป็นความรู้สึกของผู้ที่ยังละวิชาไม่ได้เค็ดขาด ท่าน
 ทั้งหลายลองนึกดูที่หรือว่า ถ้าหากว่าไม่มีสิ่งที่เราเข้าใจ
 อยู่ว่าเป็นตัวเรา ในเวลานี้แล้ว ทำไมท่านจะต้องมาฟัง

ข้าพเจ้ามาพูดที่นี่ ท่านจะเสาะแสวงหาวิธีแห่งการพ้นทุกข์
 ไปให้ใคร หรือใครเป็นผู้มาแสวง การกล่าววกวนที่นี้ในวันนี้
 มิได้มีการป่าวประกาศว่าเป็นการสนทนากันระหว่างพวก
 ที่พ้นทุกข์แล้ว แต่ได้ป่าวประกาศว่าจะได้พูดกันถึงเรื่อง
 ที่ว่าเราทั้งหมดมีวิถีทางที่จะเข้าถึงพุทธธรรมหรือความ
 พ้นทุกข์ได้อย่างไร เท่านั้น ทั้งคล้ายกับเป็นการปรึกษากัน
 หรือแลกเปลี่ยน ความคิดความเห็นกันเท่านั้น ผู้มา
 ย่อมมาด้วยความหวังที่จะได้ประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งจาก
 การฟังให้แก่ตัวของตัว มิฉะนั้นท่านทั้งหลายคงไม่มาอย่าง
 แน่นนอน เพียงเท่านั้นท่านก็จะเห็นได้แล้วว่า ความรู้สึก
 หรือยึดถือตัวคนนั้น เป็นของจำเป็นสำหรับชีวิตที่ยังไม่พ้น
 ทุกข์มากเพียงไร แต่ความพ้นทุกข์ที่แท้จริงหรือเค็ดชากนั้น
 จะมีแก่ตัวคน หรือมีพร้อมกันอยู่กับความรู้สึกว่ามีตัวคน
 ในจิตต์หรือคน ๆ เดียวกันไม่ได้ เพราะว่าในที่ใดมี
 การพ้นทุกข์เค็ดชากแล้ว ในที่นั้น ไม่มีตัวคนผู้ต้องการ
พ้นทุกข์ ในที่ใดยังมีตัวคนที่ต้องการพ้นทุกข์ ในที่นั้น
ไม่มีการพ้นทุกข์อันเค็ดชาก เพราะฉะนั้นท่านจะเห็นได้เอง

ทันทีแล้วว่า การพันทุกซ์อันเค็ชชาด ก็คือการทำลายตนผู้
ต้องการพันทุกซ์นั้นเสียเอง ถ้ายังมีตัวตนอยู่เพียงใด
ก็ยังคงต้องการความพันทุกซ์อยู่เพียงนั้น อันทำให้มีความ
ปรารถนาและความพยายามต่าง ๆ ความมีตัวตนจึงเป็น
เสมือนหนึ่งเปลือกที่หุ้มห่อสัตว์ไว้ภายใน อากาที่ เป็นความ
ทรมาณชั้นประณีตสุขุมที่สุด โดยที่มันไม่สอให้รู้สึกไค้ง่าย ๆ
ว่านั่นแหละคือตัวความทุกซ์ละ ความสำคัญว่ามีตัวมีตน
เป็นลักษณะอันหนึ่งของอวิชา เพราะอวิชาครอบงำเอา
ตัวตนจึงเกิดมีขึ้นทันที เมื่อมีตนของตนอยู่ ก็ต้องทรง
หรือแบกตนของตนนั้นไว้ ตามที่ตนเข้าใจว่าได้แก่อะไร
เมื่ออวิชายังครอบงำอยู่ แสงแห่งพุทธธรรมก็ส่องเข้า
ถึงไม่ได้ อวิชาในชั้นละเอียดที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ
ตัวตน จึงเป็นเสมือนเปลือกชั้นลึกกลับที่หุ้มห่อไว้โดย
ไม่แสดงอาการหุ้มห่อให้ปรากฏ ซ้ำกลับแสดงการหลอกลวง
ให้เห็นเป็นสิ่งที่ดีที่สบายไปเสีย กังที่เรารู้สึกในคราว
ที่เรามีตัวชะนิตที่ตรงกับความคิดอื่นผิด ๆ นั้นที่สุด แม้ว่า
เราจะสามารถปกปิดเปลือกชั้นนอก ๆ ที่หุ้มห่อ ไล่สองชั้น

มาแล้ว คือชั้นเหยื่อโลก กับชั้นความตึกยึคินลัทธิในทาง
ความเชื่อถือก็ตาม ความทุกข์ก็ยังหาได้หมดไปอย่าง
เด็ดขาดไม่ จึงจำเป็นที่จะต้องปกเปลือกชั้นสุดท้าย
นี้อีกชั้นหนึ่ง.

การทำลายเปลือกชั้นสุดท้าย อันเป็นการทำลาย
กะเปาะฟองของลูกไก่ ขณะนี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เคยทรง
กระทำมาแล้วเป็นลูกไก่ตัวแรก เป็นหน้าที่ของท่านทั้งหลาย
ผู้ใคร่จะเข้าถึงพุทธธรรม เราท่านทั้งหลายทุก ๆ คนที่ยัง
รู้สึกอยากให้เห็นพ้นทุกข์ ย่อมเป็นเหมือนลูกไก่ที่ชกตัวนอน
อยู่ในกะเปาะฟองกล่าวคือ ยังพัวพันกันอยู่กับวิชาที่
เป็นเหตุให้รู้สึกว่ามีตัวมีตนของตน ทำไมข้าพเจ้าจึงใช้
คำว่า “ชกตัวนอนอยู่กะเปาะฟอง?” ทั้งนี้ก็เพราะว่า
จิตจิตใจของผู้ที่ยังลุ่มหลงอยู่ในความมีตัวมีตน ย่อมชกตัวงอ
อยู่ภายในวงอันจำกัด กล่าวคือ ความรู้สึกว่าจะอย่างไร
เสียก็ต้องมีตัวตนที่เป็นของเรา แม้จะปกเปลือกชั้นนอก
กล่าวคือ ความตึกยึคินเหยื่อโลก และลัทธิความเชื่อต่าง ๆ
ได้ทั้งสองชั้นแล้วก็ตาม ถึงกระนั้นก็ยังไม่เป็นอิสระไปจาก

ความคิดที่สำคัญเอาไว้มีตน และของต่าง ๆ ที่เป็น
 ของตน เช่นเวทนาของตนเป็นต้น ความเกิด ความแก่
 ความเจ็บ ความตาย เหล่านี้จะยังเป็นของตน เมื่อได้ยิน
 ได้ฟังว่า พระนิพพาน ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย
 ดังนี้ ก็ยึดมั่นเอาไว้ว่าพระนิพพานเป็นตัวตนชนิดที่ไม่เกิด
 แก่ เจ็บ ตาย จึงอยากให้คุณได้เป็นนิพพาน หรือ
 นิพพานเป็นตัวตนของตน แทนที่จะเข้าใจว่าเมื่อทำลาย
 ตนเสียแล้ว ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็หมดไปเอง
 ยังคงอยู่แต่ธรรมชาติ ล้วน ๆ เช่นธาตุกัมธธาตุไฟเป็นต้น
 หมุนเวียนอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งเราเคยหลงสมมติภิกิริยา
 อากาโรเหล่านี้ว่าเป็น การเกิด การแก่ การเจ็บ และ
 การตายเอาเอง ความอยากจะเป็น “ตนนิพพาน” คือ
 ตนชนิดที่ไม่เกิด แก่ เจ็บ ตาย นั้น ก็ยังเป็น
 ทัศนหาชนิดหนึ่ง กล่าวคือ ภาวทัศนหา และการเข้าใจ
 นิพพานในลักษณะเช่นนั้น ย่อมก่อให้เกิดความอยาก
 ชนิดนั้นอยู่รำไป เพราะเป็นการเข้าใจในลักษณะที่ผิด
 ยังเป็นอวิชชาอยู่นั่นเอง ไม่ทะลุออกไปจากกะเปาะฟอง

กล่าวคืออวิชาได้ จึงยังคงตกเป็นลูกไก่ ที่น่าสงสาร อยู่ตลอดเวลา.

ทุก ๆ ส่วนของวัตถุธาตุหรือรูปธรรม ก็ไม่มีส่วนไหน ที่เป็นตัวตน ทุก ๆ ส่วนของวิญญานธาตุหรือนามธรรม ก็ไม่มีส่วนไหนที่เป็นตัวตน แต่ตามสัญญาคติญาณของสัตว์ ที่ยังประกอบด้วยอวิชา ยังถูกอวิชาหุ้มห่ออยู่นั้น จะ ต้องสำคัญเอาส่วนใดส่วนหนึ่งขึ้นเป็นตัวตนไว้ก่อนเสมอ ตามแต่ความรู้ของสัตว์นั้นจะสูงต่ำเพียงไร ความรู้สึกว่ามีตนของตนจึงคงมีอยู่ตลอดเวลาที่ยังไม่พ้นทุกข์ กล่าวคือ ตลอดเวลาที่ยังไม่สามารถละความสำคัญว่าตนมีตน เป็น เสียได้ เมื่อยังถูกความสำคัญผิดเช่นนี้หุ้มห่ออยู่เพียงใด ก็ยังชื่อว่า “ชกตัวนอนหลับอยู่ในกะเปาะฟอง” อยู่ เพียงนั้น จิตต์ของผู้นั้น ซึ่งเจ้าของได้สมมติเอาเป็น ตัวตนของเขา ก็ยังไม่สามารถทะลุออกไปจากโลกได้ คือ ไม่สามารถเป็นอิสระจากโลกิยธรรมที่แวดล้อม ไม่สามารถ ทะลุออกไปจากข่ายแห่งตัณหา ไม่สามารถสลัดแอก หรือภาระหนัก กล่าวคือ เบื้องจรันท์ที่ตนแบกไว้

ในฐานะเป็นตัวตน แม้ว่าวิทยาการในโลกนี้จะเจริญกว้างขวาง
 จนความรู้ของมนุษย์สามารถรู้ไปทุกซอกกระแหนงของโลก
 ก็ตาม แต่ความรู้ นั้น ๆ ยังไม่พ้นออกไปจากข่ายของ
 ค้นหา ยังไม่นอกเหนือไปจากอำนาจของอวิชชาที่ทำให้
 สำคัญว่ามีตัวตนของคน เพราะฉะนั้น มนุษย์จึงไม่อาจ
 ทะลุออกไปนอกกะเปาะฟองของอวิชชา และค้นหา
 อันเหนียวแน่นนี้ได้เลย อวิชชาหรือค้นหาเพียงนึกเดียว
 ก็สามารถที่จะหุ้มห่อโลกไว้ได้ทั้งหมด การจึงเป็นประจักษ์ว่า
โลกทั้งโลกได้ซกตัวงออยู่ภายในกะเปาะฟอง กล่าวคือ
 อวิชชานั้น สิ่งใดที่เป็นกะเปาะฟองหุ้มจิตต์ จิตต์มา
 สำคัญสิ่งนั้นเป็นตัวเองไปเสีย จึงไม่รู้จักกะเปาะฟองที่ห่อ
 ตัวอยู่ และไม่รู้สีกว่าคนจะต้องทำลายกะเปาะฟอง กล่าวคือ
 สิ่งที่คุณสำคัญว่าเป็นคนของคนนั้นเองเสีย โดยนัยนี้
 จึงเห็นได้ว่า การปกอกเปลือกชั้นทำลายอวิชชาเป็นคุจ
 กะเปาะฟองนี้ เป็นชั้นสุดท้ายที่จะให้ทะลุถึงพุทธธรรมได้จริง
 และเป็นชั้นที่ประณีตเพียงไร.

เมื่อได้กล่าวถึงการปกปิดเลือกที่หุ้มห่อตัวเราทั้งสามชั้น พอเป็นแนวแห่งการพิจารณาได้ดังนี้แล้ว ต่อไปจะได้พิจารณากันถึงลักษณะแห่งบุคคลผู้จะทำการ “ปกปิดเลือกชั้นในโดยฉะเพาะ” พอเป็นแนวแห่งความคิดนึกสืบไป.

อันบุคคลผู้ประสงค์จะทำลายกะเปาะพอง กล่าวคือ อวิชชา นั้น จะต้องทำด้วยตนเอง อะไรที่คนถือว่าเป็นตัวเอง ที่ยังไม่พ้นทุกข์ ยังต้องการความพ้นทุกข์ สิ่งนั้นแหละจะต้องทำความพ้นทุกข์ให้แก่ตัวมันเอง ถ้าจะแบ่งตามลักษณะใหญ่ ๆ ที่เห็นได้ชัดก็อาจแบ่งบุคคลผู้สามารถถอนตนออกมาได้เป็นสองประเภท คือพวกที่ถอนออกมาได้ ด้วยอำนาจการรวมกำลังใจพวก ๑ และพวกที่ถอนออกมาได้ ด้วยอำนาจการรวมกำลังปัญญาอีกพวก ๑ (พวกแรกเรียกว่า โจโตวิมุตติ พวกหลังเรียก ปัญญาวิมุตติ) พวกแรกหรือโจโตวิมุตตินั้น คือพวกที่สมัครใจกระทำเอาด้วยกำลังแรงและความเพียรทั้งหมดคอย่างเต็มที่เพื่ออบรมกำลังใจให้แข็งและเฉียบขาด ส่วนมากได้แก่พวกที่

สละโลก ออกถือเพศที่จะสะควงแก่การบำเพ็ญเพียรอยู่ในที่สงัดอย่างยิ่ง แล้วทำความเพียรในการเจริญสมาธิภาวนาเป็นส่วนใหญ่ เพื่อให้จิตต์มีอำนาจและกำลังทรงตลอดสิ่งที่หุ้มห่อผูกมัดได้ค้ำยันอำนาจการรวมกำลังจิตต์อันใหญ่หลวงตามวิธีนั้น ส่วนพวกหลังหรือพวกปัญญาวิมุตติ มีสภาพที่ไม่สามารถจะทำคังนั้นได้ หรือที่เรียกตามโฆหารศาสนาว่ามีอินทรีย์บางประการที่อ่อนไป เช่นมีกำลังใจอ่อนเป็นต้น พวกนี้กระทำได้ก็แต่เพียงภาวนาที่หนักไปในทางปัญญา ให้ความคิดนึกตามธรรมดาที่มีอยู่ คิดไปพิจารณาไปในชีวิตหรือสิ่งที่แวดล้อมอยู่โดยรอบ ค้ำยันความไม่ประมาทสม่ำเสมอและแนบกาย ครั้นถึงเวลาเข้าถึงสามารถเข้าถึงพุทธธรรมได้อย่างเดียวกัน ได้รับผลเป็นความสุขสงบเยือกเย็นชนิดเดียวกัน จะมีแตกต่างกันก็เพียงแต่ในแง่ความสามารถบางอย่างบางประการเท่านั้น เช่นพวกแรกหรือพวกเจโตวิมุตติ เมื่อถึงธรรมอันสูงสุดนั้นแล้ว ยังสามารถแสดงธรรมสั่งสอนคนโดยวิธีอันวิจิตรยังสามารถเป็นพิเศษในอันที่จะแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ และ

ยังสามารถจะหาสิ่งอื่นอันเป็นคุณสมบัติพิเศษที่พวกหลัง
 ไม่สามารถกระทำได้ อุทาหรณ์ในเรื่องนี้อาจจะเปรียบเทียบได้เช่น
 การที่คนมีเงินมากเป็นเศรษฐี บางคนอาจมีได้โดยการ
 พากเพียรเอาตัวกำลังมือ เท้า เลือด เนื้อ และกำลัง
 ความคิดอันแรงกล้าที่ผ่านการศึกษามาแล้วอย่างสูง แต่
 บางคนไม่เป็นเช่นนั้น เช่นอาจได้รับโชคลาภบางอย่าง
 มีเงินเป็นเศรษฐีเสียทีเดียว เมื่อเฟื่องถึงความสามารถ
 แล้ว จะเห็นได้ว่าพวกหลังมีความสามารถน้อยกว่าพวก
 แรกมาก แต่นี้เป็นเรื่องทางวัตถุที่พอเปรียบเทียบกันได้
 เท่านั้น หากตรงกันโดยประการทั้งปวงไม่ สำหรับเรื่อง
 ธรรมะในค่านิยม โดยเฉพาะเรื่องการบรรลุนิพพานนี้
 พวกที่บรรลุด้วยการรวบรวมกำลังจิตอย่างแรงกล้ากับ
 พวกที่บรรลุด้วยการใช้กำลังปัญญาพิจารณาไปเท่าที่เหมาะสม
 กับอุปนิสัยจนกว่าจะแก่กล้าและสุกงอมเอาเอง ทั้งสอง
 พวกนี้เมื่อถึงที่สุดแล้ว เรียกว่าเป็นพระอรหันต์เสมอกัน
 ทั้งหมด จำแนกประเภทตามความสามารถที่แตกต่างกัน
 บ้างบางประการ ว่าพระอรหันต์พวกฉฬภิญโญ หรือ

พระอรหันต์ พวกสุขวิปัสสิโกเป็นต้นเท่านั้น ไม่มีความแตกต่างในระหว่างคุณสมบัติที่สำคัญ คือความพันทุกข์ หรือวิมุตติสุขโดยประการใดเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพวกแรก และยิ่งกว่านั้น ยังเป็นบุคคลแรกที่ค้นพบด้วยพระองค์เอง โดยไม่ต้องฟังมาจากผู้อื่น พระอรหันต์คนอื่นๆ ไล่ฟังจากพระพุทธเจ้า จึงต่ำลงมาเป็นอีกพวกหนึ่ง คือเป็นสาวก แทนที่จะเป็นศาสดา.

เมื่อได้แสดงให้เห็นว่า วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม มีความแตกต่างกันอยู่เป็นข้อใหญ่ ๆ จำแนกได้เป็น ๒ ประเภทดังนี้ ท่านผู้ฟังทั้งหลายคงจะเห็นพ้องด้วยข้าพเจ้าเป็นเอกฉันท์ ว่าวิถีอย่างแรกคือพวกเจโตวิมุตตินั้น มีเรื่องยืดยาวในการพิจารณาไม่เหมาะแก่การที่จะนำมาบรรยายให้ทั่วถึงได้ชั่วเวลาอันเล็กน้อยเช่นวันนี้ ที่จะฟังกระทำได้ในวันนี้ก็คือการพิจารณากันถึงปฏิบัติของพวกหลังคือพวกปัญญาวิมุตติที่ค่อย ๆ สร้างสมอบรมปัญญาให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นทุก ๆ วัน โดยสะดวกสบายหรือพอเหมาะแก่คนทั่วไป แม้จะใช้เวลานานสักหน่อย ก็สามารถที่จะ

เข้าถึงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ในไม่ช้านัก และ
 ปราศจากอันตราย ตามธรรมดาคนเราก็คงคิดว่าจะพึง
 เป็นผู้ไม่ประมาท พยายามสะสางปัญหาข้อแรกที่สุดให้ตก
 เสียก่อนว่าอุคมคติของชีวิตหรือความเป็นมนุษย์นี้มีอยู่
 อย่างไรแล้ว ก็อาจที่จะเป็นปัจจัยส่งเสริมให้เข้าถึงพุทธ
 ธรรมได้โดยเร็วเปนนั่นแท้ ปัญหาแห่งมนุษยภาพ
 อันมีอยู่ทั่ว ๆ ไป ว่ามนุษย์เกิดมาเพื่ออะไรเป็นต้นนั้น
 ย่อมเป็นอันเดียวกันกับปัญหาที่ว่า อุคมคติของชีวิตคือ
 อะไร หมายความว่าชีวิตนี้เราจะใช้มันอย่างไรจึงจะสมค่า
 ชีวิต กล่าวคือ ความเป็นคนตลอดชาติหนึ่งนี้มี ตา หู
 จมูก ลิ้น กาย และ ใจ อันเป็นเครื่องเอื้ออำนวยประโยชน์
 ให้แก่เรา ทำให้เราสามารถศึกษา ทั้งนี้ปัญหาที่พึงคิดก็คือว่า
 เราจะศึกษาอะไร? เท่าที่เราเห็นกันอยู่ เราใช้เครื่องมือ
 สำหรับศึกษาของชีวิตนี้ เพื่อศึกษาสิ่งที่เราชอบศึกษา
 โดยเฉพะะส่วนมากที่สุดก็รู้กันอยู่แล้วว่าศึกษาเพื่อให้ได้
 ทรัพย์ ให้ได้ยศศักดิ์เกียรติคุณ และให้ได้มิตรภาพใน
 วงการสมาคมรวมทั้งสิ่งอันเป็นวิสัยโลกอื่น ๆ อีกบางอย่าง

จะมีใครกล้าปฏิเสธความจริงได้สักทีคน ว่าตนกำลังใช้
 เครื่องมือของชีวิตนี้ ศึกษาเพื่อเข้าถึงพุทธธรรม หรือ
 โลกในค่านิยมเป็นอย่างต่ำ เมื่อสมุฏฐานหรือรากฐานใน
 เบื้องต้นมาเป็นเสียดังนี้แล้ว การศึกษาชนิดที่จะอบรม
 บ่มนิสัยให้คนเราเข้าถึงพุทธธรรมได้โดยเร็ว ก็ได้รับการ
 กระทบกระเทือน โดยเห็นไปเสียว่าการเข้าถึงพุทธธรรมนี้
 เป็นของยากเกินไป ไม่ใช่ชีวิตแห่งคนที่เกิดในสมัยปรตยุบนี้
 และเลยปล่อยตัวเองให้ไหลไปในทางโลกมากขึ้น ยิ่งไหล
 ไปมากเพียงไร ก็กระทบกับความยุ่งยากมีคมนต์มากขึ้น
 เพียงนั้น นักเข้าจึงค่อยเกิดความสนใจในปัญหาว่า เกิด
 มาทำไม โลกจะหมุนไปข้างไหน อุดมคติของชีวิตคือ
 อะไร ทั้งนี้เป็นต้น เมื่อความเชื่อในพุทธธรรมอันเป็นที่
 มุ่งหมายของชีวิตของบุคคลนั้นยังน้อยเกินไป ปัญหาแห่ง
 มนุษยภาพทั้งหมดนั้นก็ยังคงขุ่นมัว ในที่สุดเขาก็ต้องตาย
 ลงไปภายในความยุ่งเหยิงแห่งปัญหามนุษยภาพอันกลุ่มรวม
 เหล่านั้นเอง เป็นการสิ้นชีวิตกับชีพลงในกะเปาะฟอง
 กุญแจเกี่ยวกับลูกโลกที่ตายเนาอยู่ในไข่.

ส่วนอีกพวกหนึ่ง คือเราท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท
 กล้าปฏิญาณตัวว่าพระพุทธเจ้าเป็นของฉัน พระพุทธเจ้า
 เป็นของฉันดังนี้ เพื่อเคารพในเกียรติยศและค่าปฏิญาณ
 นั้น ๆ ควรที่จะใช้ชีวิตนี้ให้เลิศผลถึงขีดสุดจริง ๆ อุดมคติ
 ของชีวิตเพียงในค่านวัตถุหรือ Material นั้น หมายถึง
 ความเจริญด้วยทรัพย์สินเครื่องอำนวยความสะดวก ยศศักดิ์
 เครื่องอำนวยความสะดวก และมีมิตรภาพอันเป็นเครื่องให้
 ความบันเทิงใจก็จริง แต่ยังหาเพียงพอที่จะเรียกได้ว่า
 เป็นผลิตภัณฑ์อันสูงสุดของชีวิตไม่ ทั้งนี้เพราะเหตุว่า
 อันสิ่งทีเรียกว่าชีวิตนั้น มิได้มีเพียงค่านนอกหรือค่านวัตถุ
 อย่างเดียว แต่ยังมีค่านในหรือที่เรียกว่าค่านจิตต์หรือ
 วิญญาณอันตรงกับคำว่า Spiritual นั้นอีกค่านหนึ่ง
 แม้จะได้สะสางปัญหาชีวิตให้ลุล่วงไปด้วยดีในค่านนอกแล้ว
 หากค่านในยังระอุเป็นไฟอยู่ การเป็นมนุษย์ก็เป็นได้จริง
 เพียงซีกเดียวหรือครึ่งเดียว ทางที่ดีควรจะต้องพร้อม
 ทั้งสองค่าน คำว่าความสุขในค่านจิตต์หรือวิญญาณ อาจ
 มีผู้เข้าใจไปต่าง ๆ กัน เช่นอาจมีผู้เข้าใจแต่เพียงว่า

เมื่อบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ ยศ และไมตรีอย่างแท้จริงแล้ว ใจก็ย่อมผาสุกเป็นสุขทางใจอยู่ในตัวเองแล้ว ไม่มีทางที่ใจจะเป็นสุขในค้ำนไหนอีก ฉะนั้นในที่นี้ขอให้เข้าใจว่า ความสุขในค้ำนจิตต์หรือวิญญาณนั้น หมายถึงความที่จิตต์เป็นอิสระอยู่เหนือสิ่งที่เป็นความสุขทางกาย หรือภายนอก ค้ำนที่กล่าวมาแล้วอีกค้ำนหนึ่ง เพราะว่าคนที่มีทรัพย์หรือยศมาก อาจตกเป็นทาสของทรัพย์และยศนั้น ๆ ก็ได้ ยังมีสิ่งทีกระตุกให้พะยักหน้าพะยักหลัง กลุ้มรุมให้มีค้ำมัวเรำร้อน อยู่เช่นเดียวกับคนยากจน กล่าวคือ ความรัก ความ กังวล ความอิจฉาริษยาและอื่น ๆ อีกร้านาประการ ต้องเรำร้อนอยู่ด้วยเพลิงแห่งราคะ โทษะ และโมหะ ยังต้องหวังความกรุณาจากพระเป็นเจ้าในชีวิตอนาคต ซึ่ง เป็นภาระหรือห่วงของวิญญาณที่ตนเชื่อว่าจะได้ทำความดี ความงามไว้ถึงที่สุดแล้ว ทั้งที่เชื่อว่าจะได้ทำความดีไว้เต็มทีแล้ว ก็ยังไม่วายห่วงที่เป็นความระหายต่อผลอันจะได้รับจากพระ เป็นเจ้าหรือจากกรรมของตัว สถานะทางวิญญาณของ บุคคลขณะนี้เชื่อว่ายังพ่องอยู่ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

เพราะว่อย่างไรเสีย ก็ยังมีสิ่งทีคนอยากได้อูรู่าไป ความ
 เต็มเปี่ยมแห่งจิตต์จึงมีขึ้นไม่ไ้ เพราะฉะนั้น ผลคังว่ามา
 นี้ แม้จะเกี่ยวกับจิตต์หรือวิญญูณอยู่มากก็ตาม แต่ก็ยง
 เป็นผลทีเกี่ยวกับวัตถุยงต้องจัดเป็นฝ่ายวัตถุ ยงต้องใช้
 คา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นเครื่องมือเสวยผลนั้น ๆ
 หาใช่เป็นอุมคคิตของชีวิตินค้ำนจิตต์หรือวิญญูณโดย
 แท้จริงไม่ อุมคคิตินค้ำนทีเกี่ยวกับจิตต์คองไม่อาศัยวัตถุ
 โดยประการทั้งปวง ไม่คองการเหยือล่อ และไม่มีการ
 กินเหยือหรือป้อนเหยือ จิตต์ก็ยงเป็นสุขมากกว่ามากนัค
 ในทางค้ำนวัตถุ นั้น คองมีค้ำนหาหรือความอยากเป็นค้ำ
 นายโรงสำหรัเป็นผูบริโภคและอร่อย แต่ในทางจิตต์ที
 แท้นั้น คองปราศจากค้ำนหา ไม่มีการบริโภค ไม่มีการ
 อร่อย ไม่คองเหนือยเพราะการบริโภคนั้น ๆ ได้หักผ่อน
 เป็นอิสสระจากการรบกวนของสิ่งเหล่านั้น ได้หยुक
 ไค่นั่ง ไค้คองที ไค้สงบและปลอดโปร่งโดยประการทั้งปวง
 ซึงละเหยือค และประณิตเกินกว่าทีผู้เพ่งเล็งแต่ในค้ำนวัตถุ
 จะ เข้าใจไค้ง่าย ๆ โดยเหตุนี้จึงกล่วว่า แม้จะไค้สร้าง

ความดีความงามไว้เป็นเครื่องอุ้มจิตต์ ทั้งในโลกนี้และในโลกของพระเป็นเจ้าไว้มากมายเพียงไรก็ตาม แต่ถ้าจุดประสงค์นั้น ๆ ยังเป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความอโรย แต่ประการใดแล้ว ความดีนี้หรือมดีแห่งพุทธศาสนา ยังไม่จำเป็นอันเป็นความสุขในค้ำจិតต์หรือวิญญานเลย เพราะในค้ำจันนี้ ทางพุทธศาสนาหมายเอาสุขที่ปราศจากอามิสหรือเหยื่อล่อ โดยเด็ดขาดจริง ๆ คำที่ว่ากระทำชีวิตให้เต็มเปี่ยมทั้งค้ำจันนอกและค้ำจันใน จึงเป็นสิ่งที่ควรพินิจโดยถึถ้วนจริง อย่าให้หลงสำคัญผิดเอาส่วนสูงของค้ำจันนอกมาเป็นค้ำจันในไปได้ ตามความเป็นจริงนั้น เมื่อชีวิตนี้ไค้ลุดถึงภูมิธรรมชั้นสูงสุดใค้ำจันจิตต์แล้ว สิ่งต่าง ๆ ที่เคยเป็นเหยื่อล่อมาแต่กาลก่อน ก็มากลายเป็นเพียงเครื่องให้ความสะดวก หรือยานพาหนะไป ผู้นั้นจึงสามารถไค้รับความผาสุกทั้งทางกายและทางจิตต์ไค้พร้อมกัน ทั้งสองค้ำจัน โดยไม่ขัดขวางกัน

มนุษย์เรายังเป็นปุถุชน แม้จะสมบุรณสักเพียงไร ก็ยังจักว่าเป็นมนุษย์เพียงครั้งเดียว ไค้โดยนัยคังกล่าวแล้ว

พระอรียเจ้าประเภทกัน ๆ เป็นพวกที่เกือบเต็มทั้งสองซีกเข้ามาแล้ว ส่วนพระอรียเจ้าประเภทสุดท้ายคือพระอรหันต์นั้น เป็นพวกที่เต็มทั้งสองซีก เพราะฉะนั้น โวหารทางศาสนาทั่วไป จึงเรียกท่านผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วว่า “ผู้ที่เต็มแล้ว” หรือ Perfected man หมายความว่า เป็นคนที่เต็มเปี่ยมสมบูรณ์จริง ๆ แล้วทั้งค้ำนอกและค้ำใน ทั้งค้ำที่ปรากฏและค้ำที่ไม่ปรากฏแก่ตาของปุถุชน บริสุทธิทั้งฝ่ายรูปธรรมและนามธรรม เป็นสุขทั้งกายและใจโดยแท้จริง ตามความมุ่งหมายของธรรมชาติล้วน ๆ ที่ส่งเสริมสรรพชีวิตทั้งหลาย ให้วิวัฒน์สืบ ๆ กันขึ้นมา จนกระทั่งเป็นมนุษย์เห็นปานนี้ ก็เพื่อให้ลุถึงความเป็นมนุษย์อันเต็มเปี่ยมอันนี้ เราทุกคนอยู่ภายใต้อิทธิพลของกฎธรรมชาติ เราจึงมีความจริงอันเร้นลับประจำอยู่ในตัวทุกรูปทุกนาม ในข้อที่จะคืบขึ้นไปให้จนถึงสภาพที่สูงที่สุด ความจริงอันนี้ มีเหตุผลที่จะสังเกตได้จากข้อที่ว่า แม้จะเป็นคนโง่เง่าสักปานใด ก็ยังไผ่ฝันที่จะเป็นคนดีที่สุดคนสูงที่สุดค้ำยันกันทั้งนั้น ต่างกันก็แต่ความรู้หรือความเข้าใจ

อย่างอื่น อันเกิดจากสิ่งแวดล้อมภายหลัง ทำให้เข้าใจ
 ในสิ่งที่เรียกว่าค้ำที่สุดหรือสูงที่สุด นึก ๆ กันไปเท่านั้น
 พุทธบริษัทที่เป็นบรรพชิตหรือนักบวช ย่อมหมายความว่า
 เป็นผู้ที่หลีกออกมาเพืู่พยายาม เพื่อเข้าถึงความเต็มรอบ
 ของชีวิต หรือความเป็นมนุษย์โดยเรื่อนั้นเอง ขรवास
 หรือผู้ที่ยังไม่ได้หลีกออกไป มีกิจมากมีเรื่องมาก มีสิ่งที่
 แวดล้อมทับถมมาก จึงตกเป็นเพศที่หนักกว่าหรือต่ำกว่า
 เพศบรรพชิต เหตุการณ์ได้เป็นไปอย่างเหมาะสมที่สุดแล้ว
 ที่เรามีทั้งบรรพชิตและขรवास ซึ่งขรवासทั่วไปจะได้
 อาศัยบรรพชิตเป็นปัทภูฐาน ในการบำเพ็ญเพื่อลุถึงความ
 เต็มเปี่ยมในทางจิตต์ เมื่อบรรพชิตสำนึกถึงหน้าที่อันนี้
 ย่อมเชื่อว่าบำเพ็ญประโยชน์แก่โลกทั้งมวล เพราะว่าถ้าตน
 เข้าถึงความจริงอันนี้แล้ว ย่อมเป็นการช่วยให้โลกได้เข้าถึง
 โดยง่ายด้วย แม้ว่าการครองชีวิตตามแบบนี้มีหลักว่า
 จะต้องมองโลกในค้ำนใน คือเห็นสิ่งทั้งปวงโดยความเป็น
 อันเดียวกันอยู่เสมอไปก็ตาม ก็ไม่จำต้องกลัวไปว่า
 การทำเช่นนั้น จะทำให้กลายเป็นคนบ้า หรือคนที่มีจิตต์

ไม่สมประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งไป ทั้งนี้เพราะเหตุว่า การมองโลกในค่านินด้วยญาณอันเป็นภายในนั้นเป็นของ พิเศษ เป็นของคล่องแคล่วค่อน้ำที่ของตนเอง เมื่อได้ รับการฝึกฝนสักเล็กน้อยแล้ว ย่อมพร้อมที่จะมอง พร้อม ที่จะทำ และได้รับผลเป็นที่น่าพอใจเสมอ อย่างน้อยที่สุด ก็ทำให้หายตื่นโลก หัวเราะเยาะสิ่งที่เข้ามาทำจิตจิตใจให้ ยุ่งยากได้ทุกเมื่อ.

ปัญหาสืบต่อจากนี้ไปมีอยู่ว่า ตามธรรมดาคนเรา บังคับจิตต์ของตัวไม่ใคร่จะได้ หรือบางคนยอมไม่ได้เอา เสียทีเดียว ถ้าเป็นดังนี้ การที่จะมองโลกในค่านินให้ เป็นไปโดยสม่ำเสมอ จะกลายเป็นของยากอยู่บ้าง เพื่อ แก่ความขัดข้องในเรื่องนี้ ควรจะทราบวิธีการบังคับจิตต์ ขึ้นง่าย ๆ อันพอเหมาะกับคนธรรมดาทั่วไป พอเป็นเค้า ๆ เพื่อแก้ไขข้อติดขัดบางประการอันอาจมีได้ทั่ว ๆ ไป และ เท่าที่ควรทราบไว้เป็นเครื่องช่วยเหลือตัวเอง ดังที่ข้าพเจ้า จะได้นำมาบรรยายเป็นพิเศษ ในฐานะเป็นเรื่องฉนวนก พอสสมควรแก่ความต้องการของนักศึกษาในชั้นนี้ คงต่อไปนี้

การฝึกฝนจิตต์ หรือการบังคับจิตต์ให้อยู่ในอำนาจนั้นๆ เป็นของสำคัญมากที่สุด เท่า ๆ กับที่มันเป็นของธรรมดาที่สุดเหมือนกัน แต่อาศัยความที่มีผู้สนใจน้อย จึงกลายเป็นของยากหรือพันวิสัย ซึ่งแท้ที่จริงเป็นเพียงในสมัยที่โลกมีความนิยมหนักไปในทางวัตถุเกินไปเท่านั้นที่ข้าพเจ้ากล่าวว่าเป็นของธรรมดา ก็โดยอาศัยเหตุผลที่ว่ามันเป็นสิ่งที่ถ้าเราตั้งใจฝึกกันจริง ๆ คุงเดียวกับเรื่องทางภายนอกหรือทางกายแล้ว ก็อาจลุดถึงผลสำเร็จได้เป็นชั้น ๆ คุงกัน การฝึกทางกายเช่นพลศึกษา ในค้ำนี้ก็พำคนเราสามารถทำได้แปลก ๆ โดยที่ฝึกฝนมาอย่างถูกเทคนิค แต่ถึงจะแปลกสักเพียงใดก็ดี เมื่อพิจารณาคุแล้วเราย่อมถือกันว่าเป็นของธรรมดาที่สุด ผู้ที่มีกำลังกายสมบูรณ์ตามที่มนุษย์จะพึงมีแล้ว ย่อมฝึกได้ทั้งนั้น แต่ที่เราไม่เป็นนักก็พำกันไปทุกคน ก็เพราะบางคนไม่ชอบและไม่จำเป็น การฝึกฝนอยู่เสมอ ๆ ช่วยให้กระทำได้แปลก ๆ และวิจิตรยิ่งขึ้นไป เมื่อกระทำถูกวิธี มีความพอใจที่จะทำในเบื้องต้น มีความเพียรพยายามในท่ามกลาง

ไม่ขาดสาย ก็สามารถลุดถึงผลสำเร็จในที่สุด เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่า การฝึกฝนจิตต์นี้ก็ เป็นของธรรมดา เช่นเดียวกับการฝึกทางกาย คือเมื่อมีการฝึกมากและถูกวิธีแล้ว ผลจักเกิดขึ้นในอัตราเดียวกัน ส่วนที่กล่าวว่าเป็นของสำคัญที่สุดนั้น ก็เพราะว่าการทำเช่นนี้ เป็นช่องทางที่จะช่วยให้เราขึ้นถึงขีดเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์ได้ อันจะทำให้เราได้เข้าถึงความสุขหรือสภาวะนิคหนึ่ง ที่เราจะพอใจเป็นอย่างมากในเมื่อได้เข้าถึงแล้ว

ใจความของการฝึกฝนบังคับจิตต์นั้น เมื่อก้าวโดยโหวหารธรรมดาที่สุดแล้ว มันเป็นเพียงการระวังรักษาสิ่งที่กลับกลอกเร็วชนิดหนึ่งนั่นเอง ถ้าจะเปรียบเทียบด้วยอุปมาเพื่อให้เข้าใจได้ง่าย ๆ ข้าพเจ้าอยากจะสาธกด้วยเรื่องธรรมดาที่สุด ว่าถ้ามีคน ๆ หนึ่ง อยากรได้เงินโดยวิธีแสดงละครลิงให้คนดู เขาก็ต้องไปจับลิงมาฝึกหัดเป็นธรรมดา ลิงเป็นสัตว์ที่กลับกลอกปลอกปลิ้นลูกกลนและรวดเร็วอย่างไร ก็เป็นที่ทราบกันอยู่ดีแล้ว การที่จะฝึก

หรือบังคับลิงอันเป็นสัตว์มีลักษณะกลับกลอกเห็นปานนั้น ให้กลับกลายมาเป็นสัตว์ที่กระทำตามคำสั่งอย่างเคร่งครัด ย่อมเป็นของยากและซับซ้อน แต่เพราะเป็นของยากนั่นเอง คนจึงอยากดู และเก็บเงินได้ง่ายเพราะเหตุนั้น.

หลักใหญ่ ๆ แห่งการฝึก ในกรณีนี้มีอยู่ว่า เมื่อจับลิงมาได้แล้ว ในขั้นแรกที่สุดของการฝึก ก็คือจะต้องปราบปรามให้อยู่ในอำนาจ หรือให้หยุดกิริยาอาการชนิดที่ไม่ต้องประสงค์เสียให้ไ้ก่อน เมื่อปราบให้อยู่ในอำนาจได้เป็นขั้นที่หนึ่งคั้งนี้แล้ว ขั้นต่อไปก็คือฝึกฝนให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้แปลก ๆ เป็นพิเศษตามที่ต้องการ เมื่อกระทำได้ตามที่ต้องการแล้ว ผลคือการเก็บเงินค่าดู ก็ เป็นสิ่งที่หวังได้โดยแน่นอน โดยทำนองเดียวกันนี้ จิตต์ ก็เป็นสิ่งที่กลับกลอก เบา เร็ว อย่างยิ่ง คั้งที่เราท่าน เคยได้ยินได้ฟังท่านเปรียบเทียบกันมา ก็ปรากฏประจักษ์ว่า ลิงเช่นเดียวกัน เพราะจิตต์เป็นของที่เขาเบา เร็วมาก การกลับกลอกจึงเร็วมาก มิหนำซ้ำการกลับกลอกนั้น ยัง

เป็นการกลับกลอกชนิดที่จะกลับไปในฝ่ายต่ำ ไม่ต้องการจะขึ้นมาฝ่ายสูง เช่นเดียวกับปลาหรือสัตว์น้ำทั่วไป เมื่อเราจับขึ้นมาจากน้ำ โยนไปบนตลิ่ง มันก็คั่นรนอย่างยั้ง และคั่นรนเพื่อจะกลับลงสู่น้ำ ไม่ยอมขึ้นบกฉันทิ จิตต์นี้ก็ฉันทิ นั้นมีปกติกลับกลอก และคั่นลงฝ่ายต่ำ จะลงน้ำ กล่าวคือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส หรือที่เรียกว่า โลกนี้เอง ฉะนั้นในขั้นแรกจึงต้องมีการฝึกชนิดให้อยู่ในอำนาจเสียก่อน คือละจากอารมณ์ฝ่ายต่ำที่เปรียบเหมือนน้ำ มาสงบอยู่ในอารมณ์ฝ่ายสูงอันใดอันหนึ่งอันเป็นที่ ๆ เรากำหนดให้ เมื่อฝึกอยู่ในอำนาจได้เป็นขั้นสมถภาวนาคั้งนี้ ก็เปรียบเหมือนลิงที่ถูกฝึกให้กลัว และอยู่ในอำนาจได้ขั้นหนึ่งแล้ว ต่อจากนั้นไปจึงฝึกขั้นสอง คือขั้นที่ไค้กระทำอาการอันวิจิตรอย่างอื่น ๆ สืบไป อันเปรียบกันไค้กับขั้นวิปัสสนาภาวนา ต่อจากนั้นคือขั้นมรรคผลอันเปรียบไค้กับการเก็บเงินจากผู้ไค้ตามที่ตั้งใจไว้เคิม.

วิธีการแห่งการฝึก ในการที่จะปราบลิง ผู้ฝึกจะ

ต้องปักหลักที่มั่นคงไว้ใจได้ แล้วใช้เชือกผูกลิงให้ติดอยู่กับหลักนั้น ส่วนการฝึกลิง กล่าวคือ จิตต์ก็ต้องมีหลัก เช่นเดียวกัน ตามที่เราทราบกันทั่วไป และที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญ ก็คืออานาปานสติกับมัฏฐานเป็นกับมัฏฐานที่แพร่หลายมาก ในกับมัฏฐานนี้เราได้ลมหายใจเข้าออกเป็นหลักปัก และเป็นกับมัฏฐานที่สะดวกสบาย สามารถฝึกที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ เพราะตามธรรมชาติเราก็อหายใจเป็นธรรมชาติอยู่เองแล้ว แนวแห่งลมหายใจที่แล่นเข้าแล่นออกอยู่อย่างไรวินั้น เป็น “หลักผูกลิง” เราผูกลิงคือจิตต์ด้วยเชือก กล่าวคือ สติ เราเขียนลิงด้วยไม้ คือสัมปชัญญะ สติเป็นเครื่องกำหนดลมหายใจยังไม่เผลอไปเสียเพียงใด เชือกผูกลิงก็ยังไม่ขาดอยู่เพียงนั้น ลิงก็ไม่อาจหลุดไปจากหลัก วิ่งกลับเข้าป่า กล่าวคือ โลกียารมณ์ได้เป็นธรรมชาติอยู่เอง อีกประการหนึ่ง ควรทราบว่า สัตว์ป่าที่แรกจับมาจากป่า เช่น ช้าง เป็นต้น เมื่อจับมาฝึกใหม่ ๆ ย่อมค้ำร่นเหลือประมาณ ตามที่เราเคยเห็นกันอยู่ มันค้ำร่นเชือกขาดเท้า บาดคอ

ฝังลึกเข้าไปในเนื้อ หรือถึงกระดูกก็ยังกิน เมื่อมันอยู่ในป่าตามธรรมชาติ มันไม่กิน ไม่มีลักษณะที่น่าตกใจเหมือนเมื่อมันถูกฝึก และเมื่อฝึกได้ก็เรียบร้อยแล้ว มันก็หยุดกิน และเป็นช้างที่สุขภาพพร้อมที่จะทำประโยชน์ตอบแทนเจ้าของ จิตต์นี้ถนัดนั้น เมื่อมันคลุกกันอยู่กับอารมณ์ในโลก ก็ไม่ร้ายกาจอันใดนัก แต่ครั้งถูกจับมามัดกับหลักสำหรับฝึก มันก็จะกินในสภาวะที่น่ากลัวและแปลกประหลาด ทั้งเป็นการกินชนิดที่สามารถทำลายความตั้งใจและความพากเพียรของบุคคลนั้นให้ศูนย์สลายไป โดยให้เกิดความคิดว่าเราไม่มีอุปนิสัยที่จะฝึกสมาธิเสียแล้วเป็นต้น อำนาจความคั่นร่นของจิตต์เมื่อถูกผูกถูกเขี่ยนย้อมประจักษ์เป็นภาวะที่ชวนให้เกิดความกลัว และอ่อนใจหรือกลัวกว้าง ซึ่งถ้าเชือกคือสติไม่เหนียวแน่นพอ ก็อาจที่จะล้มเลิกหรือทำลายลงในขณะนั้นได้ เพราะฉะนั้นจึงจำต้องใช้เชือกหรือสติให้มันไว ไม่หวั่นไหวไปตามอาการที่ปรากฏขึ้น ทั้งในทางที่ยั่วให้รู้สึกตื่นเต้น หรือในทางที่น่าตกใจกลัวก็ตาม ฟังกำหนดไว้แต่แรก และ

เห็นเป็นสิ่งธรรมดา ว่าเป็นคัจจอาการของช้างที่เพิ่งถูกจับ มาฝึกฉันทโคกฉันทนั้น ช้างที่อยู่ตามสัญชาติของมันในป่า เรียบร้อยไม่คั่งคังเหมือนช้างที่ถูกฝึกก็จริง แต่ยังเป็น ช้างที่ใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ เราจึงลงทุนทำช้างป่าให้เป็น ช้างบ้าน โดยซื้อเอาด้วยการทนความเอะอะคั่งคังของมันชั่วขณะหนึ่ง ต่อจากนั้นก็สบาย ค่ายว่าจิตต์ที่รับ การฝึกฝนคือแล้ว ย่อมมีสภาวะตรงกันข้าม คือจะอยู่ในอำนาจ และนำมาแต่ความสงบเย็นอย่างเดียว เป็น จิตต์ที่ไม่กลับกลอก บริสุทธิ์ ชาว่อง นิมมวล อ่อนโยน ควรแก่การงานทางฝ่ายจิตต์ เหมือนลิงที่พร้อมแล้วเพื่อ จะเต้นรำทำเพลงต่อไป ในชั้นที่ฝึกให้อยู่ในอำนาจได้นี้ เรียกตามภาษาธรรมะว่า สมာธิ หรือสมถกัมมัฏฐาน ได้ผลในชั้นนี้ คือความสงบ ความน่าคู ความเชื่อฟัง และความคล่องแคล่วต่อการฝึกในชั้นต่อไป ชั้นต่อไป จากนี้ก็คือการน้อมจิตต์ที่ฝึกไว้เป็นอย่างดีแล้วนั้น ไปสู่ การพินิจพิจารณาธรรมทั้งปวง เพื่อเกิดปัญญาชั้นวิเศษ รู้แจ้งแทงตลอด โดยประการที่มันจะไม่จับฉวย หรือ

ยึดมั่นสิ่งใดอันจักเป็นชั้นปัญญา หรือวิปัสสนากัมมัฏฐาน จนกว่าจะสำเร็จเป็นมรรคผล ลุถึงความสุขขณะที่เป็นโลกุตระ ไม่กลับคืนมาสู่ความต่ำ หรือความพร่องอีกต่อไป ตลอดอนันตกาล.

ลักษณะแห่งความเป็นสมาธินั้น สำหรับการฝึกที่ใช้ลมหายใจเป็นหลักหรืออารมณ์ในที่นี้ มีแนวย่อ ๆ คือ ชั้นแรกที่สุดการที่สติกำหนดลงตรงลมหายใจ กุจว่าบุคคล จกสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้าที่สิ่งอื่นอีกสิ่งหนึ่ง เราเรียกว่า “วิตก” ภาวะที่เรียกว่าวิตกในที่นี้ มีได้หมายถึงความตริตริก หรือ คิดส่ออย่างหนึ่งอย่างใด แต่หมายถึงอาการที่สติกำหนด แน่วแน่เฉย ๆ อยู่ในอารมณ์ที่ไม่มีความหมาย (หรือไม่ทำ ความหมายในทางการพิจารณาหาเหตุผล) อารมณ์ใด อารมณ์หนึ่งเท่านั้น ส่วนการที่จิตต้องเคล้าเคลียกันอยู่ กับอารมณ์ กล่าวคือ ลมหายใจ ค้ำยันอำนาจสัมปชัญญะ อยู่ไปมานั้น เรียกว่า “วิจาร์” ภาวะที่เรียกว่าวิจาร์ ในที่นี้ มีได้หมายถึงการพิจารณาหาเหตุผล หรือหมายถึง การใช้ปัญญาพิจารณาแต่อย่างใด หมายถึงเพียงลักษณะที่

จิตต์เคล้าอยู่กับอารมณ์อย่างทั่วถึง ไม่ออกห่าง เมื่อเปรียบกับการผูกสิงแล้ว วิทก ใค้แก่การที่มันถูกผูกติดอยู่กับหลักโดยฉะเพาะ ส่วนวิจารณ์ หมายถึงการที่มันเต้นอยู่รอบ ๆ หลัก จะไป-ๆ มา-ๆ ขึ้น-ๆ ลง-ๆ อย่างไรก็เคล้ากันอยู่กับหลักนั่นเอง ในขณะที่ยังเป็นเพียงวิทกวิจารณ์ล้วน ๆ นี้ เราเรียกว่า ขณะแห่งบริกรรม หรือการบริกรรม เมื่อการบริกรรมเป็นไปค้ำยคี่ และถ้ากฏธรรมชาติแห่งจิตต์ได้ให้เกิดเหตุผลตามสมควรเกิดอย่างไรสลับไปแล้ว ก็จักเกิดความรู้สึกว่าจิตต์ยอมอยู่ในอำนาจ และเกิดความซาบซ่านหรืออิมใจชนิดหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า “ปีติ” เป็นความอิมใจที่เกิดซาบซ่านในขณะที่เริ่มรู้สึกว่าร่ากายได้เบาสบายไปทั่วตัว ไม่รู้สึกตึกซัดหรืออึดอัด ความร้อนในร่ากายได้สงบลงจนรู้สึกราวจะว่าไม่มีอยู่เลย ลมหายใจค่อย ๆ ละเอียดยิ่งขึ้น จนคล้ายกับไม่มีการหายใจ ความตื่นเต้นของประสาทไม่มีแม้แต่น้อย คงอยู่แต่ความเบาสบายอันเรียกว่าปีติ ซึ่งตามภาษาแห่งธรรมะ ย่อมหมายถึงความเย็นใจอันซาบซ่านอยู่ในภายในเท่านั้น

ไม่หมายถึงความฟุ้งซ่าน หรือเต้นแรงเต้นกา และพร้อม ๆ กันกับปีตินี้ ก็มีความรู้สึกที่เป็นสุข หรือความปลอดภัยไปร้องใจ รวมอยู่อย่างแนบแน่นด้วย โดยไม่ต้องมีเจตนา และเรียกความรู้สึกอันนี้ว่า “สุข” ต่อจากนี้ก็เป็นหน้าที่ ที่จะคุมความรู้สึกอันนี้ให้เป็นไปอย่างสม่ำเสมอด้วยดี เพราะเหตุว่าลึงได้หยุดเต้นแล้ว เชือกหรือสติไม่ถูกกระชากอีกต่อไปแล้ว เพียงแต่รักษากายะอันนี้ให้คงที่อยู่ในลักษณะเดียวกันนี้ ซึ่งแท้ที่จริงก็ได้เริ่มมีกลมเกลียวกันมาตั้งแต่แรกแล้ว ให้เป็นลักษณะที่เด่นชัดยิ่งขึ้น จนปรากฏชัดว่าจิตก็ได้อยู่ในอารมณ์อันเดียว เสมอต้นเสมอปลายแล้วจริง ๆ ยิ่งขึ้นกว่าตอนต้น ๆ ก็เป็นอันว่าสมาธินั้น ได้ลุถึงผลสำเร็จของมันแล้วอย่างเต็มเปี่ยมขั้นหนึ่ง และเรียกความมั่นคงเป็นอันเดียนี้ว่า “เอกัคคตา” และพึงทราบว่าในขณะนี้ วิทก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา ได้กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันพร้อมกันอยู่ จนตลอดเวลาที่มันอยู่ในสมาธิ ไม่มีอื่นแทรกแซง จนกระทั่งถึงถึงเวลาที่ผู้นั้นออกจากสมาธิ การฝึกขั้นต่อไป ก็มีการ

ฝึกให้เข้าสมาธิได้เร็วอยู่ได้นานตามเวลาที่ต้องการ ขึ้นหรือออกจากสมาธิได้ตรงตามเวลาที่ต้องการ คือมีความชำนาญคล่องแคล่วจนกลายเป็นของชินหรือเคยตัว กระทั่งเวลาธรรมคาท้าวไป ก็รู้สึกว่าการฝึกจิตยังได้อบรมอยู่ด้วย ปิติและสุขในภายในอยู่เสมอทุก ๆ อิริยาบถ ไม่ว่าจะไปหรืออยู่ในสถานที่ไหน เหมือนกับคนที่มีลาภใหญ่หลวงมีความดีอกดีใจซาบซ่านอยู่ในที่ทุกแห่ง ไม่ว่าจะกำลังทำอะไรอยู่ ณ โลกที่ใด ณ นั้น เมื่อลูถึงขั้นนี้ สิ่งที่เราเรียกว่าการฝึกจิตก็กล่าวได้ว่าลูถึงผลอันสมบูรณ์ขั้นหนึ่งแล้ว และเรียกว่าขั้นปฐมฉาน ความเพ่งจิตที่อื่นเป็นบทเรียนขั้นต้น ได้ลูถึงแล้ว แม้เพียงเท่านี้ก็สามารดิใช้เป็นปัทฐานสำหรับพิจารณาในค้ำณปัญญา หรือวิปัสสนาได้สืบไป หากจะไม่พยายามในขั้นทุติยฉาน ตติยฉาน หรือจตุตถฉาน ก็ยังสามารถลูถึงโลกุตตรสุขได้ในวันหนึ่ง.

เพียงเท่านี้ เป็นสิ่งที่เหลือวิสัยหรือไม่ ? หากใช้ความกล้าหาญของความเป็นมนุษย์ไปให้ถูกต้องแล้ว ก็ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ยากเกินไป อยู่ในวิสัยของคนธรรมดาทุก ๆ คน

เพราะเหตุว่าที่จริงชั้นปฐมฌานนี้ ก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่ละเอียดยกเท่าไคนัก ยังเป็นชั้นที่หยาบอยู่ โดยเหตุที่ผู้มีอินทรีย์หรือกำลังใจอันสูง ย่อมสามารถลุถึงชั้นจตุตถฌาน หรือฝึกให้สูงขึ้นไปจนถึงพวกอรุณฌานก็ได้ ซึ่งเป็นชั้นที่นับว่าสูงสุด ในค้ำนการฝึกจิต. ส่วนในค้ำนการฝึกทางปัญญา นั้น การฝึกจิตในชั้นสูงถึงปานนั้น เป็นของไม่จำเป็น. เพราะว่าการเข้าถึงพุทธธรรม อาศัยการฝึกในค้ำนปัญญา มากกว่า ในเมื่อกล่าวสำหรับคนทั่ว ๆ ไป. ความซื่อนี้ปรากฏชัดอยู่ในพระอรหันตประวัติทั่ว ๆ ไป แล้วว่า การฝึกจิตเพียงชั้นปฐมฌาน ก็สามารถบรรลุมรรคผลได้ และบางท่านไม่เคยฝึกจิตจนถึงชั้นฌาน เลยก็มี.

แนวสังเขปอย่างง่ายของอานาปานสติ ที่เหมาะสำหรับคนทั่วไป และง่ายกว่าที่ท่านกล่าวไว้อย่างละเอียด และเป็นเทคนิคจักเกินไปในคัมภีร์ต่าง ๆ นั้น. มีอยู่คั้งต่อไปนี้คือ ตามธรรมดาเราก็หายใจเข้าออกเป็นปรกติอยู่แล้ว ครั้นมีสติกำหนดเข้าที่ลมหายใจนั้น ก็จะพบความเข้าออกของมัน หายใจเข้าเพียงไหนแล้วกลับออกมา กลับออก

เพียงไหนแล้วกลับเข้าไป ตรงไหนระยะย่านกลาง นี่ เป็นสิ่งที่ต้องกำหนดในขั้นแรก. และทั้งหมดนี้ เอาตาม ที่เราจะรู้สึกหรือสังเกตได้ง่าย ๆ ไม่จำเป็นต้องค้นหรือ คอยจับให้จู้จี้เกินไป. ครั้นกำหนดเข้า ก็พบว่า มัน ค่อย ๆ เมาเข้าหรือละเอียดเข้า โดยที่ร่างกายว่างับเข้า. ถ้าเมาเกินไปจนกำหนดไม่ได้ ก็ตั้งต้นหายใจให้หนักขึ้น สักหน่อยไปใหม่ จนกว่าจะได้ความสม่ำเสมอของลม และความกำหนดของสติที่ค่อยวิ่งไปตามลมที่เข้าออก, และ รู้สึกว่าสม่ำเสมอขึ้นหนึ่งแล้ว ต่อมา ก็ใช้สติกำหนด ฉะเพาะที่ “ปากทาง” เช่นที่ช่องจมูก ทำความรู้สึก คุ่ว่า ที่ตรงนั้นมีแปลอ่อน เมื่อลมกระทบก็รู้สึกได้ง่าย ทั้งเข้าออก ไม่ต้องใช้สติกำหนดวิ่งเข้าออกตามลมเหมือน ในระยะแรก เพื่อให้เข้าใจง่าย ก็เปรียบเหมือนนาย ประคองที่เฝ้าประตู คามธรรมคานายประตูมีหน้าที่ตรวจ ฉะเพาะที่ประตูเท่านั้น คนเขาเข้าไปแล้วจะไปทำอะไรที่ไหน หรือออกไปแล้วจะไปไหน นั้นไม่ใช่หน้าที่ของนายประตู สติในขั้นนี้ก็ฉะนั้น คือคอยกำหนดตรงช่องจมูกให้เป็น

ระยะสม่ำเสมอตามที่ลมผ่าน ทั้งนี้เพื่อตัดภาวะที่จะ
ต้องวิ่งตาม หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ เพื่อให้สงบ
หรือประณีตยิ่งขึ้น

หรือเปรียบอีกอย่างหนึ่ง เหมือนกับพี่เลี้ยงที่ไกวเปล
ให้เด็กเล็ก ๆ นอน เมื่อเด็กยังไม่หลับ อาจลุกขึ้นคั่นรน
หรือบางทีอาจลงมาจากเปลทั้งที่เปลกำลังไกวอยู่ก็ได้
เพราะฉะนั้น พี่เลี้ยงจึงต้องใช้ความระมัดระวัง จับตาอยู่
ที่เปลเสมอไป ไม่ว่าจะเปลจะไกวไปสุดทางโน้น หรือ
กลับมาสุดทางนี้ ทั้งให้หลับสบายไปไม่ได้ จนตลอดเวลา
ครั้นนานเข้าเด็กก็จะค่อยสงบ หรือจะหลับนิ่งอยู่แล้ว
พี่เลี้ยงก็ไม่จำเป็นต้องจับตาอยู่ไปมาเหมือนระยะแรก
เพียงแต่จับตาคูแวบหนึ่ง ขณะที่เปลผ่านมาตรงหน้าทุก ๆ
ครั้งที่ไกว ก็พอแล้ว เป็นความสงบกว่า ประณีตกว่า
ระยะแรก เมื่อเด็กหลับสนิทแล้ว พี่เลี้ยงก็พักผ่อน
ตามสบาย สติที่เปรียบได้กับพี่เลี้ยง ก็เป็นคั้งนั้น คือ
ตอนแรกเมื่อเริ่มบริการ จิตยังหยาบอยู่ จึงต้องกวาดขัน
สติให้คอยกำหนดด้วยการวิ่งตามตลอดเวลา เพื่อว่า

อย่าให้มีระยะว่าง ที่จิตอาจฉลวยหนีไปเสียจากนิมิต ในขณะที่บริกรรม ครั้นค่อยเชื่อฟัง หรือร่างบังลงทั้งกาย และจิต ก็ปล่อยระยะให้บ้าง คงคุมเฉพาะขณะที่ผ่าน มาตรงหน้า และผ่านมาตรงตามเวลาสม่ำเสมอ

ลมหายใจที่ถูกกำหนดคอยู่ ตามวิธีในระยะเวลา ทั้งสองตามนัยที่กล่าวแล้วนี้ ลมหายใจนั้น ๆ ใต้นามว่า “บริกรรมนิมิต” หรือนิมิตในขณะบริกรรม คือการเริ่ม กระทำ และนิมิตในขณะบริกรรมเช่นนี้ ก็คือตัวลมนั้น โดยตรง ซึ่งเป็นวัตถุภายนอกที่เป็นอยู่เองตามธรรมชาติ ต่างจากนิมิตในขณะจิตเฉียดจะเป็นสมาธิ ซึ่งเรียกว่า อุกคหนิมิต อันผู้ศึกษาจะต้องกำหนดไว้ให้แม่นยำด้วย อุกคหนิมิต เป็นนิมิตที่เห็นเอาในใจหรือในความรู้สึก (ที่เรียกว่า Imagine มันขึ้นใหม่) โดยเปลี่ยนแบบ นิมิตเก่าหรือของเก่า แต่ในที่นี้มันเป็นไปโดยไร้เจตนา มากกว่าโดยเจตนาของผู้กำหนด

อธิบายต่อไปว่า ในขณะที่มีสติกำหนดเหมือนนาย ประทู่ หรือเหมือนพี่เลี้ยงที่ไกวเปลเด็กที่กำลังหลับ คือ

การกำหนดอยู่ที่ลมหายใจในชั้นที่มันเป็นปรกิติแล้วนั้น สติก็มีภาชนะน้อยเข้า ๆ จนกลายเป็นไร้เจตนา ก็คุมได้ และจิตก็อ่อนโยนเชื่อฟังเช่นเดียวกับเมื่อตั้งเจตนาควบคุม ในระยะนี้ สติจะละหรือปล่อยางจากลมหายใจที่เป็นนิมิต ภายนอก สร้างหรือ Imagine นิมิตขึ้นใหม่ โดย รูปเดียวกัน ช้ำหรือทับลงไปในที่เดียวกัน ฉะเพาะในที่นี้ ก็คือความรู้สึกที่ตรงช่องจมูก มีการรู้สึกอย่างเดียวกัน แต่ความรู้สึกอันนี้ไ้กลายเป็นชนิด กิ่งสำนึก ไป เสียแล้ว แทนที่จะมีความรู้สึกชนิดที่เป็นเจตนาอื่น ๆ อยู่ เหมือนในระยะแรก ความรู้สึกอันนี้ มิใช่เป็นความเปลอสติ หรือปราศจากความควบคุม แต่มันเป็นสติที่ลงรอยหรือ อยู่ตัว หรือเคยชินไปเสียแล้ว สิ่งที่สติกำหนดในระยะนี้ จึงมิใช่ลมหายใจหยาบ ๆ อันเก่าที่เข้า ๆ ออก ๆ อยู่ แต่มันเป็นลมหายใจในมโนคติ หรือภาพทางมโนคติ ที่ สติกำหนดอยู่ในเวลานั้น โดยถอดรูปออกมาจากลมหายใจ ธรรมดา ในระยะแรกนั่นเอง และเราเรียกนิมิตอันใหม่นี้ ว่า “อุคคหนิมิต” หรือนิมิตคิดตาในค่านใน เป็นนิมิต

ในขณะที่จิตเป็นอุปจารสมาธิ คือเฉียดสมาธิจริง ๆ เข้าไปแล้ว นิมิต্তคิตตาหรือคิตใจ เช่นภาพวิงาม ๆ ที่คิตตามาจากการไปเที่ยวทะเล หรือไปที่ไหนก็ตาม เนื่องจากเราเพ่งในภาพนั้นโดยตั้งอกตั้งใจนานเกินไป หรือนานพอที่จะคิตตาได้ เมื่อใดเราอยากให้เห็น เราอาจนึกเห็น และเมื่อปล่อยอารมณ์ให้เป็นชนิดที่เรียกว่า กิ่งสำนึก ภาพนั้นจะเด่น และหยุดนิ่งอยู่ในใจของเราได้โดยไร้เจตนา ความรู้สึกที่ตรงช่องจมูกก็เช่นเดียวกัน เมื่อกลายเป็นอุคคหนิมิต คิตใจหรือคิตตาในภายในแล้ว สิ่งที่สติกำหนดในระยะนั้นก็เพียง “ภาพแห่งความรู้สึก” ที่มันสร้างขึ้นเองโดยไร้เจตนา เนื่องจากความเคยชิน และจิตถูกบังคับให้เพ่งอยู่ในลักษณะอย่างเดียว นานพอนั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่านิมิตในระยะที่สอง หรืออุคคหนิมิตนี้ หาใช้นิมิตอันเก่าในระยะบริกรรมใหม่ จะมีเหมือนกันบ้าง ก็ตรงที่มีรูปหรือลักษณะอย่างเดียวกันเท่านั้น โดยเฉพะะในการเจริญอานาปานสติ นี้ เหมือนกันตรงที่ความรู้สึกที่ตั้งใจกำหนดตรงช่องจมูก กับภาพแห่งความรู้สึก

อันนั่นเอง เก่นเป็นมโนคติภาพ แทนขึ้นมาให้สติกำหนด
 ทรงที่เดียวกันนั่นเอง แต่นิมิตในชั้นที่เป็นมโนคติภาพนี้ เป็น
 สิ่งที่มีลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งคือ คล่องแคล่ว หรือ
 พร้อมที่จะเปลี่ยนตัวอยู่เสมอ อย่างที่เรียกว่า Active
 ที่สุด ซึ่งในชั้นต่อไป มันจะได้เปลี่ยนตัวไปตามความ
 น้อมนึก ในทันที แม้ว่าความน้อมนึกนั้น จะมีเจตนา
 น้อยที่สุด จุจว่าไร้เจตนาก็ตาม

ความเปลี่ยนแปลงของนิมิต ในชั้นต่อไปจากนี้ก็คือว่า
 เมื่ออุคคหนิมิต ได้ถูกกำหนดและเป็นไปด้วยดี และ
 ลงรอยสม่ำเสมอแล้ว ความปรากฏแห่งนิมิต นั้น
 เจียบสงบนานสมควรแก่เวลาเข้า ทั้งจิตก็ยิ่งรำบเข้า
 นิมิตนั้นจะเปลี่ยนรูปร่างไปชั้นหนึ่ง ซึ่งจะปรากฏเป็นดวง
 หรือวงเก่น มีลักษณะงกงามใหญ่เล็กเพียงไร และราว
 กระจ่างที่อยู่ตรงไหน นั้นย่อมแล้วแต่บุคคลซึ่งไม่เหมือนกัน
 ทุกคนไป เช่นบางคน ในขณะที่นั้นจะปรากฏมโนคติภาพ
 อันไร้เจตนา เห็นชัดในภายในเป็นกลุ่มชาวอยู่ตรงหน้า
 หรือเป็นดวงจันทร์หมีมา ในอากาศหรือบนยอดไม้ หรือ

ที่ช่องจุมุก ย่อมแล้วแต่บุคคลเป็นส่วนใหญ่ ประกอบ
 กับอาศัยความโน้มหนักเล็กน้อยของจิตด้วยอันเป็นไปเอง
 ซึ่งบางครั้งอาจเป็นไปในทางที่แปลกประหลาดอยู่มาก เมื่อ
 นิมิตอันใหม่นี้ได้เปลี่ยนรูป ใหญ่ออก หรือเล็กเข้าหรือ
 เคลื่อนที่ไปมาบ้าง ในระยะแรก ๆ ของการปรากฏ
 ตามควรแก่เวลาหรือเหตุแวดล้อมจิตในกายในอย่างอื่น ๆ
 แล้ว ในไม่ช้านักก็จักคงตัว และไม่มี การเปลี่ยนแปลงอีก
 ต่อไป ซึ่งเป็นขั้นสุด ที่จิตหรือลึง จะสงบ สมาย คงที่
 ไม่เปลี่ยนแปลงอย่างใดอีกคู่กัน คงซึมซาบอยู่ด้วยความรู้สึกรู้จัก
 อันจักสังเกตได้ ๕ ประการ กล่าวคือ วิทก วิจาร ปีติ
 สุข และเอกัคคตา กลมกล่อมอยู่ในสภาพของจิต โดย
 นัยดังกล่าวแล้ว และจิตพร้อมที่จะโน้มไปสู่วิปัสสนาญาณ
 ในขั้นสูงเต็มที่ และเรียกนิมิตในขั้นนี้ว่า “ปฏิภาคนิมิต”
 ในขณะนี้ จิตปราศจากอารมณ์ร้ายหรือที่เรียกว่านิเวรณ
 โดยประการทั้งปวง และยิ่งกว่านั้นก็คือว่า อารมณ์ร้าย
 นั้น ๆ จักไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในขณะที่จิตอยู่ในลักษณะ
 เช่นนี้ หรือในขณะที่จิตยังอาบย้อมอยู่ด้วยรสแห่งสมาธินี้

ในตอนหลัง ๆ มา ไม่ว่าผู้นั้นจะอยู่ในอิริยาบถไหน ความ
 ราบรื่นด้วยรสของสมาธิ มีกำลังมากพอที่จะกันไม่ให้
 อารมณ์ร้ายนั้น ๆ โผล่ขึ้นในจิตก็ได้ ซึ่งจะทำให้ผู้นั้น
 กระหยิ่มว่า คนเป็นผู้ที่มีสุขที่สุด.

ผลของสมาธิ หรือการอบรมจิตต์โดยนัยดังกล่าวนี้
 ย่อมแบ่งผลนั้น ๆ ออกได้ตามที่ประจักษ์ชัดเป็น ๒ สถาน
 คืออย่างแรก ได้แก่ความสุขขณะหนึ่ง อันเป็นความสุข
 ขณะใหม่ที่เรายังไม่เคยพบมาก่อน คำที่เราไม่เคยได้
 บังคับจิตต์ให้อยู่ในอำนาจได้ลึกซึ่งเห็นปานนี้ เป็นความสุข
 ขณะที่ไม่ต้องอาศัย รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส
 ขณะที่ยวนใจ อันเป็นของร้อน สุขของสมาธิจึงเป็นของ
 เย็นแสนจะเย็น และเย็นเองโดยไม่ต้องรคน้ำ เป็นความ
 สุข ที่พอกกล่าวได้ว่า เป็นการชิมรสสว่างของการลูถึง
 พระนิพพาน หรือรสของความว่างจากสรรพกิเลส แม้ว่า
 พระนิพพานยังไม่ปรากฏ หรือเป็นสิ่งที่ผู้นั้นลูถึงในขั้นนี้
 ก็จริง แต่เป็นการแสดงรสที่แปลกเกินกว่าที่จะคาดถึงให้
 ล่วงหน้า เท่าที่อาจเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สืบสาวยิ่งขึ้น

ไปอีก ด้วยความกล้าหาญ และทั้งพอจะเทียบเคียงได้
 ด้วยการอนุমান ว่ารสแห่งการลูถึงพระนิพพาน ก็จักเป็น
 ไปโดยแนวนี้ เป็นแต่ว่าจักประณีต หรือสูงขึ้นไปกว่านี้
 อีกมากนักเท่านั้น ก็คนธรรมดาที่ไม่เคยฝึก หรือเคยชิมรส
 ของสมาธิ เมื่ออยากจะหยั่งทราบรสของสมาธิล่วงหน้า
 ก็พอจะทำได้โดยการเทียบเคียง คือ คำนวณถึงรสแห่ง
 ความสุขใจ ในระยะที่เรียกว่าคนมี “อารมณ์สงบเย็น”
 เป็นที่สุด ว่ามีรสเป็นประการใด แล้วเพิ่มปริมาณแห่ง
 ความประณีตและความสูงขึ้นอีกให้หลายเท่า ก็พอจะ
 หยั่งทราบรสของสมาธิได้ นี่ฉันใด การเทียบเคียง
 รสแห่งสมาธิกับรสแห่งการลูถึงนิพพาน ก็มีทางที่จะพอ
 ทำได้บ้าง โดยทำนองเดียวกันฉันนั้น แม้จะไม่ตรงกัน
 โดยประการทั้งปวง ก็ยังเป็นทางที่จะเข้าใจลึกความรู้ผล
 หรือความจริงในเบื้องสูงได้ง่ายเข้าอีกเป็นอันมาก นี่เป็น
 อย่างแรกของสมาธิ ซึ่งเรียกตามโฆหารศาสนาว่า
 “การเสวยสุขในทิฐฐธรรม” ชนิดหนึ่ง ซึ่งแม้ว่าการ
 พากเพียรของตนจะหมกกำลังสิ้นสุดลงเสียงเพียงขั้นนี้

ก็ยังนับได้ว่าการกระทำของทนต์ไม่เสียหายอยู่มากแล้ว.

ผลประการที่สอง ก็คือว่า เมื่อจิตต์เป็นสมาธิด้วยดี แล้ววิปัสสนาญาณจักเป็นไปด้วยดี และมองเห็นความจริงในสรรพสังขารได้แจ่มแจ้ง เพราะว่าสมาธินั้นเป็นเหมือนการลับมีดให้คม หรือการเช็ดแว่นกระจกให้ใส มีดที่คมแล้วใช้ตัดฟันได้ แว่นที่ใสแล้ว ใช้ส่องได้ และได้ผลตามที่ต้องการ สมาธิจิตต์ ก็คือจิตต์ที่สงบตั้งมั่นบริสุทธิ์ ชั่วผ่อง และโดยฉะเพาะอย่างยิ่งมีลักษณะสำคัญคือ ควรแก่การงาน หรือที่เรียกว่า กมนนียะ ควรแก่การงานในฝ่ายจิตต์ เช่นการเพ่งคิดเป็นต้น จิตต์ของคนตามธรรมดาไม่เป็นกรรมนียะ หรือไม่ควรแก่การงาน คือวิปัสสนาภาวนา คือมักตกในอารมณ์ที่น่ารักใคร่ ตามแต่มันจะชอบตกไปในอารมณ์อย่างไร เหตุนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องมีการฝึกฝนจิตต์บ้าง เป็นอย่างน้อย จิตต์ที่ฝึกไว้ดีแล้ว จะอ่อนโยน กระจ่างลึบ หรือซ่าง ที่ได้รับฝึกอย่างดีที่สุด สามารถใช้ทำประโยชน์ได้คล่องแคล่ว มีลักษณะเข้มแข็ง อคทน แปรปรวน

ยาก ความรักครอบงำยาก โกรธครอบงำยาก ความเกลียด ความริษยา และอื่น ๆ ทั้งหมดครอบงำยาก หรือยากที่จะเกิดขึ้นแก่จิตต์ เมื่อความรู้สึกเช่นนี้ ผ่านมา จิตต์จะรู้สึกเหมือนหัวเราะเยาะ จึงไม่สามารถ ทำความปั่นป่วนอันใดให้แก่จิตต์ได้ แม้อารมณ์ร้ายนั้น ๆ จะประคังกันเข้ามา ก็ไม่ก่อให้เกิดความฟุ้งซ่านอันใดแก่ ผู้ที่จิตต์กำลังอาบอยู่ด้วยรสแห่งสมาธินั้นได้ ค้ำยเหตุที่ จิตต์ที่มีลักษณะควรแก่การงาน มีสภาวะเห็นปานดังนี้ จึงมีประสิทธิภาพในอันที่จะมองเห็นความจริงในสรรพธรรม ทั่วไป เพราะเหตุนั้น การน้อมจิตต์ชนิดนี้ไปเพื่อ พิจารณาสังขารธรรมทั้งหลาย จึงเป็นสิ่งที่กระทำได้ โดย ง่าย ซึ่งท่านทั้งหลายอาจทราบโดยประจักษ์ด้วยตนเอง ในเมื่อลองกระทำดู.

เมื่อท่านสามารถปรับปรุงจิตต์ของท่าน ให้อยู่ใน ลักษณะทั้งสอง กล่าวคือ มีทั้งความสุขในทันตาเห็น และเหมาะสมที่จะรู้ธรรมในชั้นวิปัสสนายิ่ง ๆ ขึ้นไป โดย อำนาจความเป็นสมาธิ ตามนัยดังกล่าวมาแล้วเช่นนี้ ก็

แปลว่าจิตต์ของท่านสามารถที่จะมองเห็นโลกในค่านใน
 ท่านจะมอง โຕีะ เก้าอี้ โคมไฟฟา หนังสือ หรือ
 สิ่งอื่น ๆ ท่านจะเห็นลักษณะแห่งความเป็นอันเคียวหรือ
 เหมือนกันทั้งหมดของสิ่งเหล่านั้น ไม่ว่าจะมองไปทางไหน
 จิตต์ในภายในของท่านจะยึดด้วยความสะดวกขึ้นพุมใจอยู่
 ภายในตลอดเวลา เพราะเหตุว่ามันได้เห็นโลกในค่านในที่
 มนุษย์ตามธรรมชาติไม่เคยได้เห็น ไม่ว่าจะเห็นรูปารมณ
 อย่งไหนย่อมได้ความรู้ชะนิตที่เป็นการค้นพบใหม่ไป
 ทั้งหมด ในขณะที่มีความรู้สึกเป็นสุขที่อาบรสตัวเองอยู่
 เหมือนกับพวกนักวิทยาศาสตร์ที่ค้นความจริงอันใหม่ได้
 และเป็นความจริงชั้นใหญ่หลวงยังผลพิเศษให้เกิดขึ้นใน
 ขณะนั้นทันทีและสืบมา ต่อนี้ไป สิ่งทั้งปวงในโลก ไม่มี
 อะไรที่จะตำตา ตำหู ตำจุก ตำลัน ตำกาย ของ
 ท่านได้ในแง่ที่ทำให้ท่านไม่ชอบ โกรธเคือง หรือรำคาญ
 ไม่มีอะไรที่จะมาคิงหู คิงตา คิงจุก คิงลัน คิงกาย
 ของท่านได้ ในแง่ที่จะยั่วชวนท่านให้รัก ให้ติดพันอยู่ด้วยใจ
 มันเป็นการทำลายอิสสระของมัน โลกียารมณทั้งหลาย

กลายเป็นของที่น่าหัวเราะเยาะ โลกทั้งสิ้นมีสภาวะราว
 กระจ่างหยาบมือเดียวและอยู่ในกำมือของท่าน โดยประการ
 ทั้งปวง คำที่มันไม่สามารถกระทำแก่จิตจิตใจของท่านได้
 ในขณะที่ท่านเห็นมันด้วยญาณในค่านินมีสภาวะเห็นปาน
 กันนี้ ถ้าหากว่าท่านสามารถประคองจิตไว้ได้โดยท่านเองนี้
 และให้เจริญองงามแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นโดยประการที่ว่า ไม่ว่า
 ท่านจะเดิน ยืน นั่ง นอน หรือไปในสถานที่ไหน
 ญาณอันนี้ก็ไม่สามารถจะลบเลือนจากจิตต์ของท่านแล้ว
 ก็นับว่าท่านได้ความมั่นคงอย่างเอกอุ แต่เมื่อความชำนาญ
 ยังมีน้อย ญาณของท่านยังเป็นของใหม่ ยังอ่อนอยู่ ย่อม
 จะกลับเสื่อมหรือหายไปเสียโดยง่าย ท่านจึงจำต้องทะนุ
 ถนอมระมัดระวังไว้ด้วยดีจนสุดสามารถของท่าน ซึ่งท่าน
 เปรียบเทียบการระมัดระวังอันนี้ไว้ ว่าให้มีมากเหมือนหญิง
 ผู้มีครรภ์แก่ มีลูกในครรภ์ที่เชื่อกันว่าคลอดออกมาแล้ว
 จะมีอำนาจเป็นมหาจักรพรรดิ ถนอมครรภ์ของตัวอย่าง
 เต็มที่ เพื่อว่าลูกอันเป็นมหาบุรุษนั้นจะได้ไม่ตายเสีย
 ในครรภ์ ผู้ที่เพ่งจะบังคับจิตต์ได้ใหม่ ๆ ก็จำเป็นที่จะ

ต้องประทับใจประคองให้มากเห็นปานนั้น สำหรับญาณหรือ
 วิปัสสนาจิตต์ที่ยังอ่อน คือเพิ่งจะเข้าถึงการมองเห็นโลก
 ในค่านินเป็นครั้งแรกค้ำแล้ว ในขั้นนี้จะต้องระมัด
 ระวังให้มาก แม้จะต้องเสียสละสิ่งอื่น ๆ เพียงไร
 ก็ยอม จนกว่ามันจะตั้งตัวได้มั่นคงเสียก่อน เช่น เพื่อ
 รักษาสิ่ง ๆ นี้ อาจต้องเสียสละการสมาคมกับคน
 บางพวก งคไปในที่บางแห่ง ยอมเสียรายได้หรือสิทธิ
 บางประการ ก็ต้องสามารถเสียสละได้ เช่นเกี่ยวกับการ
 เจ็บป่วยถึงขีดจะเสียชีวิต คนเราย่อมเสียสละสิ่งนั้น ๆ
 ได้ฉับไคก็ฉับนั้น และในค่านตรงกันข้ามจะต้องเลือกคบ
 กับบุคคลบางพวก เลือกไปในสถานที่บางแห่ง เสพ
 สิ่งบางสิ่ง คือสถานที่หรือบุคคล และวัตถุใด ๆ เมื่อ
 เสพคบค้ำแล้ว เป็นเครื่องส่งเสริมกำลังใจให้สมาธิตั้งมั่น
 อยู่ได้ หรือตั้งมั่นยิ่งขึ้น ก็ให้พึงเสพคบกับบุคคลนั้น
 เว้นบุคคลหรือสถานที่อันเป็นข้าศึกโดยฉะเพาะ เหมือน
 คนเจ็บเว้นของแสลง.

อีกประการหนึ่งที่ควรทราบไว้ก็คือว่า การกระทำอัน

เกี่ยวกับการระวังรักษาจิตต์ หรือการกำหนดคั่งว่ามานี้
 ในที่ทุกสถาน จะทำให้ท่านกลายเป็นคนมีจิตต์ผิปรกติ
 จนแสดงออกมาเป็นที่ไม่น่าไว้วางใจ หรือน่ารังเกียจระอา
 สำหรับบุคคลทั่วไป หรือจะทำให้ท่านเคิน ยืน นั่ง นอน
 ค้วยท่าทางอันแปลกประหลาดหรืออึดอัดชักขวาง กังนั้
 ก็หาไม่ และจะเป็นความยากลำบากโดยจะต้องลงนั่งสมาธิ
 หลับตาภาวนาไปเสียทุกแห่งก็หาไม่ ทั้งนี้เพราะความ
 รู้สึกที่เป็นลักษณะ และเป็นรสนชาติของสมาธินั้น เมื่อ
 ได้กระทำพอคล่องแคล่วชำนาญตามสมควรแล้ว จะ
 กลายเป็นสิ่งที่อามรสชุ่มชื่นติดอยู่กับจิตต์เอง แม้แต่เพียง
 ที่เพิ่งกระทำได้เป็นครั้งแรก ก็สามารถซึมซาบอยู่กับ
 จิตต์เป็นเวลานานวัน กว่าที่จะจางหายไปได้โดยความประมาท
 ของผู้บำเพ็ญ ถ้าจะเปรียบเทียบกับเรื่องธรรมดา ก็
 เช่นเดียวกับว่าถ้าเรามีปีติยินดีอะไรสักอย่างหนึ่งอย่าง
 แรงกล้า เช่นได้รับโชคลาภหรือเกียรติยศอย่างสูง ในการ
 ทำอะไรสำเร็จสักอย่างหนึ่ง ความปีตินั้นจะซาบซ่านอยู่
 ตลอดเวลาหรือทุก ๆ อิริยาบถ กระทั่งหลับก็ยังคงฝันคี่

แม้จะออกไปที่ถนนหรือที่คนอัดแอ มันก็ยังคงซาบซ่าอยู่นั่นเอง จนกระทั่งมันจะค่อย ๆ จางไป ค่อยอำนาจ เหตุปัจจัยของมันเองที่ค่อย ๆ อ่อนไปหรือจืดไปในระยะหลัง ส่วนปีติหรือสุขที่เป็นรสของสมาธินั้น เมื่อฝึกฝนดีแล้ว มี แต่จะทำความพอใจให้ยิ่งขึ้น และต่อไปจะกลายเป็นสันดาน หรือประจำอยู่ในสันดาน โดยที่อาจเรียกขึ้นมาได้ในขณะจิตต์เดียว เพราะได้กลายเป็นเพียงความจำ หรืออยู่ในความทรงจำชนิดหนึ่งเท่านั้น เพียงแต่นึกถึงรสอันซาบซ่า ก็จะแผ่ซ่าไปเอง และเข้าอยู่ในสภาพอันเป็นสมาธิอย่างแรงได้ทันที ฉะนั้น จึงเป็นอันว่าต่อไปนี้ก็เท่ากับเราได้เครื่องมือวิเศษชนิดหนึ่ง ที่สามารถให้ความสุขแก่เราได้ง่าย และมาก และเร็วกว่าแต่ก่อน คือว่าอารมณ์ร้ายต่าง ๆ เช่นความกำหนัด ความหลงรัก ความโกรธ ความเกลียด ความอิจฉาริษยา จะไม่ครอบงำเราได้ หรือได้ง่าย ๆ ถ้าเป็นนักการเมือง ก็เหมาะที่จะไต่वाหะ ด้วยความคิดที่รอบคอบและบีบบัง ถ้าเป็นนักสอนศาสนา ก็เหมาะที่จะรับคำคัดค้านอย่างมุ่มร้ายของพวกที่ไม่เลื่อมใส

หรือพวกที่มาล้อเลียน หรือท่านจะเป็นผู้มีการงานในหน้าที่ประเภทไหนก็ตาม ท่านจะสามารถทรงตัวค้างตัวไว้ได้ ชะนิกที่เรียกว่าฟุ้งตัวของตัวเองไว้ได้เสมอไป ท่านจะมีอำนาจค้างสติของตัวเอง หรือเรียกว่า Equilibrium อย่างเพียงพอ ไม่ว่าจะเข้าไปในสมาคมไหน หรือสถานที่เช่นไร เพียงเท่าที่กล่าวมานี้ ท่านทั้งหลายจะเห็นได้แล้วว่า จิตต์ที่เป็นสมาธิ หรือเป็นกรรมนิโยนี้ เป็นจิตต์ที่เหมาะสมแก่การงานในหน้าที่ ทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรมเพียงไร.

ขอสรุปความในที่สุดว่า จิตต์ที่ได้รับการฝึกจนเป็นจิตต์ที่มั่นคงด้วยดีเห็นปานนี้แล้ว มันพร้อมหรือคล่องแคล่วต่อการที่จะทำให้ท่านเป็นสุขในทันตาเห็น และจะทำให้ท่านเป็นผู้ที่เหมาะสมที่จะลุถึงคุณธรรมในเบื้องสูงโดยประการทั้งปวง การเห็นสิ่งทั้งหลายโดยแจ่มแจ้ง หรือการเข้าถึงพุทธธรรม ด้วยการมองโลกในค่านิน จะเป็นไปได้ก็ต้องอาศัยสมาธิ นี่เป็นมาตรฐาน คือยิ่งเป็นสมาธิเพียงใด ก็ยิ่งเข้าถึงพุทธธรรมได้ง่ายและเร็วเข้าเพียงนั้น

หากจะยังไม่สามารถเข้าถึงธรรมชั้นสูงสุดในเวลานั้น ก็ยังสามารถที่จะส่งเสริมให้เข้าถึงได้ในเวลาอันเร็ววัน ถ้าหากว่าไต่ยัดเอาปฏิบัติทหานี้ เป็นเครื่องค้ำเนินชีวิตอยู่ตลอดเดือนตลอดปี จนกว่าจะถึงอายุขัย ทั้งหมดนี้เป็นแนวสังเขปเรื่องสมาธิ

ก่อนแต่จะจบกถาเรื่องนี้ ข้าพเจ้าใคร่ที่จะขอย้ำอีกว่า แนวปฏิบัติของบุคคลจำพวกปัญญาวิมุตติ อาศัยความใคร่ครวญเป็นส่วนใหญ่ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า พึ่งปัญญา ยิ่งกว่าพึ่งสมาธิ หรือทำให้มากในปัญญา ยิ่งกว่าในสมาธินั่นเอง ฉะนั้นเมื่อได้ทราบเรื่องของสมาธิ และรู้เท่าทันในการบังคับจิตที่พอสมควรแล้ว ข้อสำคัญจะต้องยึดแนวปัญญาหรือการพิจารณาเป็นส่วนใหญ่อีกสืบไป โดยนัยที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จะต้องพยายามยึดเอาแนวใหม่ คือแนวที่ดำรงจิตที่ไว้อย่างเป็นอิสระ ไม่ติดค้างฝังรากในลัทธิหรือปรัชญาที่เคยยึดถือไว้ ชะนิกที่ เคยแย้งแย้งกันเสียงแข็ง ไม่ยึดถือนิกาย ซึ่งเป็นเพียงเครื่องหมายหรือยี่ห้อภายนอก เพราะการเข้าถึงพุทธธรรม

ที่แท้จริงไม่อาจจักให้เป็นนิกายได้ มียูก็แต่ว่า ใคร
 ประพฤติถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง ก็ลุดถึงธรรมอันประเสริฐนั้น
 เท่านั้น และไม่อาจบิเคยี่หื้อ หรือนามนิกาย ให้ตรงกันกับ
 คุณภาพที่แท้จริงได้เหมือนสิ่งของเครื่องใช้ที่วางขายตาม
 ตลาด เพราะเป็นเรื่องภายในและณะเพาะบุคคล การหลง
 ยึดถือในลัทธิ หรือนิกาย กลับเป็นผ้าที่มีคมัวหนักขึ้น
 ไม่เป็นอิสระจากความยึดถือ และสำคัญผิดข้อที่ตนเคย
 ยึดถือนิกายหรือหลักปรัชญามาแล้ว แต่ก่อนอย่างใดอย่า
 ขึ้นแบกไว้โดยเหตุผลซึ่งมียูก็แต่เพียงว่า กลัวคนอื่นเขาจะ
 หาว่าคนเป็นคนไม่จริง เคยพูดเคยยันไว้อย่างนี้ แล้วมา
 กลับตัวเป็นอย่างอื่นไปเสียแล้ว ความจริงขณะนั้นคือถือรับ
 เคยพูดอย่างไรแล้ว แม้ผิดก็ไม่ยอมกลับคำนั้น กลับจะ
 เป็นการแบกเอาความเท็จที่ไร้ประโยชน์ไว้จนตาย หาใช่
 เป็นคนจริงไม่ การเข้าถึงพุทธธรรมต้องการคนจริงที่
 บริสุทธิ์ คือมีใจเป็นอิสระ ถือความถูกต้องความดีเป็นนิกาย
 ถือเอาการบรรลุมรรคผลเป็นเครื่องหมายของนิกาย หาใช่
 ถือเอาแบบแผนของกิริยาท่าทาง และความเสกสรรอย่าง

อื่น ๆ ขึ้นเป็นเครื่องหมายของนิกายไม่ ฉะนั้น ในขั้นต้น จะต้องขจัดปัดเป่าความรู้สึกที่ยึดถือด้วยอำนาจทิฐิมานะ เช่นนี้ให้ไปเสียขั้นหนึ่งก่อน กล้ายอมเสียสละ ไม่กลัว หรือละอายว่าตนเคยยืนยันทิฐิหรือความเห็นเช่นนี้ บัณฑิตนี้ทำไมมาละเสีย ทั้งนี้โดยหวังผลที่จะชำระจิตทิให้หมดจดจากโสโครกแห่งการหลงยึดถือ จิตต์จะเป็นสมาธิได้ง่าย หรือเป็นเอง ในทันทีที่จิตต์หมดจดจากฝ้าอันสกปรกเหล่านี้ จะรักษาสมาธิภาวะของจิตต์ไว้ได้โดยง่าย ทั้งอาจดำเนินไปโดยแจ่มใสจริง ๆ ตนจะต้องยิ้มอย่างสดชื่นในเมื่อเหลียวย้อนกลับไปดูทิฐิโสโครกที่ตนผ่านพ้นมาแล้วที่ไร.

การถอนความยึดถือที่แน่นอนในลัทธิและนิกายนั้น ย่อมหมายถึงการไม่ยึดถือในบุคคลหรือวัตถุภายนอกอื่น ๆ ค้ำวยการยึดถือบุคคลภายนอก เช่นความยึดว่า บุคคลผู้นี้ หรืออาจารย์คนนั้น เป็นพระอรหันต์ หรืออาจารย์ของเรา บรรลุมรรคขั้นนั้นขั้นนี้ เพื่อจะได้มีความเชื่อความเลื่อมใส และยึดเอาเป็นที่พึ่งแก่ผู้เดียว เช่นนี้เป็นสิ่งที่อันตรายอย่างหนัก การยึดถือเช่นนั้นแทนที่จะส่งเสริม กลับกลาย

เป็นกรงที่กักขังดวงวิญญาณของผู้ยึดไว้ ให้กลายเป็นลูกนกที่อ่อนแอ ถ้าเป็นผู้ที่เฝ้าอาจารย์เกินไป ก็เป็นโอกาสที่จะถูกหลอกลวงจากอาจารย์ที่เป็นอัครชีหรือลวงโลก ถึงแม้ว่าบุคคลที่ตนยึดถือ นั้น จะเป็นพระอรหันต์จริง ๆ ก็ตาม การยึดถือนั้นก็ยังไม่มียุทธธรรมอันใด เพราะว่าตนจะรู้จักพระอรหันต์ไม่ได้ เว้นแต่ตนเป็นพระอรหันต์เองมาแล้ว การยึดถือของตน จึงยึดไม่ถูกองค์พระอรหันต์ แต่ไปยึดถูกทิวทัศน์ที่โง่เขลาหรืออ่อนแออย่างใดอย่างหนึ่งเข้าเท่านั้น หรืออย่างค้ำที่สุกก็ไปยึดเข้าที่เปลือกกายของผู้นั้น จะมีประโยชน์บ้างบางอย่างก็แค่นั้นสิ้นศีลธรรม แต่เป็นของมีคมสำหรับความหลุกหลนของจิตต์ เพราะฉะนั้น จึงต้องพยายามที่จะเห็นธรรมหรือองค์อรหันต์ที่แท้จริง แทนการพยายามยึดถือผู้นั้นผู้นี้ว่าเป็นพระอรหันต์ การกราบไหว้พระภิกษุสงฆ์ ก็มีใช้ด้วยความยึดถือในบุคคลนั้น ๆ แต่เป็นการกราบไหว้จริงหรือเครื่องหมายของพระอรหันต์ ทำนองเดียวกับที่เรากราบไหว้พระพุทธรูป อันเป็นเครื่องหมายแทนองค์พระพุทธเจ้า หรือกล่าวอย่างธรรมดา

ที่สุดก็เช่นเดียวกับที่ราษฎรทุกคนเคารพผ้าธงไตรรงค์ อันเป็นเครื่องหมายแทนชาติ หรือถ้ามองเห็นคุณความดี อย่างอื่นประจักษ์ชัด เรากลับไหว้คุณความดีนั้น ๆ เท่าที่รู้จักอยู่ แต่เราไม่ควรтикหักเอาว่านั่นเป็นพระอรหันต์ อย่างพวกที่ตื่นพระอรหันต์ เราใช้ตัวเราเองพิจารณาเองว่า ตามที่ท่านผู้นั้นกระทำอยู่นั้น จะเป็นการถอนตนออกจากโลก หรือทุกข์ หรือหาไม่ และเราจะทำตามอย่างท่าน ได้ก็เฉพาะแต่ข้อที่ทำได้เห็นไปพร้อมกัน ว่าสามารถละกิเลสได้เพียงไร และละได้แล้วจริง ๆ เพราะฉะนั้น เราอาจกราบไหว้สิ่งที่ควรกราบไหว้ทั่วไปก็ได้ โดยปราศจากความยึดถือชนิดก็เป็นกรงกักขังหัวใจ เป็นแต่กราบไหว้ด้วยปัญญาที่รู้สิ่งควรกระทำ.

การกราบไหว้อัฐิปูนที่เขาถือเป็นพระพุทธรูป หรืออนุสาวรีย์อย่างอื่น ๆ ถือกันว่าเป็นการกระทำของคนที่ไม่ปราศจากความรู้หรือของคนโง่เขลา ความจริง ท่านประสงค์ให้กราบไหว้คุณความดีของบุคคลที่เขาสร้างอนุสาวรีย์นั้น ๆ ให้เท่านั้น เมื่อเขาผู้นั้นมีชีวิตอยู่ ตัวเขา

หรือร่างกายเขาเป็นที่รับการกราบไหว้แทนคุณงามความดี
ในตัวเขา เมื่อเขาตายแล้ว ผู้อื่นช่วยกันสร้างอนุสาวรีย์
ให้เป็นที่กราบไหว้แทนร่างกายเขา เพราะฉะนั้น ใจความ
สำคัญจึงมีอยู่ว่า ไม่ได้กราบไหว้อิฐปูน แต่กราบไหว้
คุณความดีของเขา และทั้งกระทำโดยไม่ต้องยึดถือ ทั้งนี้
เพราะเหตุว่า เราจะไปยึดถือคุณความดีของผู้อื่นไม่ได้
ทำได้ก็แต่เพียงบูชาเขาด้วยน้ำใจที่ยุติธรรม หรือถือเอา
เขาเป็นบุคคลตัวอย่างในคุณความดีอันประจักษ์ชัดแล้วนี้
แต่เมื่อสังเกตดูโดยดีถ้วนแล้ว เราส่วนมากได้ละเลย
ความจริงอันนี้ และได้ปล่อยให้การยึดถือเข้าครอบงำ
หนักขึ้น แม้ในหมู่พุทธบริษัทเอง ก็มีไม่ใช่น้อย ที่ทำไป
ด้วยความยึดถือ และกระทำแก่พระพุทธรูปซึ่งเป็นอิฐปูน
นั้น ราวจะกระทำแก่คนที่มีชีวิตจิตใจจริง ๆ และเป็นคนที่
ละโมภเสียด้วย พระพุทธรูปถูกประดับประคาค้วยผ้าสีต่าง ๆ
เช่นเดียวกับเทวรูปของฮินดู ถูกประดับด้วยทองเงิน และ
เปลี่ยนให้ตามฤดูกาลในปีหนึ่ง ๆ พระพุทธรูปได้รับ
การถวายอาหารคาวหวาน คล้ายกับเครื่องเซ่นผี ได้รับ

การพรมน้ำหอมและอื่น ๆ อีกมากเหลือที่จะพรรณนา
ทั้งหมดนี้เมื่อพิจารณาคุณแล้ว ก็ไม่มีเหตุผลอย่างอื่นใด
นอกจากความยึดถืออันผิด ๆ และเลยกระหนงแห่งศีลธรรม
ที่ทิ้งงาไปเสียลิบลับและโคยฉะเพาะอย่างยิ่ง ให้ผลร้ายคือ
การกักกันจิตใจไม่ให้เข้าถึงพุทธธรรม ขณะที่พระพุทธรองค์
ทรงประสงคิให้สาวกเข้าถึง ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงพระชนม์ชีพอยู่ ไม่มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นบูชา ไม่มี
การไหว้รูปเคารพ มีบ้างก็แต่เจดีย์ที่สร้างขึ้นเป็นอนุสาวรีย์
แก่คนชั้นพระศาสนา เพื่อเกิดความสังเวชแก่ผู้พบเห็น
เรียกสังเวชนียสถาน และเป็นกุศลแก่ผู้ไ้ความสังเวช
แต่ในสมัยนี้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเกลื่อนกลาด บูชากัน
อย่างรูปเคารพ ได้รับการกระทำเช่นเดียวกับการเล่นผี
หรือการเล่นตุ๊กตาของเด็กเล็ก ๆ ซึ่งถ้าหากพระผู้มีพระ
ภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ถึงเวลานี้ หรือได้เสด็จมาเห็น
เหตุการณ์ที่พลิกแพลงไปถึงเพียงนี้ คงจะทรงเห็นพ้อง
ด้วยพระโมหมัก ศาสดาแห่งชนชาวอิสลาม ในการที่ห้าม
สร้างรูปเคารพที่สร้างขึ้นเพื่อหลงติด เชวออกไปนอกทาง

แห่งการเข้าถึงพุทธธรรม และทรงห้ามมิให้ปล่อยความเชื่อถือหรือนับถือให้ไหลไปโดยปราศจากเหตุผลเช่นนี้ จนผิดจากความประสงค์เดิม.

เรากราบไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้า ค้ำยันอำนาจที่เรามีจิตต์แจ่มใส มีปีติปราโมทย์ในพระองค์ เพราะได้ทรงค้นพบโลกอันเร้นลับ หรือพุทธธรรม คึงกล่าวแล้ว เราได้ฟังธรรมที่พระองค์ทรงประกาศ พร้อมทั้งอรรถะพยัญชนะ พร้อมทั้งเหตุผล บริสุทธิไพบเราะทั้งในเมืองต้น ท่ามกลาง และที่สุกพอที่จะให้เกิดความเชื่อขึ้นในตัวเอง โดยไม่ต้องเชื่อตามพระองค์ว่าถ้าทำไปเช่นนั้นจริง ๆ ความทุกข์จะหมดไปได้ เรากราบไหว้ในชั้นนี้ โดยไม่ต้องยึดถือว่าพระองค์เป็นอะไร นอกไปกว่าผู้ที่ส่องประทีปให้เราเดินไปเอง และแสงสว่างแห่งดวงประทีปนั้น เราก็ก็นั่งพักอยู่ โดยนัยนี้ จึงไม่มีการยึดถืออะนิกที่ จะพลิกคว่ำพระองค์ลงมาเป็นเจ้าผีที่คอยอำนวยสิ่งต่าง ๆ ให้ตามทีผู้เช่นไหว้เขาต้องการ ทั้งไม่ต้องยึดถือแม้แต่เพียงว่าพระองค์จะช่วยเราหรือพาเราไป เพราะพระองค์ตรัสว่า

เราจะต้องเดินไปเอง พระองค์ส่องไฟให้เรา จุดดวงไฟ
 ชะนิคเดียวกับของพระองค์ขึ้นเพื่อเราเอง ถ้าเราถือว่า
 ดวงประทีปที่ส่องให้เราเข้าถึงพุทธธรรมเป็นองค์พระผู้มี
 พระภาคเจ้าแล้ว ก็แปลว่าเราเป็นพระพุทธเจ้าเอง จึง
 ไม่มีเหตุผลอันใดที่จะยึดถือปัจจัยภายนอก หรือเข้าใจไปว่า
 พระพุทธองค์ทรงสอนให้กระทำการนั้น การที่ข้าพเจ้าได้
 ปรารภถึงเรื่องนี้ค่อนข้างจะยืดเยื้อเช่นนี้ ก็เพราะว่าการ
 เข้าถึงพุทธธรรมของพุทธบริษัททั้งหลายในส่วนรวม ได้ถูก
 เหนี่ยวรั้งไว้ในภาวะที่น่าสงสารเห็นปานนั้นมีอยู่ไม่น้อย ทั้ง
 กำลังลูกกลมเป็นโรคระบากอยู่ในที่ทั่ว ๆ ไป ซึ่งมีแต่จะ
 นำไปสู่ภาวะที่คับขันแก่ไขยากยิ่งขึ้น และอีกประการหนึ่ง
 การอ้างอุทราหณิในเรื่องนี้ ก็เพื่อชี้ให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นว่า
 การเข้าถึงพุทธธรรมประเภทที่ใช้ปัญญาเป็นกำลัง หรือที่
 เรียกว่าปัญญาวิมุกตินั้น จะต้องปลดเปลื้องความยึดถือ
 เพื่อให้ญาณของคนเป็นไปไม่ข้องขัดเพียงไร จิตต์ที่เป็นไป
 ด้วยอำนาจปัญญา กับที่เป็นไปด้วยอำนาจเจโตสมาธินั้น
 ย่อมเห็นได้ชัดอยู่ในตัวแล้วว่า มันอาศัยกำลังหนุนผิวกัน

เป็นคนละพวกอยู่แล้ว ในที่นี้เรามุ่งหมายกันเฉพาะพวก
ที่จะฟังพากำลังปัญญา จึงจำเป็นที่จะต้องกระทำโดย
แบบคายนทุก ๆ ทาง ในอันที่จะให้ปัญญาของเราก้าวขึ้น
สู่ออกเขา สามารถเห็นเหตุการณ์ทั้งปวงโดยทั่วถึงได้.

การเข้าถึงพุทธธรรมโดยลักษณะแห่งปัญญาวิมุกตตินั้น
ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า จะต้องใช้เวลามากหรือเรื่อย ๆ
ไป ในการบ่มปัญญา ไม่เหมือนกับพวกเจโตวิมุกตติ ที่
หักโหมเอาค้ำยกำลังจิต เพราะฉะนั้น สำหรับพวกนี้
การครองชีวิตจึงเป็นปัญหาที่สำคัญมาก ถ้าสะสางปัญหา
ได้ถูกต้องก็ ย่อมได้รับประโยชน์คุ้มกับการเสียสละ พุทธ
บริษัททั้งหมดเป็นผู้เสียสละเพื่อพุทธธรรม บรรคากำนันที่
เป็นบรรพชิต ได้สละบ้านเรือน และโลกิยารมณ์นานา
ประการ ทั้งนี้เพื่ออะไรเล่า เพื่อความสนุกสนานคั่งนั้นหรือ
เพื่อลาภผลทางวัตถุคั่งนั้นหรือ เพื่อชื่อเสียงหรือ เพื่อ
การศึกษาอันยืดยาว เพื่อหาความเพลิกเพลिनจากพระ
คัมภีร์ในทางวรรณคดี อักษรศาสตร์และประวัติศาสตร์
คั่งนั้นหรือ ทั้งหมดพิจารณาแล้วก็ไม่เป็นเช่นนั้น เพราะ

ถ้าต้องการสิ่งเหล่านั้น อาจหาได้โดยทางอื่น อันจะได้ สะดวกกว่าและเย็นใจในการเคารพตัวเองได้มากกว่า แต่ ที่จริงการเสียสละอันนี้ ตามความประสงค์เดิมหรือ จุดประสงค์อันแท้จริง ก็เพื่อการเข้าถึงพุทธธรรม เพื่อ พบชีวิตอันสกลขึ้นไม่รู้จักเหี่ยว โดยฉะเพาะคือญาณกับศานติ นั้นเอง.

อุดมคติของชีวิต ตามที่ธรรมชาติดำหนดมาให้อย่าง เค็ดชาคนในตัวเองนั้น คือการวิวัฒน์สูงขึ้นไปเป็นลำดับ จนถึงขั้นบรรลुพุทธธรรม หรือชีวิตอันสกลขึ้นไม่รู้จักโทรม เป็นชีวิตนิรันดรร่วมกับพระเป็นเจ้า อันปราศจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นชีวิตที่รอกพันไปถึงฝั่งอีกฟากหนึ่ง ก็สิ่งที่ธรรมชาติดำหนดให้ ย่อมเป็น “สิ่งธรรมคา” เสมอ ไป การเข้าถึงพุทธธรรมจึงเป็นสิ่งธรรมคาส่งหนึ่ง แผลก ไปก็แต่คำว่าเป็นฝ่ายจิตต์หรือวิญญาณ ซึ่งมักจะถูกละเลย ในสมัยที่มนุษย์พากันเหไปนฝ่ายวัตถุ และถูกตั้งให้กลายเป็นของยากหรือลึกลับพันวิสัยของมนุษย์ไปเสีย ความ เข้าใจผิดอย่างใหญ่หลวงก็เกิดขึ้นว่า สมัยนี้มีใช่เป็นสมัยที่

ใคร ๆ จะต้องเอาใจใส่กับพุทธธรรม ใครขึ้นมาข้องแวะ
 กล้วย ก็กลายเป็นคนก็คโลก คนจะเข้าใจไปอย่างไรก็ตาม
 แต่กฎธรรมชาติจะไม่ยอมบิดผันความจริงอันเด็ดขาดให้
 หมุนไปตามความต้องการของคนได้ คนจึงประสบความ
 ยุ่งยากทางจิตต์ หรือไม่ได้รับผลกำไรของความเป็นมนุษย์
 เต็มตามค่าของมัน.

อุปกรณ์อันสำคัญอีกอย่างหนึ่งของการเข้าถึง
 พุทธธรรม มีอยู่อย่างน่าพิจารณา ข้อนี้คือการบำเพ็ญ
 ประโยชน์ผู้อื่น โดยเฉพะในที่นี้หมายถึงการช่วยเหลือ
 หรือสั่งสอนผู้อื่นในกรณีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรมนั่นเอง ใน
 เมื่อท่านได้ฝึกฝนจิตต์หรือการบังคับตนเอง ให้ดำเนินไป
 ด้วยดีได้พอสมควรแล้ว ย่อมสามารถที่จะแนะนำผู้อื่นได้
 เท่าที่ท่านมีความรู้ความชำนาญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
 ทิเตียนการสอนผู้อื่นในสิ่งที่ตนเองทำไม่ได้ แต่ทรงอนุเมติ
 การสอนเขาเท่าที่ตนทำได้จริง ๆ และพระองค์เองทรงเป็น
 ผู้สั่งสอนหรือบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่น ที่กล่าวว่าการสอนผู้อื่น
 เป็นอุปกรณ์แห่งการเข้าถึงพุทธธรรมได้นั้น เพราะการทำ

เช่นนั้นเป็นการปลุกเขย่าเมตตาและปัญญาของผู้สอนนั่นเอง และทั้งเป็นปฏิปทาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ทรงประพฤติไว้ในฐานเป็นตัวอย่างประการหนึ่ง ลักษณะแห่งการบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่นของพระพุทธองค์นั้น อาจแบ่งได้เป็นสองสถาน กล่าวคือ สำหรับสัตว์ที่ยังอ่อน พระองค์ทรง “ชังคอก” เขาไว้ ส่วนสัตว์ที่แก่กล้า พระองค์ทรง “ชี้ทางให้บินไป” ที่ว่าชังคอกไว้ ก็คือให้อยู่ในกรอวงของศีลธรรม อย่าให้พลัดออกไปนอกคอก จะเป็นเหยื่อของสัตว์ร้าย กล่าวคือ อบาย แต่แม้กระนั้น พระองค์ก็ทรงสอนให้กระทำไปด้วยความไม่ยึดถือ หรือติดแน่นในศีลธรรมนั้น ๆ ถึงกับตรัสเปรียบว่า ธรรมะนี้เหมือนเรือแพ จะอาศัยมันเพียงที่ยังต้องข้ามทะเลเท่านั้น เมื่อถึงฝั่งแล้วไม่จำเป็นต้องแบกเอาเรือหรือแพขึ้นบกไปช่วย กล่าวคือ ความยึดติดที่จะทำให้ขึ้นบกไม่ได้ ที่ว่าทรงชี้ทางให้บินไป ก็คือทรงสอนให้ละวางโลกนี้ โดยมองเห็นในคำนิยามที่เป็นจริงอย่างไรแล้ว ไม่ยึดถือ ไม่ติดอยู่ในโลก ไม่ติดอยู่ในธรรม สามารถข้ามขึ้นสู่โลกุตตรสภาพ ซึ่ง

ทรงตัวอยู่ได้โดยปราศจากภพจากชาติ อันเป็นที่ตั้งแห่ง
 ความยุ่งยากโดยประการทั้งปวง ให้ชั้นที่สอนให้บุคคล
 หนักอยู่ในศีลธรรมนั้น มีใช้เพื่อให้ยึดถือเป็นเพียงให้
 เดินไปตามทางที่มีการอารักขาไปก่อน หรือให้อยู่ในคอก
 ที่มั่นคง เพื่อใช้เวลาในขณะนั้นสร้างความสามารถให้แก่
 ตัวเองให้เข้มแข็ง คล้ายเบ็ดไก่อที่ไม่ต้องอยู่คอกแล้ว หรือ
 อาศัยคนเลี้ยงเช่นลูกเบ็ดไก่อ่อน แต่ให้เป็นเบ็ดสวรรค์
 ไก่อสวรรค์ หรือนกซึ่งโฉบบินไปได้ในอากาศอย่างเป็น
 อิสระเสรี เพราะฉะนั้น ผู้ใดถอนตนออกมาได้เพียงใด
 ของจกรณาเอ็นกู สงเคราะห์ ช่วยเหลือให้เพื่อนสัตว์
 ดอนตัวออกมาเพียงนั้น เมตตาที่มีอยู่นั้น จักเป็น
 เครื่องช่วยกำลังสมาธิ หรือช่วยกำลังจิตทำให้่องแผ้ว
 กล้าหาญยิ่งขึ้น และข้อที่ว่าส่งเสริมกำลังปัญญา ก็คือ
 ข้อที่ตนถูกชักใช้ไต่ถาม ย่อมทำให้ต้องพินิจพิจารณาใน
 อรรถธรรมนั้นมากขึ้นละเอียดขึ้นนี้เป็นผลกระทอน
 (Reaction) ที่กลับมาได้แก่ตัวเองและส่งเสริมตัวเอง
 ให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปอีก ในพระบาลีวิมุตตายนสูตร มี

ข้อความที่กล่าวไว้ว่าบุคคลบางคน ได้บรรลุมรรคผลใน
 เบื้องสูงเกินชาติถึงที่สุดได้ ในขณะที่ตนกำลังพยายามตอบ
 ปัญหาเรื่องนั้นเองแก่ผู้อื่น ทั้งนี้เนื่องจากว่าคนบางคนหรือ
 บางประเภท มีความแปลกประหลาดบางอย่าง คือ
 ความคิดหรือปิติปราโมทย์ของเขาเกิดยากในเวลาอื่น แต่
 เกิดง่ายในเวลาที่เขาจำเป็นต้องคิดเพื่อสอนผู้อื่น ในกรณี
 เช่นนั้น ความคิดของเขาจะเกิดขึ้นเอง รู้เองไปพลาง
 แล้วพูดออกมาพลาง อาย้อมไปค้ำยปิติปราโมทย์อยู่
 ตลอดเวลา ซาบซึ้งในอรรถรสแห่งธรรมชั้นประณีตอยู่
 ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า การพยายามคิด
 เพื่อสอนผู้อื่นในเมื่อถูกชักใช้ไต่ถามนั้น นอกจากจะเป็นการ
 ช่วยยกสถานะทางวิญญาณของเพื่อนมนุษย์ด้วยกันให้สูงขึ้น
 แล้วยังเป็นการช่วยให้ตนเองเข้าถึงพุทธธรรมได้ง่ายขึ้นอีก
 จึงเป็นสิ่งที่ควรพยายาม และยิ่งจะเห็นได้ชัดเจนสืบไปว่า
 วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรมนั้น มีการประพฤติปฏิบัติตาม
 แนวที่กล่าวมาแล้วเป็นส่วนสำคัญ และมีการบำเพ็ญ
 ประโยชน์ผู้อื่น เป็นอุปกรณ์เครื่องส่งเสริมเป็นสองชั้นอยู่
 ดังนี้.

ข้าพเจ้าขอสรุปความในที่สุดแห่งกถาเรื่องนี้ ว่าวิถึแห่งความรอค้น หรือการเข้าถึงพุทธธรรมนั้น อยู่ทีการละวางหรือคลายออกเสีซึ่งสิ่งทีตนเคยยึดถือ ไม่ว่าจะเป็ความยึดถือในโลเกียารมณั ในลัทธิทนิกาย หรือในตัวตนของตนเอง ความยุ่งยากท้งสิ้น มาแต่ความยึดถือ ซึ่งมาจากความไม่รู้หรืออวิชชาอีกต่อหนึ่ง การยึดถือ เป็สัญชาติญาณ หรือ Instinct ของสัตว์ทีรู้จักคึกคึกก็ยังมีควมคึกคึกได้มากเพียงใด ก็ยึดถือไว้โดยแยบคายและหนักแน่นมากเพียงนั้น ความรู้จักคึกคึกทำให้สามารถรับเอารสแปลก ๆ ของอารมณัท้งหลายได้มาก เมื่อควมตึกในรสมึ่มาก ก็ย้งทำให้ควมยึดถือเหนียวแน่นมากขึ้นตามส่วน ในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสท้งหมคนั้น จิตทีใจของสัตว์เครัจฉาน ยึดถือน้อยกว่าจิตทีใจของมนุษย์ เป็อันมาก ท้งนี้เพระควมคึกของสัตว์มีน้อย ได้รับรสของอารมณันั้น ๆ แต่เล็กน้อย ในระยะอันสั้น และเท่าที่ธรรมชาติอำนวยหรือบังคับ ไม่มีการประคิษฐ์ฟลิกแพลงให้เป็ที่ยั่วชวนลุ่มหลงมากเหมือนทีมนุษย์กระทำกัน ในที่นี้

มีใช้มุ่งหมายจะให้เอาอย่างสัตว์ แต่มุ่งหมายให้มนุษย์
 ใช้คุณค่าแห่งความคิดไปในทางที่สูงสมกัน คือมีความคิด
 มากเพียงใด ก็จะมีฉลาดในการที่จะไม่หลงไหลมากขึ้น
 เพียงนั้น ให้สิ่งที่ประภัสร์คึกใค้้น เป็นบ่าวของเรา
 แทนที่จะเป็นนายเหนือเรา คือให้สิ่งที่คึกใค้้นถูกใช้เป็น
 เพียงเครื่องอำนวยความสะดวกให้แก่เรามีใช้ให้เป็น
 หลงไหลหรือเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์โศกยุ่งยากแก่เรามากขึ้น
 มนุษย์จะต้องคิดว่าสัตว์ในข้อที่ว่า มีความคิดมากและใช้
 ความคิดนั้นถูกทาง มีใช้เป็นไปในทำนองที่เรียกว่า “รู้มาก
 ยากนาน” ยิ่งรู้ยิ่งยุ่งยากก็หาไม่ ความยึดถือนั้นจะเห็น
 ได้ชัดเจนในหมู่มนุษย์ เช่นความงาม ความไพเราะเป็นต้น
 ความงามหรือความไพเราะนั้น ๆ เป็นสิ่งเกิดขึ้นจาก
 ความยึดถือ ที่คอยพักตัวขึ้นคราวละน้อย ๆ ผู้ที่ไม่ได้รับ
 การอบรมเช่นนี้ จะไม่เห็นว่าเป็นสิ่งนั้น ๆ งามหรือไพเราะเลย
 เช่นคนแก่ตามบ้านนอก ที่เรียกกันว่าไม่ได้รับการศึกษา
 อันเกี่ยวกับศิลปะของความงามและความไพเราะ ท่าน
 เหล่านั้นไม่เห็นว่าการแต่งตัว หรือดนตรีของหนุ่มสาว

ชาวกรุงสมัยนี้ งามหรือไผเราะที่ตรงไหน บางที่จะ
 รุ้งร้างหรือหนวาทูไปเสียด้วยซ้ำไป แต่ท่านอาจเห็นว่า
 ตามแบบเก่า หรือพระสวคมนตรีจะเป็นของงามหรือไผเราะ
 ทั้งนี้ก็เพราะความยึดถือติดกันเท่านั้น อารมณ์ทั้งหลาย
 อาจถูกยึดให้เป็นอย่างไรก็ได้ และทั้งนี้ยอมแล้วแต่การที่
 ตนถูกแวกล้อมอบรมมาแต่เล็ก ตลอดเวลาอันยาวนาน
 คือนานพอที่จะพอกความหลงใหลให้ติดแน่นได้ ว่าอย่างนั้น
 เรียกว่างาม ว่าไผเราะ เมื่อพิจารณาภายในค้ำในจะเห็นว่า
 รูปงามนั้น ประกอบไปด้วยสี่สรรพะนิคที่ตรงกันกับ
 ความหลงที่ได้พอกไว้มาก ๆ แล้วนั่นเอง ถ้าไม่ตรงกับ
 ความหลงที่พอกไว้ในสันดาน ถึงจะให้เป็นอย่างไรมา ชก็
 จะเห็นว่างามไปไม่ได้ เสียงเพราะก็เหมือนกัน สีต่าง ๆ
 ที่ปรากฏแก่ตามนุษย์นั้น ที่แท้เป็นเพียงวัตถุที่สะท้อน
 แสงสว่างโดยคลื่นแสงขนาดต่าง ๆ กัน เป็นมายาไร
 ความจริงคงกล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ถ้าสิ่งที่เป็นมายา
 เหล่านั้นถูกจัดสรรให้ตรงกันกับความหลงที่มนุษย์พอกไว้ใน
 สันดานว่างาม ว่าสวยแล้ว ความรู้สึกว่างามก็ครอบงำจิตใจ

ในทันที ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีไทม์มองคูสีเหล่านั้นด้วยสายตา
 ที่จะเสาะหาความจริงโดยแยกออกเป็นสัดส่วน ตรง
 กันข้ามกับมองไม่เห็นในคำที่เป็นความจริง แต่มองเห็น
 ในคำที่เท็จ คือความยึดถือที่สมมติหรือบัญญัติสิ่งนั้น ๆ
 ทั้งในส่วนย่อยคือเป็นสี ๆ ไป และในส่วนรวมคือความ
 สัมพันธ์กันทุกสีในสิ่งที่มีสีกลมกลืนกันหลายสี ว่างามไป
 ทั้งหมด หรือไม่งามไปทั้งหมด แล้วแต่ความยึดถือของตน
 คนหรืออันไพบเราะก็คือการประสานของเสียงที่มีขนาดแห่ง
 ความถี่ (Frequency) ต่าง ๆ กัน เป็นเสียงแต่ละเสียง
 ก็ถูกสมมติว่าไพบเราะอยู่แล้ว ยิ่งเมื่อได้จัดให้ประสานกันตาม
 วิธีที่สมมติกันว่าเพราะ ก็ยิ่งรู้สึกเพราะขึ้นอีกเท่ามาตรฐาน
 แห่งการสมมติ ความรู้สึกว่าเร็งหรือเศร้าโศกอันเกิดขึ้น
 ในใจ เนื่องจากได้ยินการประสานของเสียงเหล่านั้น
 แท้ที่จริงนั้นแหละคือผลของความหลงยึดถือ เพราะเรา
 ไม่อาจบรรเลงเพลงโศกให้สุนัขฟัง และให้มันพลอยโศกไปตาม
 ได้ด้วย แต่มนุษย์ได้รับผลอันนี้สมหมาย ทั้งนี้เป็นเพราะ
 มนุษย์ได้ใช้วิชาหรือความหลงของตน เสกสรรสิ่งที่ตน

เรียกกันว่าการศึกษาหรือศิลปะอันนี้ขึ้น แต่ความฉลาดมีไม่พอที่จะทำให้เพื่อเสกสรรขึ้นแล้วอย่ายึกถือ มนุษย์หลงเขียนรูปเสือขึ้นกลัวเอง หลงเขียนรูปของรักขึ้นรักเอง หลงเขียนรูปเกลียดขึ้นเกลียดเอง ทั้งที่ตนทำขึ้นมาเอง ก็ไม่สามารถที่จะรู้ว่ามันหาใช้สิ่งที่น่ากลัวหรือน่าเกลียดอะไรไม่ ทั้งหมดนี้เป็นเพราะถูกอวิชาครอบงำอยู่ตลอดเวลา การถอนความยึกถือ ก็คือการสร้างวิชาพร้อมกันขึ้นมาในตัว เพื่อกวาดล้างวิชาออกไปเสีย เมื่อปราศจากความยึกถือแล้ว รูปเสียงอันเดียวกันนั่นเอง จะให้ผลไปอีกอย่างหนึ่งอย่างตรงกันข้าม คือมันแสดงความจริง แทนความเท็จให้เราเห็น และปฏิบัติของมันได้ถูกต้องตามที่เป็นจริงโดยประการที่จะไม่ก่อให้เกิดการรักโศกเป็นต้นนั้นได้ แต่จะกลับเป็นการศึกษาที่แท้จริง ที่จะนำมาซึ่งความสะอาดสุกทางกายและความสงบเยือกเย็นทางใจ.

เพราะเหตุนี้กล่าวมานี้ แนวใหญ่หรือแนวทั่วไปแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม จึงได้แก่การทำลายเปลือกหุ้ม กล่าวคือความยึกถือ ซึ่งเมื่อลอกออกได้เมื่อไร ท่านจะเป็นผู้

รู้สึกได้ด้วยตนเอง ว่าแสงแห่งพุทธธรรมได้ส่องเข้าถึง
 ตัวท่านแล้ว ท่านได้เข้าถึงสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
 เข้าถึงและทรงสั่งสอนให้แก่เรา อันเป็นสิ่งที่เราทุกคนจะพึง
 กระทำเพื่อความเต็มรอบแห่งความเป็นมนุษย์ของเราเอง
 นั้นเป็นขั้นสุดของพรหมจรรย์ กล่าวคือบทเรียนอันประเสริฐ
 ของความเป็นมนุษย์ เป็นบทเรียนที่แท้จริงและจำเป็นจริง
 ต่อจากนั้น โลกทั้งหมดจะอยู่ในความควบคุมของท่าน
 ไม่มีอะไรที่เป็นปัญหายุ่งยากต่อท่าน อย่างที่เรียกว่า
 ไม่มีความเป็นบรรพชิต ไม่มีฆราวาส ไม่มีหญิง ไม่มีชาย
 ไม่มีเด็ก ไม่มีผู้ใหญ่ ไม่มีรูป เสียง กลิ่น รส และ
 สัมผัส ไม่มีโลกนี้ หรือโลกไหน ไม่มีอะไรโดยประการ
 ทั้งปวง ที่สามารถก่อความรู้สึกอันไม่สงบอย่างใดอย่างหนึ่ง
 ให้แก่ท่านได้แม้แต่น้อย คงปรากฏแจ่มแจ้งอยู่แต่ลักษณะ
 แห่ง “สิ่ง” สิ่งหนึ่ง อันเป็นสิ่งซึ่งไม่แปรผัน ไม่มีการ
 เกิด แก่ เจ็บ ตาย มีแต่ความยิ้มอย่างสดชื่นไม่รู้จัก
 โรยรา โดยไม่ต้องมีตัวผู้ยิ้ม แต่เป็น “ชีวิต” ที่
 สมบูรณ์เต็มเปี่ยม อันเป็นจุดประสงค์ซึ่งบรรดาผู้พยายาม
 ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ จานงค์ห้วงอยู่ทุกเมื่อ.

ข้าพเจ้าขอจบกาลลงด้วยความสมควรแก่เวลา และ
ขอขอบคุณท่านทั้งหลายที่ได้ตั้งอกตั้งใจฟังมาตั้งแต่ต้น
จนจบ ขอให้ธรรมพร และเมตตา จงเจริญแก่ท่านทุกเมื่อ
ขอจงมีแต่ความสุขสวัสดิ์.

บันทึกท้ายเล่ม

ข้าพเจ้าเคยซื้อหนังสือเล่มหนึ่งมาอ่าน โดยเพียงแต่ได้เห็นชื่อว่า “The Man Nobody Knowe” ก็เป็นที่ถูกใจเสียแล้ว แต่ครั้งข้าพเจ้ากลับถึงบ้านและเปิดอ่าน ท่านลองเดาดูทีหรือว่า มันเป็นเรื่องกล่าวถึงใคร ? หนังสือนั้นกล่าวถึงประวัติพระเยซูทั้งเล่ม มนุษย์ผู้ซึ่งคนพูดถึงมากที่สุด และคนกราบไหว้มากที่สุด กลับเป็นผู้ซึ่งไม่มีใครรู้จักเขาเลย นี่เป็นความจริง ข้าพเจ้าอ่านหนังสือนั้นด้วยความสนใจใคร่ครวญ แล้วก็ซื้ออีกเล่มหนึ่ง ที่แต่งโดยนักเขียนคนเดียวกันมาอ่านต่อ เล่มหลังนี้ชื่อว่า “The Book Nobody Reads” ซึ่งเขาหมายถึงคัมภีร์ไบเบิล

หนังสือสองเล่มนั้นได้จูงใจให้ข้าพเจ้านึกถึงศาสนาและศาสนาของตัวเองด้วยความน้อยใจนัก ข้าพเจ้าเชื่อเหลือเกินว่าสุภาพบุรุษในชุกราตรีหลายคนอาจจะยังไม่รู้จักพระพุทธรเจ้า ถึงแม้เขาเหล่านั้นจะได้เคยเห็นพระพุทธรูปมานับครั้งไม่ถ้วนแล้วก็ตาม และพระอภิธรรมของพระ

พุทธศาสนานั้น ถึงแม้จะเคยตีพิมพ์ขึ้นไว้เป็นคำอักษรไทยหลายเล่มสมุด แต่ถ้าจะผูกไปตามจริงแล้ว ก็เป็นเหมือน “ถูกซ่อนตู้ถูก ถูกซุกหลุมฝัง” โดยหาผู้รู้หัวใจแห่งพุทธปรัชญาได้เพียงจำนวนน้อย และผู้ซึ่งเมื่อรู้แล้วสามารถจะแสดงความรู้นั้นต่อประชาชนด้วยตนเองที่เหมาะสม ก็ยังมีจำนวนน้อยไปกว่า ข้าพเจ้าเชื่อว่าคนไทยส่วนมาก ได้รับการอบรมปลูกฝังทางด้านศาสนา มาอย่างที่ไม่ค่อยจะถูกต้อนัก บ้างก็เป็นคล้ายคนตาบอด ซึ่งคลำข้างเพียงแค່หาง แล้วก็รีบคว่นเข้าใจเอาว่า ข้างก็คงเป็นคังปลาไหลนี่เอง บางคนอาจสงสัยว่า ถ้าเช่นนั้นตลอดเวลาที่ผ่านมานี้วิควาอารามได้ประกอบกิจอะไรไปบ้างเล่า ? ซึ่งทำให้ข้าพเจ้านึกไปถึงหนังสือเล่มหนึ่งของ J. Middleton Murray คำสอนของศาสนานั้นยังอยู่ แต่ศาสนาได้ล่วงลับไปแล้ว เราจำต้องแปลความหมายแห่งคำสอนนั้นเอาเอง ซึ่งมีใช่เป็นการง่าย และบ่อยทีเดียวกี่เราแปลความหมายออกมาได้น้อยเกินไป หรือมากเกินไป เอียงซ้ายมากไป หรือเอียงขวามากไป และเราก็กลายเป็นผู้ไม่รักคือต่อ

ศาสดาพระองค์นั้นไปโดยไม่รู้ตัว นักประวัติศาสตร์มีคติ
 เตือนใจสำหรับวิชาการของเขาอยู่ข้อหนึ่งว่า คนเร
 มักอธิบายแปลความหมายของประวัติศาสตร์เอาตาม
 รสนิยมของตัว หรือไม่ก็ตามความต้องการของยุคสมัย
 ฉะนั้นโคประวัติศาสตร์ ฉะนั้นศาสนา การแปลความหมาย
 แห่งหัวใจของศาสนาจึงเป็นสิ่งสำคัญมาก และข้าพเจ้า
 รู้สึกว่าสำหรับวงการศึกษาของเมืองไทยนี้ จะหาผู้ที่แปล
 ความหมายของพุทธธรรมได้เสมอด้วยพุทธทาสภิกขุ นั้น
 ยากนัก คำอธิบายของท่านล้วนมุ่งตรงไปยังเป้าหมายอัน
 เป็นแก่นที่แท้จริง ใช้ถ้อยคำกระชับแน่นแฟ้น ไม่อ้อมค้อม
 และง่ายต่อการศึกษาหาความเข้าใจ

ข้าพเจ้าเคยไปเยี่ยมสวนโมกขพลาราม สถาน
 ปฏิบัติธรรมของท่าน รู้สึกว่าเหมือนได้เดินอยู่ในสวนของ
 ความเยือกเย็นอันเหมาะสม ความชำนาญจากการใช้ชีวิต
 อย่างหมกคดมุ่งงါในสวนโมกข์นี้เองที่ช่วยให้ท่านสามารถ
 อ่านความหมายของพุทธธรรมได้ทะลุปรุโปร่ง ท่านไม่ใช่เป็น
 เพียงนักทฤษฎี แต่เป็นนักปฏิบัติด้วย ข้อเขียนของท่าน

จึงลึกซึ้งและจับใจผู้ที่ได้อ่านได้ฟังอย่างประหลาด คำที่ท่าน
ใช้มีเป็นอันมากที่ไม่ได้ออกมาจากตำราหรือคัมภีร์ใด ๆ แต่
ออกมาจากตู้สมุกแห่งจิตต์ใจของท่านเอง จึงเป็นคำที่มี
อำนาจแรง และมีความหมายแจ่มชัด นี่ย่อมจะเป็น
ความรู้สึที่ค้นได้ยากสำหรับผู้ซึ่งได้เคยผ่านงานของ
พุทธทาสภิกขุมาแล้ว

แต่ก่อนนี้ เมื่อใครคนหนึ่งจะอธิบายหลักธรรมของ
ศาสนา เขามักจะต้องเรียกร่องความศรัทธาเลื่อมใสจาก
ผู้ฟังก่อนเป็นเบื้องต้น ดักแต่นั้นไปจึงจะอธิบาย เขา
มักกล่าวว่า “ปราศจากซึ่งศรัทธาแล้วท่านจะไม่เข้าใจ
อะไรเลย ถ้าท่านไม่เชื่อพระเชื่อเจ้าเสียแล้ว เราจะพูดกัน
ได้อย่างไร” แต่พุทธทาสภิกขุได้ดำเนินวิธีใหม่ ท่าน
ยืนขึ้นและประกาศว่า “ข้าพเจ้าไม่ต้องการศรัทธามาเกิด
แม้โดยปราศจากศรัทธามาแต่เดิมเป็นมูลฐานก็มาเกิด เพราะ
ว่าพุทธศาสนาเป็นของหนานทานต่อการพิศุจน์ ข้าพเจ้า
ต้องการเพียงรู้จักใช้เหตุผลและความเที่ยงธรรมในใจเท่านั้น
ท่านคิดว่าศาสนาเป็นเรื่องโบราณคร่ำครึหรือ ? ก็แล้ว

ข้าพเจ้าจะชี้ให้เห็นประจักษ์ว่า พุทธศาสนาเป็นของ
ทันสมัยยิ่งเสียดกว่าวิทยาศาสตร์อีก เพราะว่าความจริง
บางอย่างที่พระพุทธเจ้าค้นพบเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว
บรรคานักวิทยาศาสตร์เพิ่งจะมาพบเมื่อสองสามวันนี้เอง”
ท่านมีได้อธิบายศาสนาโดยอาศัยชากกแต่อย่างเดียว แต่
ได้ยกเอาข้อคิดใหม่ ๆ อย่าง Space and Time เข้า
มายืนยันประกอบด้วย ข้อเขียนของท่านจึงมีน้ำหนักและ
แพร่กระจายไปในหมู่ของนักศึกษาได้อย่างรวดเร็ว เขา
เหล่านั้นพลันรู้สึกว่ “นี่เอง คือผู้เบิกทางไปสู่พุทธธรรม
ที่เรารอคอยมานาน”

เสียงของนักศึกษาส่วนมากเห็นตรงกันว่า ในบรรดา
งานทั้งหลายของพุทธทาสภิกขุ นั้น ควรจะถือว่า “วิถีแห่ง
การเข้าถึงพุทธธรรม” เป็นเรื่องยอดเยี่ยม เพราะอมเอา
หลักของพุทธศาสนาไว้ได้หมด มีทั้งปรัชญาอันเป็นเรื่อง
ของแนวคิด และเรื่องสมาธิอันเป็นแนวปฏิบัติฝึกฝนอบรม
ใจด้วย ปาฐกถาเรื่องนี้ นับเป็นเอกสารสำคัญที่สุดเรื่องหนึ่ง
สำหรับที่จะตอบคำถามว่า “อะไร คือพุทธศาสนา ?”

เพราะท่านได้เริ่มจากบทเรียนเบื้องต้นไปจริง ๆ แม้ผู้ซึ่งไม่คุ้นเคยกับทางธรรมมาก่อน ก็อาจที่จะเข้าใจได้ ท่านเริ่มจากการพิจารณาสิ่งที่แวดล้อมตัวเราอยู่เฉพาะหน้าในเวลานี้ แล้วก็นำก้าวขึ้นสู่บรรทัดแห่งธรรมทีละชั้น ๆ เป็นลำดับไป จนกระทั่งถึงขั้นสุดท้ายคือความหลุดพ้น และอันที่จริง เมื่ออ่านเรื่องนี้โดยตลอดแล้ว ก็คล้ายได้อ่านหนังสือใหญ่ถึงสี่เล่มด้วยกัน คือ “บทปรัชญาเรื่อง Appearance and Reality” เล่มหนึ่ง “จุดหมายปลายทางของชีวิต” เล่มหนึ่ง “ความเรียงเรื่องตัวตน (Self)” เล่มหนึ่ง และ “วิธีฝึกจิตตามแนวพุทธธรรม โดยสังเขป” นี้อีกเล่มหนึ่ง

ตอนแรกของปาฐกถาซึ่งว่าด้วย Appearance and Reality ซึ่งท่านเรียกได้อย่างถูกต้องและฟังง่ายว่า การมองค่านอก กับการมองค่านใน นั้น ท่านอธิบายแยกแยะไว้ด้วยภาษาธรรมคาเข้าใจง่ายมาก ไม่ใช่ศัพท์ยุ่งยากอย่างที่ Bertrand Russell เขียนไว้ใน Problem of Philosophy นั้นเลย ท่านชี้ให้เห็นว่า Appearance

ของสิ่งต่าง ๆ เป็นเพียงมายาที่สลับซับซ้อนกัน ตัวอย่างเช่นเราเข้าใจว่า โลกเต็มไปด้วยสัตว์สี่สรรอันพราวแพรว แต่ความจริงสีไม่มี “เป็นเพียงมายาที่เกิดขึ้นขณะที่แก้วตาสัมผัสกับคลื่นแสง ที่วัตถุอันสะท้อนแสง สะท้อนส่งมายังแก้วตาโดยขนาดต่าง ๆ กันเท่านั้น” ข้าพเจ้าเคยเกิดความคิดในเรื่องมายาของรูป รส กลิ่น เสียง เป็นครั้งแรก เมื่ออ่านเรื่องนวนิยายสั้นของ H.C. Wells เรื่องหนึ่งชื่อ The Country of the Blind ซึ่งในแผ่นดินของคนตาบอดพวกนั้น ไม่มีใครรู้จักความหมายของคำว่า “เห็น” ถ้าพูดว่า “ฉันเห็นต้นไม้เขียวครึ้ม” คนพวกนั้นก็จะหาว่าท่านกำลังเสียดจริต เพราะกล่าวคำที่ไม่เป็นภาษามนุษย์ ทั้งนี้เนื่องด้วยอายตนะของคนเฒ่านั้นมีน้อยกว่าเรา

แต่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงบรรดาที่ปรากฏแก่เรานั้น เมื่อมองกันในค้ำของความจริงแท้แล้ว ก็จะพบว่ามันเหมือนกันไปหมด “โลกทั้งหมดเป็นเพียงสิ่ง ๆ เดียว คือทั้งรูป รส กลิ่น เสียง และอารมณ์ในใจต่าง ๆ นั้น เป็นสิ่ง

เดียวกัน มีการเป็นมาและเป็นไปอย่างเดียวกัน เป็นแต่กฎแห่งขนาดและเวลา (Space and Time) ทำให้รู้สึกแตกต่างกัน” นี่เป็นยอดของสัจธรรม ซึ่งจินตกรวีผู้หนึ่งได้ระบายออกไว้เป็นคำโคลงว่า :

To see a world in a grain of sand,
And a heaven in a wild flower,
Hold infinity in the palm of your hand,
And eternity in an hour.

William Blake.

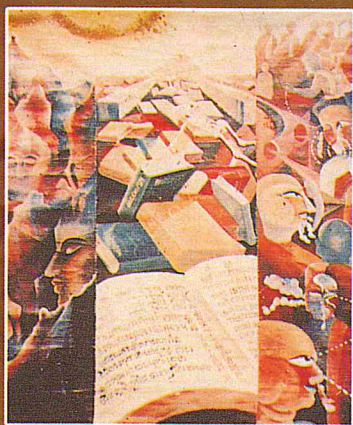
และเมื่อใดเรารู้สึกได้เช่นนั้น ชั่วโมงนาที่ของนาฬิกาก็ไร้ความหมาย.

หัวเราะและร้องไห้ก็สักแต่ว่าเป็นเสียง

เพราะว่าเราเป็นเหมือนหนึ่งกระจกเงาเสียแล้ว นั่นคือมองเห็นทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ไม่รับเอาอะไรเข้ามาผูกพันยึดเหนี่ยวไว้เลย แม้กระทั่งเงาของเราเอง.

วิลาศ มณีวัต

๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙

ภาพ ๓ ภาพ เป็นภาพจากเสาวโรดมพรสพทางวิญญานของ
สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เกิดขึ้นจาก
คำกล่าวของบรรพบุรุษที่ว่า...

ไหว้พระพุทธ อย่าให้ไปสะดุดพระทองคำ

ไหว้พระธรรม อย่าไปขย้าเอาใบลาน

ไหว้พระสงฆ์ ก็อย่าให้ไปถูกลูกชาวบ้าน

จะไหว้ให้ถูกต้องได้อย่างไร? ทำอย่างไรจึงไม่ให้บังพระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์ พระองค์จริง ท่านสามารถศึกษาให้ปรากฏ
ได้ในเล่มนี้ และหนังสือเล่มที่มีชื่อว่า “ภูเขแห่งวิถีพุทธธรรม”

วิโรจน์ ศิริอัฐ

ISBN : 978-616-03-0727-2

สื่อสารข้อมูลที่.....

www.thammasapa.com mobile : 089-210-5133

ขอกราบขอบพระคุณแต่ทุกท่านที่สนับสนุน และสมทบการจัดพิมพ์หนังสือธรรมะเล่มนี้
โปรดช่วยอุปถัมภ์ค่าจัดพิมพ์เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ราคาเล่มละ ๕๐ บาท